TOPLUMSAL
tarih
353
MAYIS 2023

FELSEFE-İ FETH VE MİLLET-İ OSMÂNİYE:
Diran Kelekyan'ın Son Fetih Yazısı

BAKİ TEZCAN

İzmir Basınının Kayıp Gazetelerinin Peşinde: ***Gâve* Gazetesi**

EFDAL SEVİNÇLİ

Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Seçimler

SOSYAL MEDYADA TARİHYAZIMI:
Bilgi Kirliliğini Okuryazarlıkla Aşmak

AHMET ŞİMŞEK

BİR MİTOSUN DOĞUŞU:
İslami Popülizm, Necip Fazıl ve "Lozan'ın Gizli Maddeleri"

FATİH YAŞLI

"SİVİL TOPLUM" AÇISINDAN DENENMEMİŞ BİR YOL: MÜSLÜMAN CEMAATLERİ PROJESİ — TAYLAN ESİN

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | FİYATI: 50 TL. | ISSN: 1300-7025

239
ISSN 1300-7025-9-1
9 771300 702598

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'ndan Yeni Eserler

Avvakum Petroviç Petrov (1620-1682): Protopop (Başpapaz) Avvakum, Patrik Nikon'un Rus kilisesinde yaptığı reformları reddeden Eski İnananların önderlerindendi. Avvakum, Mezen'e, sonra Pustozyorsk'a sürülmüş, önce saçları kesilerek ruhban sınıfından atılmış, sonunda yakılarak öldürülmüştür. Nikonculara karşı mücadelesi sırasında çektiklerini, dini inanışının temellerini anlattığı *Hayatım* Rus edebiyatındaki ilk otobiyografidir. Son derece yalın ve gerçekçi, yer yer oldukça kaba dili ve capcanlı ifadeleriyle yazarı Avvakum'u kararlılığı, bağışlayıcılığı ve tevekkülü kadar kibri, inatçılığı ve öfkesiyle, kısacası tüm çelişkileriyle tam bir insan olarak sergiler. *Hayatım*, Rus edebiyatı tarihinde bilhassa dil kullanımıyla modernliğe geçişte çok önemli bir yere sahiptir.

Hayatım
Avvakum Petroviç Petrov
Çev. Nihal Yalaza Taluy
96 sayfa

"Hayat Romanlardan Daha Tuhaf" üçlemesi – *Ardıç Ağacının Altında, Ayrılık Çeşmesi Sokağı*– *İşte Geldim Deniz Kenarı* ile tamamlanıyor.

Londra'da bilgisayar mühendisliği akademisyenliği yapan Harun, on bir yıl önce ayrıldığı İstanbul'a beklenmedik bir nedenle dönmek zorunda kalır. Küçüklüğünden beri yalnızlığına eşlik eden Salacak sahiline gider ve Deniz Kenarı'na gizemli geçmişini anlatmaya başlar... Ona yuvada olma hissini yaşatan yetişkinler anne ve babası değildir. Mahalle ortamının, türlü tesadüflerle yaşamın karşısına çıkardığı kimi iyi, kimi kudretli kişilerin ve en çok da kitapların sıcaklığıyla yetişir Harun. Yıllar sonra İstanbul'a dönüşüyle karşısına çıkan iki kişiyle yaşam burgusu bir kez daha mı dönecektir? Çünkü her acının sonunda bir kapı vardır...

İşte Geldim Deniz Kenarı
Selçuk Altun
176 sayfa

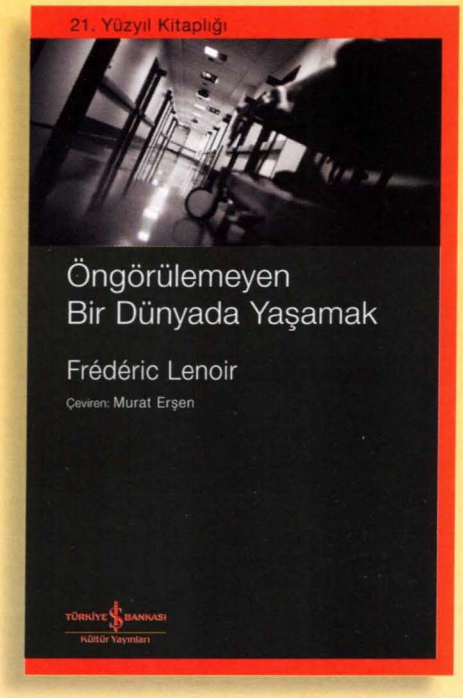

Fransız düşünür Frédéric Lenoir "hayatta kalmaya ve olgunlaşmaya dair" bir kılavuz olarak tasarladığı bu kitabında pandemiden yola çıkarak daha genel bir soruna, kriz zamanlarında nasıl daha iyi yaşanabileceğine odaklanıyor. Stoacılar, Montaigne, Spinoza gibi geçmiş zaman filozoflarından aldığı ilhamla sinirbilim ve psikoloji kaynaklı daha çağdaş düşünceleri bir araya getirerek şu sorulara karşılık arıyor: "Gittikçe daha kaotik ve öngörülemez hale gelen bir dünyada nasıl sakin, hatta mutlu kalmaya çalışabiliriz? İstikrarımızı, dengemizi bozan bir gerçekliğe mümkün olduğunca olumlu bir şekilde uyum sağlamak için kendimizi nasıl değiştirebilir veya bakış açımızı nasıl dönüştürebiliriz?"

Öngörülemeyen Bir Dünyada Yaşamak
Frédéric Lenoir
Çev. Murat Erşen
72 sayfa

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

iskultur.com.tr facebook.com/iskultur twitter.com/iskultur instagram.com/isbankasikulturyayinlari

GÜNDÜZ VASSAF

İLK ROMANI "RESSAMIN İSYANI" EVEREST'TE!

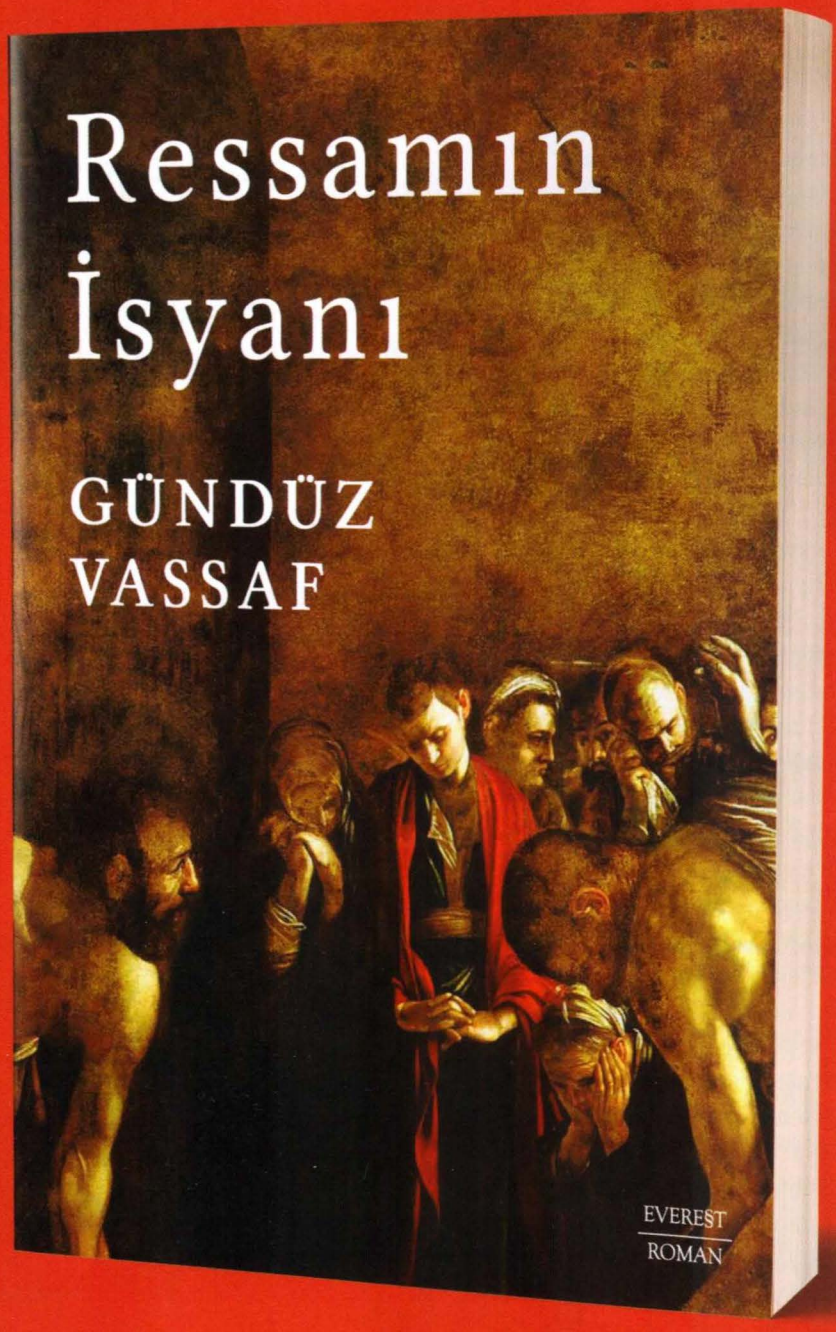

www.everestyayinlari.com /everestyayinlari /everestkitap /everestyayinlari

EVEREST

Merhaba,

Baharın sonuna doğru yaklaşırken, Türkiye tarihinin en ilginç seçimlerinden birisini karşılamaya hazırlanıyoruz. 150 seneye yaklaşan demokrasi tarihimizdeki belirli seçim dönemlerine odaklanan yazılardan oluşan "Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde seçimler" dosyamızı yaşadığımız günlerde ilginizi çekeceğini düşünerek hazırladık.

Dosyamızın ilk yazısında Emine Şahin, "sopalı seçim" olarak da bilinen 1912 Seçimlerinin Bağdat'ta İttihatçılar ve İtilafçılar arasında nasıl çekişmeli bir mücadeleye sahne olduğunu anlatıyor.

Temuçin Faik Ertan, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ve yeni meclis seçimlerinin yapılması kararının ardından Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşuna giden yolu analiz ediyor.

Sinan Yıldırmaz, 14 Mayıs 1950 seçimlerinin ardından, başta İsmet İnönü olmak üzere CHP yönetiminin, iktidarın kaybını başka bir alternatifi dikkate almadan kabulleniş sürecini ele alıyor.

Benim ricam üzerine dosyaya katkı sunan Mehmet Ö. Alkan, 1946'da çok partili hayata geçişle başlayan ve 1960'a kadar süren dönemi, seçimlerin öyküsü ve seçim afişleri eşliğinde tahlil ediyor.

Gökhan Atılgan, Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluş sürecine ve o günden bugüne hiçbir sosyalist partinin erişemediği 1965 seçim başarısına ayna tutuyor.

Dosya dışı yazılarda Baki Tezcan, II. Meşrutiyet sonrasının ileri gelen Ermeni yazarlarından Diran Kelekyan'ın "İstanbul'un Fethi" için 1914 Mayıs'ında yazdığı makaleyi bizle paylaşarak kaçırılmış imkanlara dikkat çekiyor.

Efdal Sevinçli, İzmir basınının kayıp gazetelerinden *Gâve*'nin izini sürüyor.

Taylan Esin, 20.yy. başında önerilen ve denenmemiş bir imkân olarak kalan "Müslüman Cemaatleri" projesini mercek altına alıyor.

Fatih Yaşlı, İslami popülizm bağlamında Necip Fazıl'ın yarattığı Lozan mitosunu ve günümüze değin gelen etkilerini tartışıyor.

Ahmet Şimşek, sosyal medyada tarih alanındaki bilgi kirliliğini örneklerle anlatıp, bununla mücadele için tarih okuryazarlığının önemine dikkat çekiyor.

Bir sonraki sayımızda görüşmek üzere, sağlıcakla kalın!

Erhan Keleşoğlu

İÇİNDEKİLER

04 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

14 **İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Muhaliflerinin Çekişmesinin Gölgesinde Geçen Bağdat'taki 1912 Seçimleri**
EMİNE ŞAHİN

20 **Türk Siyasi Hayatında "Dokuz Umde"**
TEMUÇİN FAİK ERTAN

26 İNÖNÜ İKTİDARI NASIL BIRAKTI?
14 Mayıs 1950 Gecesinde ve Sonrasında Yaşananlar
SİNAN YILDIRMAZ

32 14 MAYIS 1950'NİN 73. YIL DÖNÜMÜNDE
Demokrat Parti Döneminde Seçimler ve Seçim Afişleri Rekabeti
MEHMET Ö. ALKAN

40 **1965 Seçimleri ve TİP Aşılamayan Eşik**
GÖKHAN ATILGAN

46 FELSEFE-İ FETH VE MİLLET-İ OSMÂNİYE:
Diran Kelekyan'ın Son Fetih Yazısı
BAKİ TEZCAN

58 **"Sivil Toplum" Açısından Denenmemiş Bir Yol: Müslüman Cemaatleri Projesi**
TAYLAN ESİN

70 SOSYAL MEDYADA TARİHYAZIMI:
Bilgi Kirliliğini Okuryazarlıkla Aşmak
AHMET ŞİMŞEK

78 ***Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)***
CANDAN BADEM

KAPAK: **1946 CHP ve DP afişleri.** Ömer Durmaz arşivi, tasarım Ömer Durmaz

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 353, Mayıs 2023

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak
No: 10 Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Buket Kitapçı Bayrı, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, İpek Hüner Cora, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Fuat Dündar, Ahmet Ersoy, Selçuk Esenbel, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Murat Metinsoy, Silvyo Ovadya, Ayşe Ozil, Barış Alp Özden, Saadet Özen, Seda Özen Bilgili, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Oya İklil Selçuk, Canay Şahin, Derya Gürses Tarbuck, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, İsmail Yaşayanlar, Nuran Yıldırım

S. YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Erhan Keleşoğlu

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Gökhan Pahlı

KAPAK, SAYFA TASARIM / UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
erhan.kelesoglu@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Cad. B Blok No: 29/1/1
Eyüpsultan - İstanbul
(0212) 354 30 00

BASKI TARİHİ: Nisan 2023

DAĞITIM
Turkuvaz Dağıtım Paz. A.Ş.
Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Cad. B Blok No: 29/1/1
Eyüpsultan - İstanbul
(0212) 354 39 09

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ABONELİK
(0212) 522 02 02 (35) - (0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
45602

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12815

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 500 TL.
ABD 200 $
Avrupa ülkeleri 180 €
Kıbrıs 700 TL.
Tarih Vakfı İş Bankası Pangaltı Şubesi
IBAN TR81 0006 4000 0011 0410 8655 25

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Bu sayımız Tarih Dostu ve Mütevellimiz Cemal Kafadar'ın katkılarıyla çıkmaktadır. Tarih Vakfı olarak kendisine teşekkür ederiz.

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Bugün Amele Bayramı

1 MAYIS 1923 **İKDAM**

Bugün cihan amelesinin 39. Defa olarak tesid edeceği 1 Mayıs Amele Bayramını bizim amelemiz de teside hazırlanmışlardır.

Dün 1 Mayıs Amele Bayramını İstanbul Amelesi de Tesid Etmiştir

2 MAYIS 1923 **İKDAM**

Dünkü merasime su ve elektrik şirketlerinin amelesinin yalnız bir kısmı ve diğer amele derneklerinin bütün efradı ve ayrıca muhtelif cemiyetlere mensup hususi müesseselerde müstahdem amele iştirak etmişlerdir. Dünkü merasim, Amele Birliği tarafından tanzim edilen program dahilinde icra edilmiştir. Bayrama ameleden başka muhtelif zevat da iştirak etmiş ve göğüslerine kırmızı kudelalar takarak tezahürata bilfiil iştirak etmişlerdir. Amele dünkü merasimde kırmızı gömlekler giyinmiş ve siyah boyunbağı takmıştır. Bütün amele tebrik merasimini ifa için saat on birde Amele Birliği Merkez-i Umumisi önüne gelmişlerdir. Burada bulunan mızıka İstiklal Marşı ile amele marşlarından bazı parçalar çalmıştır. Saat on bir buçukta Amele Birliği Reisi Mehmet Bey balkona çıkarak ameleyi selamlamış ve pek kısa bir hitabe irat ederek cihan proletaryasının bayramının başladığını ameleye tebliğ etmiştir. Bunu müteakip Birlik Katib-i Umumisi Şakir Rasim Bey heyecanlı bir nutuk irat etmiştir. Şakir Bey'in nutku alkışlarla bittikten sonra merasimde mevcut heyetler yekdiğerine mütekabil tebriklerde bulunmuşlardır.

Ameleye bir hitap: Mustafa Zühtü Bey irad ettiği nutukta demiştir ki: Arkadaşlar! Bayramınızı tebrik ederim. Bayramınız mübarek olsun. 1 Mayıs Bayramı vesilesiyle size söyleyeceklerim var. Bu söyleyeceklerim yalnız benim emellerim değil sizin de dilediklerinizdir. İşçi geniş bir kardeşlik duygusu taşır. Bunun için bütün dünya halkını kardeş görmek ister. Harplerden müteneffir ve bezgindir. Yeryüzünde en sulhperver insanlar amelelerdir. Söz söylemeye başlarken, evvela bizim kendi vatanımızdaki vazifelerimiz hatırımıza geliyor, etrafımıza bakalım ne görüyoruz? Biz işçiler de bugün yeni bir Türkiye içindeyiz. Türkiye'de büyük değişiklikler oldu. Anadolu'nun yalçın kayalıkları içinde kurulan yeni bir hükümet Türkiye'yi, kapitalistleri, işçileri idare ediyor. Bu hükümet bize ve herkese yeni şeyler vaat ediyor ve bir taraftan bunları durmadan yapmaya çalışıyor. Türkiye işçi aleminin eski zamanlarda hiç işitmediği sözler, vaatler karşısında deniliyor ki: Eski ağalık, paşacılık, çorbacılık devirleri kapanmış, sultanlık ve saltanatlar da devrilmiş, herkes ve her işçi, ağa, bey, paşa ve sultan olmuştur. Deniliyor ki: Türkiye'de hâkim, sultan bundan böyle halktır. Yani köylü, amele vesairedir. Türkiye Hükümeti halkçıdır. Mukaddes alın terini dökenler yok mu? İşte onlar halk. Yani sizler, şehir amelesi, köylüler, artık hür başı boş serazat efendiler, sultanlarsınız! Kulaklara ne hoş gelen bir seda. Acaba doğru mu? Bu sözlere inanalım mı? Efendi olacak mıyız? Sultanlar şimdi biz mi olduk? Bu bir inkılaptır, inanılmayacak şeyler vücuda gelmiştir. Halk kurtulmuş, işçi hürriyetine kavuşmuştur. İnanmak ile inanmamak arasında tevehhümler ile uğraşacak, inanmamak için sebep arayacak değiliz. Bunun için kaybedecek zamanımız yoktur. İşçi vahimeler ile uğraşmaz. Hayata bakar ve davet vukua geldiği zaman sultanlığı icra etmek üzere halkçı hükümet tarafından çağrıldığı için azim ve ihtiyat ile bizzat ve bilfiil mukadderatına vaziyet eder, hürriyetine sahip olur. Hakkını, yalnız kendi hakkını alır ve alacaktır.

İşte yoldaşlar, derin bir nefes aldıktan sonra biraz düşünün ve benim gibi deyin: Şükür, hürriyetimize kavuştuk. Hürüz ve hür kalacağız. Yaşasın işçinin hürriyeti. Kahrolsun kökleşmiş kapitalistlerin esaret zincirleri. Beşeriyetin kırılacak zincirlerinden en büyük birkaç tanesi bizim memleketimizde kırılmıştır. Düne nispeten kendimizi daha rahat görebiliriz. Çünkü bu günkü hal bizi daha büyük zaferlere götürecektir. Artık efendiliğin ve sultanlığın yolundayız. Onun için ben sizi Türkiye inkılabını tesid etmeye davet ediyorum. Yaşasın Türkiye halkçılık inkılabı!

Heyet önlerinde kadınlar ve çocuklar bulunduğu halde tramvay hattını takiben Beyazıt'a gitmişlerdir. Merasim heyeti mızıkalar terennüm ettiği halde Darülfünunun önünden geçerek mevzii tezahüratta bulunmuşlar ve Topkapı tarikiyle Çırpıcı Çayırına azimet etmişlerdir.

Yolda amelenin ailelerini taşıyan büyük otomobiller amelenin önünde gitmiş ve arkasından Reis Mehmet Bey ve Dernek erkanı ile bilumum amele olmak üzere muntazam bir heyet halinde tezahürat icra olunmuştur. Çırpıcı'da amele kırlara dağılarak aralarında eğlenceler tertip etmişler, geç vakte kadar muhtelif oyunlar oynamışlardır. Amelenin Bir Mayıs Bayramı münasebetiyle fevkalade olarak çıkartılan Amele Gazetesi ameleye dağıtılmıştır. Geç vakte kadar amele kırda eğlendikten sonra dağılmaya başlamışlardır. Bunu müteakip amelenin bazı hususat hakkında yazdığı muhtırayı Büyük Millet Meclisi'ne takdim etmek üzere İktisat Müderrisi Zühtü, Amele Birliği Katib-i Umumisi Şakir beylerle zevat-ı saireden müteşekkil heyet vilayete gelmişlerdir. Vilayette muhtırayı Millet Meclisi'ne takdim edilmek üzere Mektupçu Hakkı Bey'e tevdi etmişler ve Büyük Millet Meclisi'ne amelenin tazimat ve ubudiyetinin iblağına vilayet makamının tavassutunu rica etmişlerdir.

Darülfünun ve amele: Ameleye Darülfünun Fen Fakültesi Cemiyeti'nden bir teskere gelmiştir. Bu

teskere de amele tarafından alkışlarla karşılanmıştır. "Efendim, Darülfünun Fen Fakültesi gençleri, İstanbul'un umum amelesine 1Mayıs 1923 Bayramını tebrik ve bu vesile ile memleketi omuzları üzerinde tutan ve taşıyan ve onu çelik kollarıyla yaşatan vatanın en lazım ve faziletkar unsurunu bir kere daha hürmet ve minnetle selamlar."

1 Mayıs mukarreratı:

İstanbul işçi teşkilatları heyet-i müttehidesi Elektrik, Tramvay ve Tünel Amele Cemiyeti, Türkiye Mürettibin, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi, hükümet fabrikaları murahhas heyeti, Ekmekçi İşçi Cemiyeti, reji amelesi, inşaat-ı bahriye, İstanbul Liman emval-i ticariye Deniz İşçileri Cemiyeti, Silahtar Ağa Elektrik İşçileri. Seyr-i sefain fabrikası, Yaprak Tütün Amelesi Cemiyeti Heyet-i Murahhasları ve muhtelif zümrelere mensup işçiler. 1 Mayıs gününü, aralarındaki tesanüt ve sıkı merbutiyetin teyit ve takviyesine vesile ittihaz etmeye evvelce karar vermiş olduklarından dün saat ikide Türk Mürettibin Cemiyeti Merkezinde bir içtima akdetmişlerdir. Bu içtimada Mebus Numan Usta'da hazır bulunmuştur. Murahhasların bayramlaşmasını müteakip, Türkiye İşçi Ve Çiftçi Sosyalist Partisi Katib-i Umumisi, Türkiye işçilerinin bu günkü vaziyetlerine dair bir nutuk irad etmiş ve bunda amele arasına ayrılık sokmak isteyenleri nefretle takbih ettikten sonra amele sınıfının bu seneki 1 Mayıs dilekleri olarak, İzmir Kongresi'nde Türk amele grubu tarafından heyet-i umumiyeye kabul ettirilen esasatın kabul ettirilmesini teklif etmiş ve mezkûr esasat kıraat edilerek teklif kabul olunmuştur. Numan Usta meşruiyetten beri amele hareketleri hakkında beyanatta bulunmuş ve hatipler alkışlandıktan sonra atideki karar murahhaslar tarafından imza edilmiştir:

"İstanbul'un belli başlı amele teşkilatlarına mensup murahhaslar İstanbul amelesinin bu seneki 1 Mayıs dilekleri olmak üzere İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin dört bir tarafından gelmiş yüz amele murahhasının müttefikan kongreye teklif ve kabul ettirdikleri esasları tahakkuk ettirmeye ve bu hususta her türlü fedakarlığı göze alarak İstanbul işçi teşkilatları heyet-i müttehidesi etrafında müttefikan gayret etmeye ahd ü peyman (yemin) ederler ve heyet-i müttehideye istinat edilen komünistlerin aleti olmak gibi müftereyatı (suçlamaları) kemal-i nefretle reddederler. Memleketi harici emperyalist düşmanlardan kurtaran ve işçi sınıfına inkişaf imkânı bahşeden Milli Hükümet'in kazanılmış inkılabı muhafaza ve irticai kuvvetlerine karşı yapacağı mücadelede en kuvvetli müzahirleri (yardımcısı) olacaklarını beyan ederler. Yaşasın işçi teşkilatları heyet-i müttehidesi.

Amelenin Gazi'ye teşekkürü: Dün amele içtimaında atideki telgrafnamenin Gazi Paşa Kumandanımıza keşidesi kabul edilmiştir."İstanbul Umum Amele Birliği'nin Sultan Ahmet Meydanında içtima eden binlerce azası 1 Mayıs Bayramı vesilesiyle milyonlarca insanı esaretten kurtaran ve kendilerine hürriyet-i siyasiye bahşeden Türkiye Halk İhtilalinin reisi sıfatıyla zat-ı alilerine şükranlarını takdim ve amele evlatlarınızı da sulhun akdiyle beraber iktisadi esaretten tahlis edeceğinizden ümit var olduklarını arz eyleriz."

Yeni Bir Bolşevik

3 MAYIS 1923 **İKDAM**

Amele arasında Bolşevik propagandası yapmak emeliyle ortaya atılan Vanlı Kazım ile İstavridi tevkif olunmuştu. Bir Mayıs Amele Bayramı münasebetiyle dört lisan üzerine yazılmış ve ameleyi ihtilale teşvik eden beyannameler tevzi ederken Genç Hristiyanlar Cemiyeti'ne mensup Bedros namında bir Ermeni de tevkif olunmuştur. Kazım ile refiki İstavridi evvelki gün evraklarıyla beraber Divan-ı Harbe teslim edilmişlerdir. Dün bir muhabirimize Divan-ı Harp Müddeiumumisi Kemal Bey bu eşhas hakkında malumat vermenin henüz doğru olamayacağından bahsederek demiştir ki: Komünistlik namı altında faaliyette iken derdest olan Kazım ve refikinin evrakı daha dün bize tevdi olunmuş ve tahkikat-ı lazımeye henüz başlanılmıştır. Bittabi bu babda icap eden tahkikatta bulunulacak ve meselenin lüzumu kadar tenevvür etmesine (aydınlatılmasına) çalışılacaktır. Dün tutulduğundan bahsettiğiniz Ermeni Bedros'un evrakı henüz bize gelmemiştir. 1 Mayıs Amele Bayramı münasebetiyle İstanbul'da mevcut amelenin bayramlarını tesid ile meşgul oldukları sırada Bedros ameleye hitaben kırmızı mürekkeple yazılmış beyannameleri Şişli'de tevzi ederken zabıta tarafından derdest edilmiştir. Beyannameler "yaşasın komünistlik, yaşasın Türkiye işçileri" diye hitama eriyor, ameleye ittihat etmelerini ve patronlara karşı ciddi vaziyet takınmayı tavsiye ediyordu. Bundan maada Bedros'un üzerinde Genç Hristiyanlar Cemiyeti'ne ait bazı vesaik zuhur etmiştir. İcra edilen ibtidai tahkikatta merkumun bazı arkadaşları da olduğu anlaşılmaktadır.

Komünistlerin Takibatı

4 MAYIS 1923 **İLERİ**

Dün Polis Müdüriyetince komünistlerden Vatman Hasan, Eczacı Çırağı Galip ve bir şahıs tevkif edilmiştir. Bunlar Bulgaristan'da münteşir Ziya gazetesinin İstanbul müvezzileridir. Dün merkumların isticvabatı icra edilmiştir. Yaptığımız tahkikata göre polisçe şehrimizdeki bütün komünist teşkilatı malumdur. Fakat bu hususta katiyen izam edilecek bir şey yoktur. Esasen Bir Mayıs Bayramı münasebetiyle ameleyi isyana teşvik eden beyannameyi yazanlar komünistlikle alakası olmayıp sırf serserilerden ibarettirler.

Anadolu'da Zelzeleler

5 MAYIS 1923 **İKDAM**

Yozgat, Maden ve Tokat'ta müthiş zelzeleler vuku bulmuştur. Maden ve bilhassa Tokat'a tabi Sulusa-

ray kaza merkezi kamilen yıkılmıştır. Halk civardaki köylerde iskan edilmektedir. Telefat ve mecruhin miktarı çoktur.

Lozan Konferansında

6 MAYIS 1923 İKDAM

Bugüne kadar Lozan'da bedbinliği veya nikbinliği davet edecek, ne bir hadise, ne da bir vaka olmadı, Bir şey halledilmedi. Canlı bir mesele müzakere edilip ret veya kabul olunmadı. Lozan'da bugüne kadar ne görüşüldü ise mütehassıslar komisyonuna havale edildi. Bu seferki müzakeratın başlıca hususiyeti mütehassıslar komisyonuna yani müzakerat esnasında geçen ismi ile eksperlere havale, bir de hukuk müşavirlerine tevdiden (bırakmaktan) ibaret. Lozan'a da biraz Bab-ı Ali zihniyeti sirayet etmiş olacak! Bu zihniyet müttefik murahhaslarında doğdu. Var mı yok mu havalecilik! Komite müzakerelerinde karışık bir meseleye geldiler mi, anlamadıkları bir şey oldu mu, nokta-i nazarlarda ihtilâf yoksa da tarz-ı tahririnin tespiti için, hukuki bir mesele oldu mu, teknik meseledir müşavirler bize izahat versin diye, halli müşkül mesele olunca da, orada tetkik olunsun diye derhal havalesi teklif ediliyor ve hemen havale olunuyor. Binaenaleyh en çok çalışan komiteler değil, mütehassıslar komisyonudur. Bu komisyon birçok meseleleri halledip komiteye göndermiştir. Birçoklarını da tetkik etmektedir. Fakat acaba komite de mezkûr komisyonların tespit ettikleri şekil aynen kabul olunuyor mu? Hiç şüphesiz hayır. Burada tekrar müzakereden geçecek. O halde havalecilikle devam eden ve gidip gelen meselelerin ne kadar kolaylıkla ve ne kadar süreceğini siz takdir ediniz. [....]

Doğruyu söylemek icap ederse daha halledilecek çok çetin meseleler vardır. Bunların müzakeresi esnasında vaziyet hakkında telgraf çekmek doğru olur. Fakat şunu da söyleyeyim ki hatta o zaman bile böyle havadisler vermek doğru olmayacaktır. Zira konferans havası her gün, her dakika ve saniye değişiyor. Hiç şüphesiz onların müzakeresinde de böyle olacaktır. Her gün başka şey söylemektense neticeyi bekleyelim.

Düğünlerde İsrafat

10 MAYIS 1923 İKDAM

Düğünlerde yapılan ısrafatın men'ine mütedair olan kanunun İstanbul'da da tatbiki için lüzumu olan talimatnamenin tespit ve tanzimine Vilayetçe mülkiye encümeni memur edilmiştir. Encümen bunun için ilk içtimaını bugün akd ile mezkûr talimatnamenin tespitine ibtidar edecektir (süratla başlayacaktır). Düğünlerde Men-i İsrafat Kanununun bazı maddeleri ber-vech-i atidir:

Madde-1-Düğünlerde alelıtlak cihaz (çeyiz) teşhiri, cihazın açıktan nakli, erkan tarafından iki kattan fazla elbise itası, düğün günlerine münhasır olmak üzere bir günden ziyade çalgı çaldırılması ve ziyafet verilmesi, nişan, çevre merasimi ile ağırlık ve hediye itası ve köçek oynatılması gibi israfat memnudur.

Madde 3- İşbu mevad ve talimatname hilafında hareket edenler mahalli belediyelerine ait olmak üzere elliden yüz liraya kadar ceza-yı nakdi ita veya bir aydan altı aya kadar hapis ile cezalandırılırlar.

Madde 5- Hitan (sünnet) cemiyetleri için masraf ihtiyariyle düğün yapmak memnudur.

Madde 6- İş bu kanun ile menedilen eşya müsadere ve mahalli belediyeleri namına müzayede ile satılarak irat kaydedilir.

Lozan'da Rus Murahhasının Katli Tafsilatı

12 MAYIS 1923 İLERİ

Lozan- Sovyet murahhası Vorovsky, Rusya'nın Berlin Sefareti Matbuat İdaresi Reisi ve iki gazeteci arkadaşıyla yemek yedikleri sırada bir meçhul şahıs Mösyö Vorovsky'i katl ve diğer ikisini de ağır surette cerh etmiştir. (yaralamıştır)

Rusya'nın bu üç mümessili bir masa etrafında sohbet ettikleri esnada diğer bir sofrada bulunan bir yabancı elinde revolver olduğu halde yerinden kalkarak Vorovsky'i bir kurşunla yere sermiştir. Vaka gece yarısı saat on iki buçukta cereyan etmiştir. Katil cinayetini müteakip otelciye bir polis çağırmasını tembih etmiş ve derhal teslim olmuştur. Katil evvelce zabit olarak Rusya'nın hizmetinde bulunmuştur. Polis komiseri tarafından isticvabı esnasında otuz yaşında olduğunu ve bugün Zürih'ten geldiğini beyan etmiştir. Zürih'te katilin ikametgahında icra edilen taharriyat esnasında cinayete saik olan esbabtan (sebeplerden) bahis bir hatıra defteri bulunmuştur. Katilin ceplerinde Sovyet mümessillerinin bir gazeteden kesilmiş resimleri bulunmuştur. Katil Rusya'da katledilen akrabasının intikamını almak için işlediği bu cinayetten hiçbir vechile müteessif bulunmamaktadır. Umumiyetle takbih edilen bu cinayet konferans mehafilinde azim bir tesir ve heyecan tevlit etmiştir.

İsmet Paşa'ya Rumlar Tarafından Suikast Tertibi

13 MAYIS 1923 İLERİ

İstanbul murahhası Adnan Bey dün muharrirlerimizden birine bu mesele hakkında ber-vech-i ati beyanatta bulunmuştur: Suikast tertibinden bizi haberdar ettiler. Biz buradaki Fransa Fevkalade Komiserliği'ne keyfiyeti anlattık. Onlar da General Pelle'ye malumat vermişlerdir. Bu mesele yeni bir şey değildir. Hem de suikastı tertip edenler Ermeniler olmayıp Rumlardır. İstihbaratımıza nazaran hükümet bu mesele hakkında yeniden Fransa Hükümeti vasıtasıyla İsviçre nezdinde teşebbüsatta bulunacaktır.

Düyun-ı Umumiye Kuponlarının Tediyatına Dair Paris'te İtilâf

22 MAYIS 1923 İLERİ

Muhabir-i mahsusumuzdan-Hasan Bey Paris'te kupon faizlerinin beş sene için Fransız Frangı ile tediyesini ve ondan sonrası için ayrıca bir mukavele imzalanmasını teklif ve talep etmişti. Cereyan eden müzakerat hüsni suretle neticelenmiş, Fransız dayinleri (alacaklıları) düyun-ı muvahhade (birleştirilmiş borçlar) kuponları müstesna olmak üzere diğer bütün istikrazat faizlerinin frank ile tediyesini kabul etmişlerdir.

Türkiye Futbolcuları

23 MAYIS 1923 İLERİ

Türkiye Cenevre Kongresi'nde Beynelmilel Futbol Federasyonu'na ittifak-ı ara ile kabul edilmiştir.

İzcilik Teşkilatı

23 MAYIS 1923 İLERİ

1 Mart 39 tarihinden itibaren İstanbul'da vücuda getirilen izci teşkilatının daha esaslı ve umumi bir surette vücuda getirilmesi için Vali Ali Haydar Bey de dahil olduğu halde bütün mekatib-i sultaniye ve iptidaiye ve hususiye müdürleri dün Darülmuallimin konferans salonunda toplanmış yeniden büyük orta heyetinin intihabıyla iştigal etmişlerdir. Vali Haydar Bey 68 zatın iştirak ettiği bu kongreyi saat ikide bir nutuk ile küşat etmiştir. Vali Bey müdür ve baş muallimlere hitaben demiştir ki: Yeni intihap edilecek heyet izciliğin bütün ihtiyaçlarına karşı bir bütçe tanzim edecektir. Bütçe takriben 5-6 bin lira raddesinde olacaktır. Ba'dehu nisbi temsil usulü ile beşi sultani, dokuzu iptidai, üçü mekteb-i hususiye, üçü maarif müfettişlerinden ve dördü de hariçten olmak üzere 24 kişilik bir büyük orta heyetinin intihabına geçilmiştir.

Hıyanet-i Vataniye ile Maznun Komünistler Komünist Gençler Ne Diyorlar

27 MAYIS 1923 İLERİ

Hıyanet-i vataniyede bulunmakla maznun ve mevkuf bulunan ve geçen Perşembe günü İstanbul İkinci Ceza Mahkemesinde muhakemelerine başlanan komünist gençlerden Doktor Şefik Hüsnü Bey'le bir muharririmiz mevkuf bulunduğu dairede dün görüşerek kendisine isnat olunan cürüm hakkında fikrini söylemiştir. Doktor kendisine isnat olunan hıyanet-i vataniye cürümüne temas etmiş ve demiştir ki: Bu işte iki faaliyet sahasını nazar-ı dikkate almak ve tefrik etmek lazımdır. Birincisi bizim Aydınlık mecmuasındaki neşriyatımızdır. İkincisi de, hükümetçe musaddık ve kavanin-i devlete tabi olarak teşekkül eden Türkiye Çiftçi Ve İşçi Sosyalist Partisidir. Bu partideki faaliyetimiz kanunun bize bahşettiği hukuka müstenittir ve bir vatandaş sıfatıyla haiz olduğumuz serbestiye istinaden kanun dairesinde yaptığımız bir mücadeledir. Neşriyatımız usulen daima sansürden geçmiştir. Bu neşriyatta hükümet-i hazıraya müteveccih bazı tenkitler varsa da bunlar inkılab-ı hazıra esasatını ihlal edecek mahiyetten çok uzaktır. Diyebilirim ki biz, hatta her fırsatta irticakar (geriye dönmek isteyen) harekata karşı milli inkılabın en hararetli bir müdafii gibi hareket ettik. Aydınlık mecmuasının on ve on birinci nüshalarında, Lütfü Fikri Bey'in risalesine cevaben yazdığımız makaleler buna en kuvvetli bir delildir.

– Size taklib-i hükümet cürmü istinat ediliyor.

– Taklib-i hükümet yapmak için kuvvetli bir teşkilata ihtiyaç vardır. Halbuki bizim partinin resmi aza sayısı yüz elliyi bile geçememiştir. Amele sınıfı ise hemen teşkilattan mahrum denilecek bir haldedir. Bu şartlar altında bir taklib-i hükümet teşebbüsünde ancak mecnunlar bulunabilir. Ben Rusya'ya katiyyen gitmiş değilim. Bu tamamen hilaf-ı hakikat bir istinattır. Fakat Moskova'ya gitmiş olmayı ve Üçüncü Enternasyonal Kongresine iştirak etmeyi mucib-i töhmet addetmiyorum. Fırsat düşseydi belki Moskova'ya giderdim. Çünkü Üçüncü Enternasyonal Türkiye milli istiklal mücadelesine hararetli ve faal bir tarzda müzaharet etmiş yegâne teşkilat addolunur. Her fırsatta Türkiye'nin emperyalizme karşı olan mücadelesinde Avrupa proletaryasını bize müzaherete teşvik eden beyannameleri Üçüncü Beynelmilel neşretmiştir. Tekrar edeyim ki ben, alakadar olmamakla beraber 1 Mayıs vesilesiyle tevzi edilen beyannameleri gazetelerle şayi olduktan sonra gördüm. Buradaki fikirlerde de hükümet-i hazıranın inhidamını istihdaf (yıkılmasını hedef) edecek hiçbir nokta görmedim.

Tamirat Meselesinin Suret-i Halli Mucibince

29 MAYIS 1923 İLERİ

Tamirat meselesinde bulunan suret-i hal mucibince Karaağaç'ın bize iadesi, Trakya'da lehimize tashih-i hudut yapılması ve Mondros Mütarekesi'nden sonra Yunanlıların zapt ettikleri gemilerin iadesi lazım geldiği bildirilmişti. İtilâfın resmi metni neşredilmemiş ise de Yunanlıların Anadolu'daki tahribata mukabil mevad-ı atiyi de taahhüt ettikleri anlaşılmıştır.

Evvela- Yunanlılar tahrip ettikleri demiryollarını tamir edecekler.

Saniyen- Yunanlılar bu arazide duçar-ı zarar olan Türk şirketleriyle ecnebilere tazminat verecekler. Salisen-Türk tebaasına ait olup tekalif-i harbiye (harp esnasında alınan fevkalade vergi) namıyla aldıkları her türlü mevadı iade eyleyeceklerdir.

100. YILINDA TÜRK-YUNAN ZORUNLU NÜFUS MÜBADELESİ SEMPOZYUMU'NUN ARDINDAN

Mübadele Yarası ve "Şifalı Bir Öpücük" Sempozyumu

İKİ GÜNLÜK YOĞUN BİR MARATON TADINDA GEÇEN SEMPOZYUM, YÜZÜNCÜ YILINI İDRAK ETTİĞİMİZ 1923 TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ'NİN İNTER-DİSİPLİNER VE MULTİ-DİSİPLİNER BİR ŞEKİLDE İNCELENMEYİ GEREKTİREN, GÖLGESİ GÜNÜMÜZE UZANAN BİR TARİHSEL MESELE OLARAK ÖNEMİNİ KORUDUĞUNU GÖSTERDİ.

AYTEK SONER ALPAN

Lozan Mübadilleri Vakfı (LMV), Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KMS) ve Azınlık Grupları Araştırma Merkezi (KEMO) organizatörlüğünde, Şişli Belediyesi'nin desteğiyle gerçekleştirilen 100. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi Uluslararası Sempozyumu "Bellek, Kimlik, Yeniden İnşa" alt başlığıyla 1-2 Nisan 2023 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Şişli Belediyesi ev sahipliğinde Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Evi'nde gerçekleşen sempozyuma, sunumlarıyla Türkiye, Yunanistan, İngiltere, Fransa, Brezilya ve Kanada'dan otuz altı akademisyen ve araştırmacı katıldı.

Sempozyumun açılış konuşmaları LMV Başkanı Ümit İşler ve Şişli Belediye Başkanı Muammer Keskin tarafından yapıldı. 1923 Nüfus Mübadelesi'nin ve Lozan Antlaşması'nın tarihsel öneminin vurgulandığı konuşmaların ardından açılış oturumuna geçildi.

Sempozyumun açılış oturumunda sunumlar alanın önde gelen isimleri olan Pascalis M. Kitromilides, Renée Hirschon ve Zafer Toprak tarafından yapıldı. Modern Yunanistan tarihi çalışmalarının kıdemli isimlerinden ve KMS Direktörü Kitromilides, Yunan tarihyazımında meselenin ele alınına ve vurguların dönüşümüne ilişkin yaptığı konuşmada, Türkiye'de de LMV tarafından geliştirilen inisiyatiflerin ve yapılan çalışmaların Yunanistan'daki araştırma faaliyetlerine dönük potansiyel katkılarına dikkat çekti. 1922-1923 sonrasında adeta bir mülteci kentine dönüşen Pire'de Anadolu ve Trakya kökenli mültecilerce kurulan mahallelerde "Küçük Asya Felaketi"nden 50 yıl sonra yaptığı etnografik / antropolojik

çalışmalarla konunun Angloamerikan akademik çevrelerin gündemine girmesine öncülük etmiş ve uluslararası literatüre yön vermiş olan Hirschon, bu konuyu nasıl problematize ettiğini anlatırken, egodoküman niteliği taşıyan bir konuşma yapmış oldu. Hirschon, saha çalışmasından sunduğu örneklerle kendi akademik tarihinde dinleyicileri bir yolculuğa çıkardı. Modern Türkiye tarihyazımının önde gelen otoritelerinden olan Zafer Toprak, Mübadele literatüründe son dönemde gelişen eleştirel yaklaşımla paralel bir konuşma yaparak, Lozan Antlaşması'nın bir parçası olarak 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin insanî maliyetine dikkat çekti ve bu kararın eleştiriden azade tutulmaması gerektiğini vurguladı.

İki güne yayılan altı tematik oturumdan oluşan sempozyum, Serhat Güvenç'in başkanlığını yaptığı "Kavramsal ve Hukuki Açıdan Mübadele" oturumu ile başladı. Oturumda 1923 Nüfus Mübadelesi üzerine uluslararası hukuk perspektifinden yaptığı çalışmalarla tanınan Umut Özsu, mübadele kararının alınmasının uluslararası boyutuna odaklanırken bu kararın alınmasında Cemiyet-i Akvam'ın ve bilhassa "1923 Mübadelesi'nin mimarı" olarak bilinen Fridtjof Nansen'in rolünü eleştirel bir perspektifle değerlendirdi. Aytek Soner Alpan, Mübadele sonrası icat edilen bir kategori olarak mübadil kavramının ortaya çıkışı, emik ve etik kuruluşu ile bu kimliğin dönüşümüne odaklanan bir sunum gerçekleştirdi. Dimitri Dimoulis ve Soraya Gasparette Lunardi meseleye hem uluslararası hukuk hem de dönemin Yunanistan Anayasası açısından yaklaşarak Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin net bir şekilde hem uluslararası hukukun hem de Yunanistan özelinde ulusal hukukun çiğnenmesi anlamına geldiğini belirttiler. Türkiye'de Nüfus Mübadelesi'nin akademik bir araştırma başlığı haline gelmesinde çalışmalarıyla öncülük yapmış olan Kemal Arı tebliğinde Mübadele Sözleşmesi'nin imzalanmasının ardından Yunanistan'dan insanların deniz yoluyla transferlerinin organizasyonuna, bu organizasyonun siyasal ve iktisadi boyutu ile insanların transfer sürecinde yaşadıkları zorluklara odaklandı. Oturumun son sunumunu Türk-Yunan ilişkilerinin tarihsel boyutları ile erken cumhuriyet döneminde Rum cemaati ve Fener Patrikhanesi üzerine alandaki kılavuz niteliğindeki çalışmalarıyla tanıdığımız Elçin Macar yaptı. Nüfus Mübadelesi ile birlikte ortaya çıkmış başka bir kavram ve kategori olan olan gayrımübadillere odaklanan sunumunda Macar, bu kişilerin istihkakları meselesini ve bu meselenin zaman içinde nasıl evrildiğini ve nihayete erdiğini detaylı şekilde tartıştı.

E. Tutku Vardağlı'nın oturum başkanlığını yaptığı ve "Bellek, Travma ve Kimliğin Yeniden Keşfi" üstbaşlığını taşıyan ikinci oturum, Yunanistan'da konu üzerine yakın tarihli çalışmalarıyla önplana çıkan Emilia Salvanou'nun sunumuyla başladı. Salvanou, son halkası Mübadele olan Anadolu ve Trakya Rumlarının yerinden edilme pratiklerini geniş bir bağlam olan mülteci sorunu çerçevesinde ele aldı ve buradan günümüzdeki mülteci krizine uzanarak ve mülteciliğin Yunan toplumsal hafızasındaki çoklu anlamlarını ve bu anlamların dönüşümünü ele aldı. Saim Örnek, Selanik ve çevresinden gelerek Niğde'de iskân edilmiş muhacirlerin yeni nesilleriyle yapmış olduğu kapsamlı saha çalışmasına dayanan ve açılış konuşmasında Hirschon'un dikkat çektiği tebliğinde odaklandığı yerellikler özelinde muhacir kimliğinin günümüzde nasıl kurulduğu ve yeniden üretildiği sorunsalına odaklandı. Geç Osmanlı döneminde Müslümanların göçü üzerine yaptığı son derece önemli çalışmaları ile tanıdığımız Alexandre Toumarkine, Girit Müslümanlarının mübadelesi sürecini dokuz geniş soru etrafında kurguladığı sunumuyla tartıştı. Sunumda Toumarkine'in öne sürdüğü tezlerden

biri 1923 Mübadelesi'nin adada kalmış olan Giritliler açısından bir zorunluluk teşkil etmediğiydi. Ayşe Lahur Kırtunç, kişisel biyografisi ve aile tarihi üzerinden oldukça renkli ve dokunaklı bir tebliğ sundu. Akademik açıdan Giritli kimliğinin Mübadele sonrasında "yeni vatanda" yeniden inşası ve bu kimliğin nesiller arasında aktarımı konusunda kritik başlıklara değinen Lahur, bu başlıklara ilişkin "içeriden" gözlemlerini dinleyicilerle paylaştı. Girit ağırlıklı bu oturumun son tebliğini Athena Skoulariki ve Nikos Sigalas sundu. İki ana bölümden oluşan tebliğde, öncelikle Girit toplumunun birlikte yaşamdan ayrışmaya oradan da etnik çatışmaya ve Mübadele'ye giden tarihsel süreci ele alındı. Tebliğin ikinci bölümünde ise günümüzde adada gerçekleşen karşılaşma pratiklerine odaklanıldı. Skoulariki ve Sigalas, Mübadele'nin ardından önce tekil örnekler olarak hayata geçen ancak bilhassa son yirmi yıl içinde bir tür turizme dönüşen Türkiye'de iskân olmuş ilk ve sonraki nesil Giritlilerin adayı ziyaretleri esnasında ortaya çıkan farklı coğrafyalarda yeniden üretilen Giritlilik kimlikleri arasında gerçekleşen karşılaşmaların tarihsel anlatıyı ve bu kimlikleri nasıl etkilediğini, bu karşılaşmaların adadaki yankıları üzerinden tartıştılar.

İlk günün son oturumunda TÜBİTAK-SOBAG tarafından desteklenen 1001 projesi kapsamında yürütülen ve mübadillerin kültürlerini yaşatmak ve gelecek nesillere aktarmak amacıyla uyguladıkları stratejilere odaklanan "Lozan Mübadilleri Projesi"nin bulguları paylaşıldı. 10 iskân bölgesinin tamamına yayılmış 21 yerleşim yerinde yapılan saha çalışmasına dayanan geniş kapsamlı bir projenin sonuçlarının paylaşıldığı "Mübadele, Kimlik ve Nesillerarasılık" oturumunun başkanlığını Nilüfer Nahya yaptı. Tuncay Sepetçioğlu ve Fahriye Emgili tarafından hazırlanan tebliğde birinci nesil mübadillerin mübadele ve iskân sürecinde yakalanmış oldukları hastalıkların onların "mübadele anlatılarında" ve "nesillerarası mübadil belleği"nde nasıl bir yer tuttuğu mercek altına alındı. Hasan Münüsoğlu ve Nilüfer Nahya tarafından hazırlanan "Tarih ve Bellek Arasında Mübadele Müzeleri" sunumunda ise son yıllarda yaygın şekilde ortaya çıkan farklı gelişkinlikteki hafıza mekanlarının Mübadele anlatısının

"topografyasını" nasıl yeniden tarif ettiği tartışıldı. "Gitmek mi Zor Kalmak mı Zor?" başlıklı, Emgili ve Münüsoğlu tarafından sunulan tebliğde mübadillerin göçün hemen öncesinde karşılaştıkları problemler ve Türkiye'ye geldikten sonraki uyum sürecinde yerli halk ile gerilimleri, etkileşimleri ve bunların postbelleği tarihsel ve sosyolojik açılardan ele alındı. Oturumda Nahya ve Sepetçioğlu'nun Mübadele'nin yeniden tanımladığı sektörlerden birine odaklanan "Tütüncülük ve Lozan Mübadilleri" sunumunda Türkiye'nin siyasal iktisadî tarihiyle tütüncü mübadillerin kimlik ve yaşamlarını çakıştıran oldukça önemli bir çalışmanın bulguları paylaşıldı. Bu sunumda, zorunlu göç sonrası mübadillerin iktisadî hayata tütüncülük gibi zor, kadın emeğinin belirleyici olduğu bir sektörde katılımları, iktisadî hayatın değişimleriyle birlikte aile ilişkileri, cinsiyet rolleri ve kümülatif olarak kuşaklar boyunca mübadil kimliğinin dönüşümü doyurucu şekilde, zengin bir saha çalışmasının bulgularıyla ortaya konuldu.

İkinci günün ilk, sempozyumunsa dördüncü oturumu olan "Mübadillerin Kültürel Mirası ve Korunması", alanın en önde gelen isimlerinden Filiz Yenişehirlioğlu'nun oturum başkanlığında gerçekleşti. Osmanlı tarihçiliğinin önemli isimlerinden ve özellikle Kuzey Yunanistan ve Kuzey Ege adalarını tabir caizse avucunun içi gibi bilen Heath Lowry'nin Drama'daki Osmanlı mirasına dair sunumuyla başladı. Lowry, Osmanlı mimarî mirası ile ilgili yazında da gözden kaçan bir zenginlik sergileyen Drama'da bu mirasın bir envanterini sunarken son yıllardaki durumu, konservasyon, renovasyon ve restorasyon çalışmaları konusunda da bilgi verdi. Tina Tassou, Osmanlı öncesinden başlayarak Mübadele dönemine gelinceye kadar Yanya kentinin tarihsel gelişiminin zengin bir anlatısını sunarak Yanya'ya karakteristik toplumsal dokusunu kazandıran kentin özgül ve özgün özelliklerine dikkat çekti. Banu Odabaşı Kılınç, Mübadele ile terkedilmiş ve yeniden iskân edilmemiş Rum köylerinden Karaburun Yarımadası'ndaki Sazak Köyü'ndeki sosyal yaşantıdan bir kesiti sözlü tarih ve mimarî kalıntılar üzerinden başarıyla izleyicilerin zihninde canlandırdı. Yunanistan'daki mülteci yerleşimleri üzerine yaptığı mimarlık tarihi çalışmalarıyla tanınan ve konuyla ilgili kapsamlı bir ERC projesinin direktörü olan Kalliopi Amygdalou "Geleceğin Mirası olarak Göçmen Evleri: Atina ve Pire" başlıklı sunumuyla kentlerde iskân edilen Anadolu ve Rumeli kökenli Rum mültecilerin yerleşim biçimleri ve bu yerleşimlerden kalan izlerin günümüzde ve gelecekte kültürel miras açısından taşıdığı anlamı tartıştı.

"Edebiyat ve İzlenimler" başlıklı Ayşe Lahur Kırtunç'un oturum başkanlığını yaptığı beşinci oturum Türk edebiyatının önemli isimlerinden Cevat Çapan'ın otobiyografik bir anlatı niteliğini taşıyan sunumuyla başladı. Rumların ayrılmasının ardından bir muhacir kasabası haline gelen Darıca'da anne tarafından Giritli bir aileye doğan Çapan, hem mübadele ve mübadil kavramlarıyla nasıl tanıştığını, Giritliliğin kendisi için ne anlam ifade ettiğini anlattıktan sonra, zaman içerisinde kişisel ve edebî yolculuğunun Yunanistan'la ve göç meselesiyle kesiştiği anları vurguladı. Çapan, bu kesişimler neticesinde ortaya çıkan şiirlerinden de örnekler sundu. Çapan'ın ardından yapılan üç sunum birbiriyle örtüşen ve birbirini tamamlayan nitelikteydi. Yunancadan Türkçeye yaptığı edebi çeviriler ve araştırmalardan ta-

nıdığımız Ari Çokona, "Yunan Edebiyatında Mübadele ve Göçmenler" başlıklı sunumunda 1920'lerden itibaren farklı anlatılarla eklemlenerek Yunan edebiyatının temel temalarından biri haline gelen mülteci sorunu ve deneyimine odaklandı. Küçük Asya Araştırmaları Direktör Yardımcısı olan Stavros Anestidis, Yunan edebiyatında Anadolu nostaljisi konusuna odaklandığı sunumunda Venezis'in *Eolya Toprağı* ve Politis'in *Yitik Kentin Kırk Yılı* romanlarını bu açıdan ele aldı. Damla Demirözü, Yunan edebiyatında 1922 anlatılarına, bu anlatılar üzerinden Yunan ulusal kimliğinin inşasına ve bu anlatıların 1960'lardan itibaren Türkçeye tercümelerine mercek tuttu. Tercümanların eser tercihlerini ve tercümelerde yaptıkları dil ve ifade tercihlerini de tartışan Demirözü, son dönemde Belge, İstos gibi yayınevlerinin yaptığı yayıncılık ve tercüme faaliyetiyle canlanan edebî etkileşimi de sorunsallaştırdı.

Sempozyumun son tematik oturumu "İstisnalar: Epir ve Batı Trakya" Süleyman Mazlum'un başkanlığında ve Vemund Aarbakke'nin "Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye'nin Ulusal Projeleriyle İlgili Batı Trakya 1912-1925 Demografisi'ndeki Değişiklikler" başlıklı sunumuyla başladı. Aarbakke, Balkan Savaşları'ndan itibaren hem askerî karşı karşıya gelişlerin hem istatistik savaşlarının konusu haline gelen Batı Trakya'nın yaşadığı demografik dönüşümlerin ve bölgeye dair Yunan-Bulgar-Osmanlı/Türk üçlü rekabetinin Lozan Antlaşması'na giden süreçte hangi dönemeçlerden geçtiğini oldukça detaylı bir şekilde dinleyicilere sundu. Lambros Baltsiotis, Mübadele Sözleşmesi imzalanırken tanımlanan istisnaların dışında, Mübadele'nin uygulaması esnasında ortaya çıkan vakalara odaklanan sunumunda din değiştirmek ya da evlenmek suretiyle Mübadele'den muafiyet almaya çalışan vakaları, çoklu vatandaşlık meselesini, Çamlar, Çingeler gibi gruplara yaklaşımları ele aldı. Panagiota Kalafati ve Giorgos Mavrommatis, "Azınlık Travmasının Azınlık Kimliği İnşasındaki Belirleyici Etkisi" başlıklı sunumlarında bir azınlık sorunu çözme yöntemi olarak sunulan Mübadele'nin genelde görmezden gelinen "azınlık yaratıcı" rolüne odaklandı. Tebliğde, Batı Trakya'da Mübadele'den muaf tutulan Müslüman Türklerin bu süreçte yaşadığı kültürel travmanın bu azınlığın kolektif kimliğinin/kimliklerinin oluşmasındaki rolü analiz edildi. Dionysios-Panagiotis Makris, Epir'in Yunanistan'a katılmasının ardından Güney Pogoni'de Mübadele'den muaf tutulacak olan Roman Müslümanların özgün tarihsel gelişim sürecine odaklanan sunumunda bu grubun neden ve nasıl farklı bir tarihsel yörünge izleyerek Yunan ulus devletinin resmî anlatısının ayrılmaz bir parçası haline geldiğini konunun toplumsal ve tarihsel önkoşullarını ortaya koyarak tartıştı.

Sempozyumun değerlendirme niteliğindeki son oturumu ise Giorgos Mavrommatis'in salonda gülüşmelere neden olan deyişiyle "toparlak masa" oturumuydu. Oturum, Sefer Güvenç'in son derece keyifli moderatörlüğünde gerçekleşti. Şişli Belediye Başkanı Muammer Keskin ile sempozyumda oturum başkanlığı yapmış olan akademisyenler Filiz Yenişehirlioğlu, Serhat Güvenç ve Tutku Vardağlı sempozyuma ve buradan hareketle Mübadele üzerine olan akademik yazının güncel yönelimleri üzerine değerlendirmelerini sundular. Mübadele yazınının yöntemsel ve içeriksel milliyetçilikten olduğu kadar devlet-merkezli perspektiften da uzaklaşarak, interdisipliner, eleştirel ve "aşağıdan" anlatıları önplana çıkaran yeni bir doğrultuya girdiğinin altı çizildi. Konstantinos Tsitselikis, yuvarlak masa oturumunda "Nüfus Mübadelesi Hala İlgi Gören Bir Konu mu?" başlıklı değerlendirmesinde, 1923 Nüfus Mübadelesi'nin sadece geçmişle ilgili bir konu olmadığının bu tarihsel olayın ve bir yöntem olarak mübadelenin günümüze uzanan bir gölgesi olduğundan bahsetti. Soru-yanıt bölümü ve izleyici yorumlarının ardından sempozyum son buldu.

Soru-yanıt bölümünde gelen "Mübadele olmasaydı..." varsayımlı bir karşıolgusal akıl yürütme sorusuna oturumun moderatörü ve LMV'nin önde gelen emektar isimlerinden olan Sefer Güvenç, Şair Cevat Çapan'ın sunumunda da bahsettiği "Anı" şiirindeki "Öpünce geçer derdin eskiden, / şimdi gene acıyor o eski yara" mısralarına atıfla, Mübadele'nin tarihsel bir olgu, yapılması gerekeninse bu uygulama ile açılan "yaraları iyileştirmek" olduğunu söylerken sempozyumun nihaî amacını da özetlemiş oldu. Güvenç'in deyişiyle bu sempozyum Mübadele'nin açtığı yaralara kondurulan şifalı bir öpücüktü.

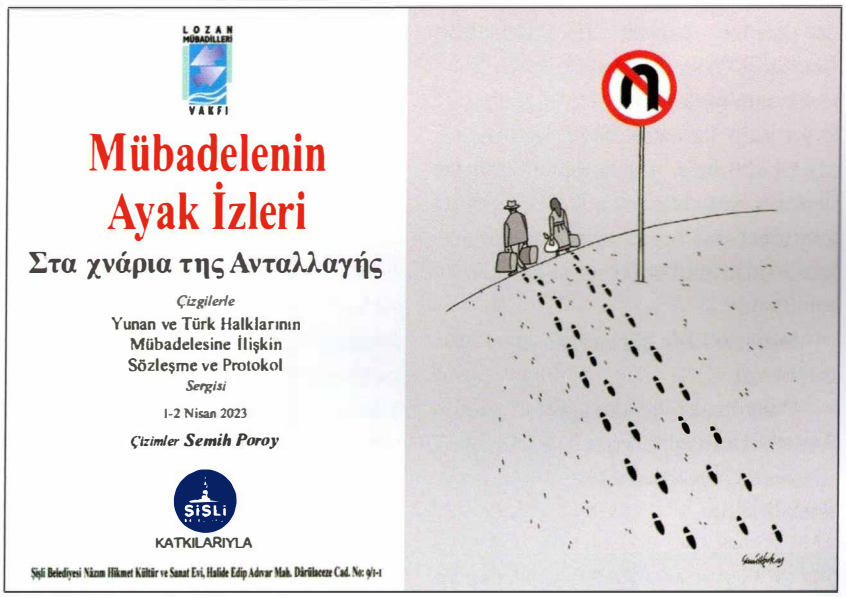

Sempozyuma ilişkin yapılan değerlendirme Karikatür Sanatçısı Semih Poroy'un Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi'nin maddelerinin her birini sembolik bir anlatımla resmettiği karikatürleri içeren sergiden bahsetmezse, eksik kalacaktır. Toplantının yapıldığı Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Evi'nin tiyatro salonunun fuayesinde sempozyum katılımcıları ile buluşan sergideki eserler, milyonları zorunlu olarak memleketlerinden koparan Mübadele'yi karara bağlayan metnin zararsız görünen ve rafine diplomatik dilinin gerçek anlamını ve sonuçlarını sanatın eleştirel gücüyle görselleştiriyordu.

Sempozyumda sunulan tebliğler önümüzdeki aylarda derlenerek basılı hale getirilecek.

AYTEK SONER ALPAN - TARİHÇİ

HAZIRLAYAN: **MELİKE TURAN**

Tarih Vakfı'nda Yemek Tarihi seminer dizisi başlıyor!

Kurulduğu 1991 yılından itibaren Türkiye'de tarihe olan ilginin gelişmesine hizmet eden Tarih Vakfı, bu amaca yönelik çalışmalarına yemeğin sosyal ve kültürel tarihine odaklanan yeni bir seminer serisi ile devam ediyor.

Şenol Gündoğdu'nun moderatörlüğünde 6-27 Mayıs 2023 tarihleri arasında dört farklı konu başlığı altında gerçekleşecek seminerlerde konuları alanın uzmanlarından dinlemek ve sorularınızı doğrudan bu uzmanlara yöneltmek şansına sahip olacaksınız. Tüm seminerlere eksiksiz katıldığınız takdirde seminer serisinin sonunda katılım belgesi alabileceksiniz. Çevrimiçi (Zoom) olarak gerçekleştirilecek seminerlere 600 TL karşılığında kayıt olup katılabilirsiniz. Katılım 20 kişi ile sınırlıdır. 5 öğrenci seminerlere ücretsiz katılabilecektir. Katılım talebi için niyet mektubunuzu tarihvakfiankara@tarihvakfi.org.tr adresine gönderebilirsiniz.

Sizi aramızda görmekten mutluluk duyacağız.

Daha fazla bilgi için bize tarihseminerleri@tarihvakfi.org.tr adresinden ulaşabilir veya internet sitemizi ziyaret edebilirsiniz.

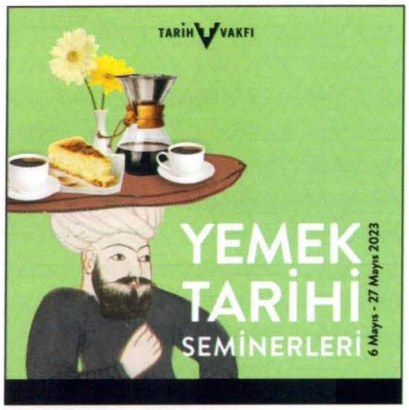

Tarih Vakfı ve İPM iş birliğiyle her ay düzenlenen Tarihte İstanbul serisinde, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, farklı yüzyılları ve dönemleri kapsayacak biçimde İstanbul'un siyasi, ekonomik, toplumsal ve kentsel varlığı ele almaya devam ediyor.

Tarih Vakfı ve İstanbul Politikalar Merkezi'nin iş birliğiyle Ayşe Köse Badur ve Ayşe Ozil'in koordinatörlüğünde Perşembe günleri Minerva Han Karaköy'de düzenlenen Minerva Konuşmaları devam ediyor. Nisan ayının konuğu, "On dokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Kasımpaşa: Göç, Emek ve Mahalleler" başlıklı konuşmasıyla Akın Sefer'di. Program yüz yüze ve çevrimiçi olarak gerçekleştirildi.

Nurşen Gürboğa ve Gülay Yılmaz'ın koordinatörlüğünde hazırlanan Akl-ı Kıssa seminer serisinde Salı günleri kadın tarihçiler konuşacak, biz dinleyeceğiz. Seminer dizisinde kadın tarihçilerin çalışmaları, yayınları, araştırma gündemleri ve tarih disiplinine katkıları görünür kılınıp; muhafazakar, erkek egemen tarih disiplininde verdikleri varlık mücadelesine dikkat çekiliyor.

Akl-ı Kıssa'nın 2023 Bahar dönemi ikinci semineri 25 Nisan 2023'de saat 19:00'da Tarih Vakfı Youtube kanalından çevrimiçi olarak Feryal Tansuğ'un sunumuyla "İmparatorluk Dönüşürken İzmir ve Kuzey Ege Adaları Rumları" başlığıyla gerçekleştirildi.

Seminerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çağı olarak bilinen 19. yüzyılda İzmir ve Kuzey Ege Adaları'nda –İmroz, Limni, Semadirek ve Taşoz–Rum Ortodoks Hristiyan Cemaat ile Osmanlı merkezî ve yerel yönetiminin ilişkileri üzerine konuşuldu. İmparatorluk yönetiminin meşruiyetinin içte ve dışta sorgulandığı bu dönemde Müslüman Osmanlı idarecilerinin, İzmirli ve adalı Rumlara nasıl muamele ettiği yazarın Osmanlıca ve Yunanca ilk el kaynakları kullanarak yaptığı araştırmalara dayanılarak tartışıldı. Seminere Zuhal Mert Uzuner tartışmacı olarak katkı verdi.

Tarih Vakfı Ankara Tartışmaları Devam Ediyor! Tarih Vakfı Ankara Tartışmaları kapsamında Gülperi Karayel Aslaner'in "Anadolu'da 27 Mayıs'ın Yankısı: Otorite ve Rol Yapma" başlıklı konuşması, 14 Nisan Cuma günü saat 18:00'da Tarih Vakfı Ankara Temsilciliği'nde yüz yüze gerçekleştirildi.

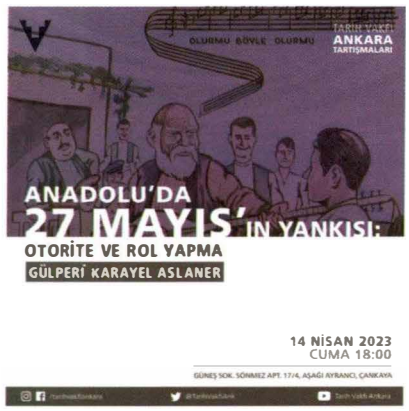

Tarih Vakfı Ankara'da yapılan daha önceki toplantılara Tarih Vakfı Ankara Youtube kanalından ulaşabilirsiniz.

Kitaplarımızı Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın web sitesinden (www.tarihvakfi.org.tr) sipariş edebilirsiniz. Tarih Dostumuz olarak da tüm yayınlarımızdan %50 indirim kazanabilirsiniz.

Etkinliklerimiz ve yeni projelerimiz için Vakfımızın sosyal medya hesaplarını takip edebilir, internet sitemizi ziyaret edebilir, ayrıca Tarih Dostu olarak siz de Vakfımıza destek olabilirsiniz.

Kemalizm üzerine Sovyet düşünce dünyasının zenginliği

Çeviren: Gözde Yılmaz, Politika, 231 sayfa

Kemalizm ve Kemalizmin ideolojik temelleri, yaygın olarak Batı merkezli yorumların çizdikleri kısıtlı çerçeveler eşliğinde ele alındı. *Komünizm Gözünden Kemalizm-Türkiye'nin Dönüşümüne Sovyet Yaklaşımları*, aksi bir yönde ilerleyerek Kemalizmin biçimlenişi ve dönüşümünü, yaygınlaşması ve egemen hale gelişini Sovyetler Birliği'ndeki tartışmaları odağına alarak inceliyor; iki ülkenin birbirini nasıl algıladığı sorusunu Sovyet araştırmacılarının çalışmalarından yola çıkarak cevaplandırmaya çalışıyor.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Muhaliflerinin Çekişmesinin Gölgesinde Geçen Bağdat'taki 1912 Seçimleri*

EMİNE ŞAHİN

OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ İÇİN YAPILAN 1912 SEÇİMLERİ BAĞDAT'TA CEMAL BEY'İN ÖNDERLİĞİNDEKİ İTTİHATÇILAR VE YEREL MUTEBERANIN DESTEKLEDİĞİ İTİLAFÇILAR ARASINDA ÇEKİŞMELİ BİR MÜCADELEYE SAHNE OLDU.

İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (İTC) karşı muhalefet özellikle Trablusgarp savaşının oluşturduğu siyasi boşluk ve kaos ortamında güçlenmişti. Nitekim 21 Kasım 1911'de İTC'den ayrılan veya bağımsız olan mebuslar tarafından Hürriyet ve İtilaf Partisi kuruldu ve İTC'nin siyasetini her fırsatta eleştiren Arap mebuslar bu oluşum içerisinde olmayı tercih ettiler. Bir yandan mebuslar Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılırken öte yandan fırka mensupları imparatorluğun muhtelif yerlerinde şubeler açarak kısa zamanda faaliyet alanlarını genişlettiler.[1] Hatta yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları yürüttükleri güçlü propaganda sayesinde 11 Aralık 1911'de yapılan İstanbul ara seçimini bir oy farkla kazandılar. Bunun üzerine İTC üyeleri meclisin feshedilmesinin ve 1912'de yeni bir seçim yapılmasının gerekli olduğunu düşünüp padişaha baskı yaparak istediklerini elde ettiler.[2] İttihatçılar 1912'deki seçimlerde işi şansa bırakmamak için birtakım önlemler alarak muhalifleri sindirme siyaseti uyguladılar. Bu yüzden 31 Mart'la birlikte oluşan sıkı yönetim bu seçimlerde de devam etti. Seçimler, hükümetin basın ve toplantı özgürlüğünü kısıtlayan basın mevzuatı çerçevesinde gerçekleşti. İTC'nin uyguladığı bu baskı yüzünden 1912 intihabı "sopalı seçim" olarak isimlendirildi.[3] Ayrıca seçimler yolsuzluklar ile anıldı ve parlamento tarihinde oldukça tartışılan sonuçlar doğurdu.[4]

İttihat ve Terakki Cemiyeti, merkeziyetçi politikaları bağlamında kendi adaylarının vilayetlerde seçilmesi için seçim bölgelerini yeniden tanımladı.[5]

Cemal Bey'in (Paşa) Adana Valiliği sırasında çekilmiş bir resmi, 1909-1910
Salt Research

Özellikle İtilaf fırkası mensuplarının ağırlıkta olduğu Arap vilayetlerinde sert bir politika izlemeyi tercih ederek muhalifleri susturmak için tehdit, dayak ve hapis gibi bazı yollara başvurdu. Buna ek olarak taşrada seçimlerde söz sahibi olan müntehibleri ikna etmek için onlara birtakım vaatlerde bulunarak kendi adaylarına oy vermelerini sağladı. Ayrıca mahalli idareleri baskı aracı olarak kullanarak oy veren ahali üzerinde psikolojik bir tehdit oluşturdu.[6] Osmanlı'nın doğu sınırındaki vilayet olan Bağdat'ta ise İTC'nin seçimi kazanması için cemiyetin en önemli mensuplarından biri olan dönemin Bağdat valisi Cemal Bey etkili oldu.

II. Meşrutiyet döneminin en önemli figürlerinden bir tanesi olan Ahmed Cemal Bey (Paşa)[7], 14 Haziran 1911 tarihinde çıkarılan iradeyle Bağdat valiliğine getirildi.[8] Osmanlı merkezi hükümeti, Cemal Bey'in yeni görev yeri olan Irak kıtasında başarılı olabilmesi için tüm imkanları seferber etti ve kendisine, daha önce valilik yapan Nazım Paşa gibi bazı olağanüstü hak ve yetkiler tanıdı.[9] İtilafçı kanatta yer alan Nazım Paşa'nın ardından İttihatçı Cemal Bey ile vilayette bazı dengelerin değişeceği muhakkaktı. Ancak Osmanlı idari merkezinden uzak olan Bağdat'ta, yıllar içinde şekillenmiş ve giderek kökleşmiş olan yerel dinamikler de bulunmaktaydı. Bağdat vilayetindeki muteberanın pek çoğu İTC'ye karşı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmaktaydı. Vilayette giderek güçlenen

22 Nisan 1910 tarihli *Servet-i Fünun* dergisinde Nazım Paşa'nın Bağdat Valisi olduğu zamanlardan bir fotoğraf

İtilaf fırkası destekçileri Cemal Bey'in Bağdat valiliği görevi süresi boyunca gerçekleştirmeye çalıştığı icraatlarından rahatsızlık duymaktaydı. Bu yüzden iki grup arasında özellikle seçim sürecinde bir nüfuz mücadelesi yaşandı. Nitekim Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılan 1912 seçimleri Bağdat'ta Cemal Bey'in önderliğindeki İttihatçılar ve yerel muteberanın desteklediği İtilafçılar arasında çekişmeli bir mücadeleye sahne oldu.

Bağdat'taki 1912 seçim sürecinde Cemal Bey'in seçime müdahale ettiğini ve cemiyet mensubu olmayanlara yaşam hakkı tanımadığını iddia eden İtilaf fırkası destekçileri vali hakkında çeşitli şikâyet telgraflarını Dersaadet'e gönderdiler. Bu telgrafların ilki 4 Nisan 1912 tarihinde Dava vekili Ali Efendizade Süleyman Bey tarafından merkeze gönderildi. Telgrafta Bağdat valisinin vilayette seçimlerde tarafsız davranmayarak İTC'nin kazanması için yoğun bir çalışma içerisinde olduğu iddia edildi. Süleyman Bey, Cemal Bey'in seçimlere müdahalesinin apaçık ortada olduğunu ancak buna rağmen valinin bu iddiaların bir kısmını reddettiğini, bir kısmını ise seçim teftiş heyetine istediği gibi yazdırarak olayı örtbas etmeye çalıştığını beyan etmişti.[10]

Süleyman Bey, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 22 Mart 1912 tarihli bir başka telgrafında Bağdat'taki seçimlerde başta Cemal Bey olmak üzere İttihatçıların müdahalelerini örnek vererek anlatma yoluna gitmişti. Süleyman Bey'e göre Bağdat'ta seçimin 20 Mart 1912'te yapılması kararlaştırılmışken pusulalarda cemiyet mensubu isimlerin yazılmadığı görülünce seçim ertelenmeye çalışılmıştı. Vali seçim sandıklarının toplatılarak belediye binasına getirilmesini emretmiş ve böylelikle seçim bir müddet ertelenmişti.[11] Süleyman Bey iddialarına devam ederek valinin vilayetteki bazı isimleri birtakım vaatlerle yanına çekmeye çalıştığını ve bu isimlerden birinin eski vilayet mektupçusu olan ve Nazım Paşa döneminde görevinden alınan Murad Bey olduğunu,[12] Cemal Bey'in bu kişiye mebusluk taahhüdü vererek kandırdığını iddia etmişti. Ayrıca valinin merkeze çağırdığı kaza kaymakamlarına mebus olmasını istediği isimlerin listesini vererek bu kişilerin seçilememesi halinde azledileceklerini belirterek tehdit ettiğini belirtmişti. Aynı şekilde muhtarların da merkeze çağrılarak polis dairesinde bir müddet alıkonulduktan sonra İttihat kulübüne gönderilip burada ikna edilmeye çalışıldığını zikretmişti. Ayrıca Cemal Bey'in müntehib-i sanilerin isimlerini polis ve diğer emniyet kuvvetleri vasıtasıyla seçmenlere dağıttığını, seçime yaptığı bu müdahaleleri yazanları hapsetmekten geri durmadığını ve eğer durdurulamazsa Bağdat vilayetinden seçilen mebusların milletin değil valinin mebusları olacağını izah etmişti. Bu yüzden Süleyman Bey'e göre Cemal Bey, bir an evvel görevden alınmalıydı.[13]

Bağdat'tan yükselen bir diğer şikâyet, vilayetteki Hürriyet ve İtilaf Kulübü'nün kurucusu olan Müftizade Kâmil Bey tarafından yapıldı.[14] Müftizade, gönder-

Bağdad Mebusu Babanzade İsmail Hakkı Bey. Salt Research

Bağdat Valisi Cemal Bey (Paşa) Irak'ta aşiret üyeleriyle

miş olduğu telgraflarda Cemal Bey'in üç ay vazifesini terk ederek Bağdat'ta seçimi İttihatçılara kazandırmak için yoğun bir çalışma içerisine girdiğini, kendisine verilen hakları kötüye kullanarak yolsuzluklar gerçekleştirdiğini, yapılan hukuksuzlukları yine başka bir yanlışla örtmeye çalışarak evrakların bir kısmını yaktırdığını; jandarma ve polis zoruyla adliye memurlarının haklarını gasp ederek onları susturmaya çalıştığını ve bu nedenden ötürü tüm Bağdatlıların nefretini kazandığını iddia etmişti.[15] Kâmil Bey, Bağdat'ta Meşrutiyet rejimini "mumla arayıp bulamadıklarının", hayatlarının tehlikede olduğunun ve valinin "Cengizâne" ve "Yezidâne" tutumuna bir son vermesi için merkezi idarenin Cemal Bey'e bir an evvel müdahale etmesi gerektiğinin altını çizmişti.[16]

Cemal Bey, kendisi hakkında yapılan suçlamalar karşısında sessizliğini bozarak Dahiliye Nezareti'ne 24 Mart 1912 tarihinde bir telgraf gönderdi. Bu telgrafla hakkında yapılan bütün suçlamaların hepsini reddetti. Cemal Bey'e göre bu işin asıl tertipleyicisi II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte sahip olduğu hakları kaybeden ve anayasanın ilanı sonrası Bağdat'ta kurulan *Meşver*[17] cemiyetinin üyesi olan Bağdat eşrafından Cemilzade İsa Efendi'ydi.[18] Vali, telgrafları Cemilzade Efendi'nin yazdırdığını düşünmekteydi. Cemal Bey, İsa Efendi'nin Bağdat'taki seçimlerde yeğenini mebus seçtirmek için uğraştığını ancak muvaffak olamayınca bu şekilde iftiralarla karalama kampanyası başlattığını, kendisinin Bağdat'taki seçimlere hiçbir müdahalede bulunmadığını; asıl müdahale edenin Cemilzade olduğunu ve Süleyman Efendi'yi kullanarak Dahiliye Nezareti'ni "meşgul ettiğini" ifade etti.[19]

Bağdat'ta İTC ve İtilaf Fırkası destekçilerinin çekişmelerine sahne olan 1912 seçimleri Nisan ayında tamamlanabildi.[20] Vilayetten seçilen mebuslardan ikisi İTC içerisinde önemli konumda yer alan kişilerdi. Bu isimlerden ilki İsmail Hakkı Babanzade oldu. Babanzade 1912 seçimlerinde Divaniye'den 55 oy alarak seçildi.[21] Irak'ın önemli sülalelerinden Baban Hanedanı'nın bir mensubu olan İsmail Hakkı Babanzade 1876'da Bağdat'ta dünyaya geldi. Babası Midhat Paşa'nın Bağdat valiliği döneminde (1869-1872) mühürdarlığını yapmıştı. Mülkiye ve hukuk mekteplerini bitirip sırasıyla mühendis mektebinde öğretmenlik, Hariciye Nezaretinde "Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi Mümeyyizliği" ve *İkdam* gazetesinde yazarlık yaptı. İsmail Hakkı, Bağdat'a dönmeyip İstanbul'da kalmayı tercih ederek çalışma hayatına burada atılmıştı.[22] Ancak ailesinin kökenleri Bağdat vilayetine uzandığı için bu bölgeden seçilme hakkına sahip oldu ve hatta bu hususta *Tanin* gazetesinde de bir yazı kaleme aldı. Makalesinde, bir vilayette mukim olmayanların da oradan seçilebilme hakkını savundu ve büyük şehirlerde eğitim almış insanların seçilmesinin vilayetteki cahil kesimin seçilmesinden daha değerli olduğunu iddia etti.[23]

İttihatçı kanadın ikinci önemli ismi ise Bağdat merkezden seçilen Sason Efendi oldu. 1912 seçimlerinde 163 oy alarak meclise girdi.[24] Bağdat'ta ticaretle meşgul olan Sason Efendi 1875 yılında Eskel Efendi'nin oğlu olarak dünyaya geldi. Eğitimine önce Bağdat'taki Alliance Israelite Okulu'nda başladı ve bu okulda Arapça ve Fransızcayı öğrendi. Ardından İstanbul'a giderek burada özel muallim okulunda Türkçeyi öğrendi. Buradan da bir süre yurt dışına giderek eğitimini orada tamamladı. İstanbul, Lond-

Sason Efendi'nin 1912 seçimlerindeki mazbatası
TBMMA, SM/40/M/2, 25 Nisan 1912

زوراء

Zevra gazetesi başlığı

ra ve Viyana'da eğitim alan ve Türkçe, Fransızca ve Almanca olmak üzere muhtelif dillere hâkim olan Sason Efendi ilk olarak Bağdat vilayeti tercümanlığı görevine getirildi.[25] 1883 yılında göreve başlayıp memuriyet basamaklarında çalışkanlığı ve becerisiyle hızla yükseldi ve bazı imtiyazlar ile dördüncü rütbeden Mecidiye nişanı alarak taltif edildi. Başarılarıyla takdir topladığı için II. Abdülhamid tarafından bir dönem İdare-i Nehriyye Müdürlüğüne de getirildi.[26] Nitekim Sason Efendi liyakatiyle hem "devr-i sabık" döneminde yükseldi hem de Meşrutiyet'in yeniden ilanı sonrası cemiyetin ön saflarında yer almayı başardı. Bağdat merkezden seçilen diğer mebuslar ise 180 oy ile Emlak-ı Müdevvere müdürü Fuad Cebecizade[27], 180 oy ile Mahmut Şevket Paşa'nın kardeşi eski vilayet mektupçusu Murad Bey[28] ve 190 oy ile Nakib Abdurrahman'ın oğlu Seyyid Muhyiddin Efendi oldu.[29] Kerbela'dan ise 56 oy alarak Bağdat merkez müdde-i umumisi Fuad Defterizade[30] ve 58 oy ile Jandarma depo müdürü Nuri Özbudak[31] seçildiler.

Vali Cemal Bey, 1912 seçimleriyle Bağdat'taki dengeleri İttihatçılar lehine değiştirmeye çalışırken bu dönemde İstanbul'da siyasi buhran yaşanmaktaydı. İttihat ve Terakki'ye muhalif olan Halaskaran Zabitan Grubu'nun[32] kurulması ve 1912 seçimlerinden sonra Sait Paşa hükümetini hedef alması merkezde karışıklıklara neden oldu. Nitekim seçim sonrasında Balkanlarda yaşanan bazı olaylar ve Halaskaran'ın siyasi baskıları hükümetin daha fazla dayanamamasına neden oldu ve Sait Paşa meclisten güvenoyu almasına rağmen istifasını sundu. Bu istifadan sonra İttihatçılar yönetimden uzaklaştırıldı ve hemen ardından Temmuz 1912'de İtilafçıların ağırlıkta olduğu Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi kuruldu. Cemal

"Bağdâd merkezi heyet-i teftîşiyyesinin meb'ûsân intihâbı hakkındaki mazbatası sûretidir." *Zevra*, nr. 2356, 18 Nisan 1912

Bey hem Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetiyle çalışamayacağını düşündüğünden hem de isteğiyle ayrılmasa bile İttihatçı kadroları tasfiye eden yeni hükümetin kendisini de görevden alacağını sezdiğinden dolayı aynı yılın Ağustos ayında Bağdat valiliğinden istifasını sundu. Cemal Bey'in bu istifası Muhtar Paşa hükümeti tarafından kabul edildi[33] Yeni hükümetin ilk işi ise Ağustos 1912'de İttihatçıların ağırlıkta olduğu meclisi dağıtmak oldu.[34] Sonuçta olaylı geçen 1912 seçimlerinde teşekkül eden meclisin ömrü uzun olamadı ve Halaskaran-ı Zabitan grubunun feshettiği meclisin yeniden kurulması için harekete geçilmesine rağmen Balkan Savaşları'nın patlak vermesi yüzünden seçimler ileri bir tarihe ertelendi. Feshedilen meclis ancak 1914 seçimlerinden sonra yeniden toplanabildi.[35]

EMİNE ŞAHİN - DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Bu çalışma İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde 2022 yılında tamamlanmış olan *II. Meşrutiyet Döneminde Bağdat'ta Osmanlı İdaresi (1908-1917)* başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

1 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi: 1908-1918*, c. 1, İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1984, s. 263-285.

2 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge Kitabevi, 2017, s. 301-303; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2017, s. 146-148; Tunaya, *Siyasi Partiler*, c. 1, s. 271.

3 Akşin, *Jön Türkler*, s. 304; Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Çev. Türkan Yöney, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018, s. 139; Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s. 179.

4 Demir, *Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 265.

5 Akşin, *Jön Türkler*, s. 304; Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s. 139; Demir, *Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 179.

6 Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1992, s. 67. Hasan Kayalı, muhalefetin şehirlerin dışındaki kırsal bölgelerde sosyo-ekonomik koşullardan dolayı örgütlenemediği için İTC'nin buralarda daha etkili olduğunu ve buna binaen de taşradaki muteberanın cemiyet ile yerel köylü ve aşiret grupları arasında aracı konumunda olduğunu iddia etmiştir. Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s. 275.

7 Osmanlı yakın dönem tarih literatüründe "Paşa" unvanıyla bilinen Cemal Bey'in Bağdat valiliği döneminde resmi yazışmalarda hükümet tarafından kendisine "Bey" olarak hitap edilmektedir. Buna dayanarak bu çalışmada da "Paşa" unvanı kullanılmayarak Cemal Bey olarak zikredilecektir.

8 BOA, İ.DH. 1487/54, Lef 4; DH.MTV. 1/37; DH.MTV. 1/38, Lef 2; BEO. 3905/292847.

9 II. Abdülhamid döneminin önemli figürlerinden biri olan Hüseyin Nazım Paşa, Kasım 1909'da Bağdat valiliğine ve 6. Ordu kumandanlığına atanmıştı. Ancak Nazım Paşa, olağanüstü yetkiler ve haklara sahip olduğu ve istediği adamları yanında götürebildiği takdirde Bağdat valiliğini kabul edeceğini hükümete iletmişti. Nitekim Paşa ile hükümet arasında yaşanan uzun pazarlıklar sonucunda Nazım Paşa Bağdat valiliği vazifesini kabul etmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nevzat Artuç, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği", *Belleten*, c. LXXIV, sy. 271 (2010): s. 833-870; Ender Korkmaz, *Harbiye Nazırı Nazım Paşa: 31 Mart Vakası, Balkan Savaşı, Bab-ı Âli Baskını*, İstanbul, Selenge Yayınları, 2021, s. 200-210.

10 BOA, DH.SYS. 83-1/2-42, Lef 2.

11 aynı belge, Lef 3.

12 Mahmud Şevket Paşa'nın üvey kardeşi olan Süleymanbeyzade Murad Bey 1876 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmişti. II. Meşrutiyet sonrasında *Bağdat* isimli Türkçe ve Arapça olarak yayınlanan bir gazete çıkarmış ve vilayette İttihatçı kanatta yer alan isimlerden bir tanesi olmuştu. Eylül 1909'da Bağdat mektupçuluğuna getirilmişti. 1912 seçimlerinde ise Bağdat'tan mebus olarak meclise girdi. BOA, DH.MKT. 2621/57; DH.MKT. 2656/64; DH.MUİ. 3-2/13; İ.DH. 1477/21, Lef 2. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçişi Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı, 1997, c. 2, s. 286; Abbas el-Azzavi, *Tarihu'l-Irak Beyne'l-İhtilaleyn: min Sene 941-1335 ila Sene 1534-1917*, c. 8, Bağdat: Şeriketü't-Ticare, 1955, s. 222; IOR/L/PS/10/212, nr. 2325, J.G. Lorimer (Türk Irak'ında Mart-Nisan 1912'de Yaşananlar).

13 BOA, DH.SYS. 83-1/2-42, Lef 7-Lef 15.

14 Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Bağdat şubesi Ocak 1912'de kurulmuştu. Şubenin kurucu üyelerinden

bir tanesi Müftizade Kamil Bey olmuştu. Hürriyet ve İtilaf'a kısa zamanda vilayetten pek çok katılımın olması Cemal Bey'i rahatsız etmiş ve fırkanın vilayetteki faaliyetlerini durdurmak için harekete geçmişti. Bu yüzden şubeyle vali arasında büyük tartışmalar yaşanmıştı. Neticede Bağdat'taki İtilafçılar hem Cemal Bey'in baskıları hem de Basra'dan gelen maddi desteğin kesintiye uğramasından dolayı uzun süre dayanamayarak dağılmıştı. IOR/L/PS/10/212, nr. 1575 J.G. Lorimer (Şubat 1912'de Türk Irak'ında Yaşananların Özeti); BOA, DH.MTV. 18/47; DH.SYS 83-1/2-42. Lef 5; DH.SYS. 53/50, Lef 4-5.

15 BOA, DH.MTV 18/47, Lef 2; DH.SYS. 53/50, Lef 6; DH.SYS 83-1/2-42, Lef 5.

16 BOA, DH.SYS. 83-1/2-42, Lef 20; Lef 25-26.

17 II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bağdat'taki yapılaşmasından rahatsızlık duyan ve çoğunluğunu Bağdat eşrafının oluşturduğu bir grup Ağustos 1908'de *Meşver* adlı gizli bir komite kurdu. Bu komite içerisinde Nakib Abdurrahman, Bağdat belediye başkanlığı adaylığı kabul edilmeyip vilayet idari meclisinden de çıkarılan Cemilzade İsa, Şeyh Said ve Yusuf Atta bulunmaktaydı. *Meşver*'in II. Meşrutiyet döneminde Bağdat'taki ilk Arap milliyetçi hareket olduğunu söylemek mümkündür. Ghassan Atiyyah, *Iraq:1908-1921, A Socio-Political Study*, Beyrut: The Arab Institute for Research and Publishing, 1973, s. 55; Davut Hut, "İttihad ve Terakki Cemiyeti Bağdat Şubesinin Teşekkülü ve II. Meşrutiyet'in İlanının Bağdat'taki Yansımaları" *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum, 07-08-09 Kasım* 2008, c. 2,s. 530-531; Davut Hut, "II. Meşrutiyet'in İlanının Irak'taki Yansımaları", *Divan Disiplinlerarası Çalışmaları Dergisi*, c. 13, sy. 25 (2008/2): s. 108-109; BOA, DH.MKT. 2635/78. Lef 4, Lef 6.

18 Bağdat eşrafı içerisinde saygın bir konumda yer alan Cemilzade ailesinin bir ferdi olan İsa Efendi, II. Abdülhamid döneminde padişah tarafından taltif edilmişti. İsa Efendi 1894 yılında, önce Bağdat maarif müdürlüğüne tayin olunmuş, ardından kendisine ikinci rütbeden mecidi nişanı verilmişti. Ayrıca Cemilzade II. Abdülhamid döneminde Bağdat idare meclisinde yer almaktaydı. BOA, MF.MKT. 214/9, Lef 5; Y.PRK.ASK. 226/6; İ.TAL. 429/8; Gökhan Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi*, Çev. Zehra Savan, İstanbul: Küre Yayınları 2020, s. 51. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte vilayet idare meclisi üyeliğini kaybetmiş, bu yüzden İttihatçılara karşı olan yapılaşmalar içerisinde olmuş ve karşı propagandalarla vilayette Meşrutiyet yönetimin huzurunu kaçırmaya çalışmıştı. Ghassan Atiyyah, *Iraq:1908-1921, A Socio-Political Study*, Beyrut, The Arab Institute for Research and Publishing, 1973, s. 52-54; Hanna Batatu, *The Old Social Classes and The Revolutionary Movements of Iraq: a Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba'thists, and Free Officers*, Princeton: Princeton University, 1978, s. 171.

19 BOA, DH.SYS. 83-1/2-42, Lef 12.

20 Bağdat'ta 1908 ve 1914 seçimlerinde seçim mazbatalarında sancak ve kazalardan ne kadar oy alındığı ve diğer adaylarla ilgili bilgiler varken 1912 seçimlerinde bu bilgiler yer almamıştır. Ancak Bağdat'ın resmi gazetesi olan *Zevra*'da Bağdat merkez sancağındaki oy pusulaları ve seçim sonuçları paylaşılmıştı. Her kazadan ne kadar oy alındığı bir tablo ile verilmişti. Bağdat merkez sancağının toplam nüfusunun yüz doksan bin iki yüz olduğu ve nizamnâmenin ikinci maddesine göre dört mebus seçilmesi gerektiği söylenerek en çok oy alan kişiler listenin üst kısmında gösterilmişti. *Zevra*, nr. 2356, 28 Nisan 1912.

21 TBMMA, SM 39/M/2. *Zevra*'da verilen seçim sonuçlarına göre Babanzade İsmail Hakkı Bey 55 oy, Divaniye eski mebusu Mustafa Efendi ise bir oy almıştı. *Zevra*, nr. 2355, 20 Nisan 1912.

22 İsmail Hakkı Bey, bakanlık ve mebusluk görevlerinden sonra 1913 yılında genç yaşta olmasına rağmen kalp krizi sonucu vefat etti. Hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. V. O. Locwood-Drummond, "The Role of Religion in Iraqi Nationalism: 1918-1932", Yüksek Lisans Tezi, McGill University, 1997, s. 16; Güneş, *Parlamento Tarihi*, c. 2, s. 280; Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler Mülkiye Şeref Kitabı: Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte*, c. 2, Ankara: Mars Matbaası, 1968-69, s. 996-997; Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali: (1839-1922)*, İstanbul: İsis Yayıncılık, 1999, s. 84; Davut Hut, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913)", *Tarihimizden Portreler: Osmanlı Kimliği Prof. Cevdet Küçük Armağanı*, Ed. Zekeriya Kurşun, Haydar Çoruh, İstanbul: Ordaf Derneği, 2013, s. 101-122.

23 Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s. 79.

24 Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMMA). Seçim mazbataları (SM/40/M/2).

25 Güneş, *Parlamento Tarihi*, c. 2, s. 281; Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 132-133; BOA, DH.SAİD.d. 77/439.

26 BOA, DH.SAİD.d. 77/439.

27 Fuad Bey, 1861 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Emlak-ı müdevvere müdürlüğü yaptığı gibi öncesinde ceza mahkemesi reisliği görevlerinde bulunmuştu. Bağdat'tan ikinci ve üçüncü dönem mebus olarak seçilmişti. Güneş, *Parlamento Tarihi*, c. 2, s. 285; Azzavi, *Tarihu'l-Irak*, c. 8, s. 222. Emlak-ı müdevvere memurluğuna atanmasıyla ilgili belgeler için bkz. BOA, ML.EEM. 764/14; ML.EEM. 764/21. Seçim mazbatası için bkz. TBMMA, SM/343/M/2.

28 Süleymanbeyzade Murad Bey 1876 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmişti. II. Meşrutiyet sonrasında *Bağdat* isimli Türkçe ve Arapça olarak yayınlanan bir gazete çıkarmıştır. Güneş, *Parlamento Tarihi*, c. 2, s. 286; Azzavi, *Tarihu'l-Irak*, c. 8, s. 222; IOR/L/PS/10/212, nr. 2325, J.G. Lorimer (Türk Irak'ında Mart-Nisan 1912'de Yaşananlar); BOA, DH.MKT. 2621/57, 27 Eylül 1908; DH.MKT. 2656/64, 7 Kasım 1908. Seçim mazbatası için bkz. TBMMA, SM/344/M/2.

29 Seçim mazbatası için bkz. TBMMA, SM/345/M/2; Azzavi, *Tarihu'l-Irak*, c. 8, s. 222.

30 Fuat Bey, 1882'de Bağdat'ta doğdu. Bir dönem dava vekilliği görevinde bulundu. İkinci ve üçüncü devrede Bağdat'tan mebus seçildi. Güneş, *Parlamento Tarihi*, c. 2, s. 287; Azzavi, *Tarihu'l-Irak*, c. 8, s. 223. Seçim mazbatası için bkz. TBMMA, SM/346/M/2.

31 Nuri Bey, 1882'de dünyaya geldi. 25 Nisan 1912'de 58 oy alarak Bağdat'tan Kerbela mebusu seçildi. Üçüncü devrede yine mebus seçilenler arasında yer aldı. Nuri Bey aynı zamanda *Zuhur* gazetesinin Türkçe kısmında yayın müdürü olarak görev yaptı. Güneş, *Parlamento Tarihi*, c. 2, s. 288; Azzavi, *Tarihu'l-Irak*, c. 8, s. 223.

32 Gizli bir askeri ihtilal hareketi olan Halaskaran yapısı ve faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, *Siyasi Partiler*, c. 1, s. 324-336.

33 BOA, DH.MTV 33-1/45; DH.MTV. 33/46, Lef 3; Nevzat Artuç, *Cemal Paşa: Askeri ve Siyasi Hayatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 98; Herzog, *Osmanische Herrschaft und Modernisierung*, s. 190; IOR/L/PS/10/212, nr. 3944, J. G. Lorimer (Ağustos 1912'de Türk Irak'ında Yaşananların Özeti).

34 Fatih Mehmet Sancaktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021, s. 121-124; Demir, *Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 293-294. Bağdat'ın İngiliz Konsolosu J.G. Lorimer, hükümet değişikliğinin Bağdat'ta büyük bir yankı uyandırmadığını söyleyerek İTC'nin vilayette halk üzerinde gözdağı vermenin ötesinde gerçek bir etkiye sahip olamadığını iddia etmişti. Yine de cemiyetin düşüşünün bir kesim için rahatlamaya sebebiyet verdiğini eklemişti. IOR/L/PS/10/212, nr. 3602, J.G. Lorimer (Temmuz 1912'de Türk Irak'ında Yaşananların Özeti).

35 Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s. 144.

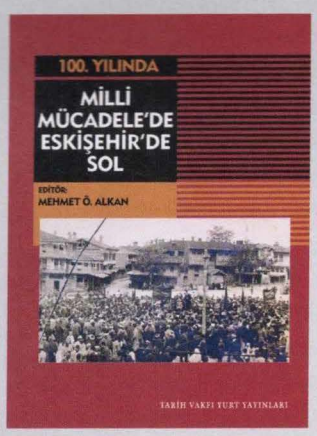

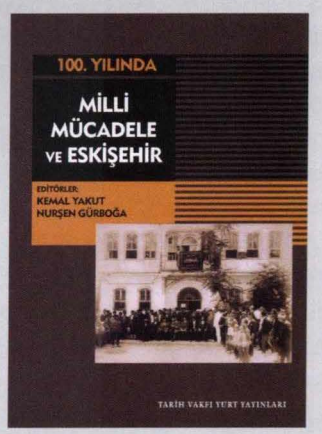

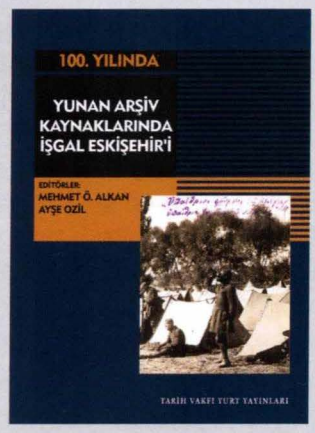

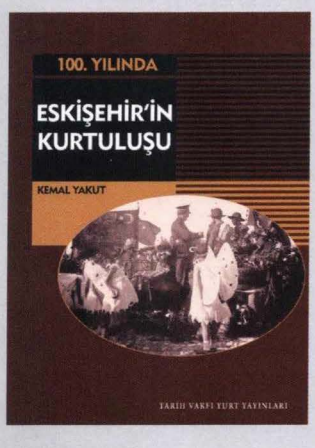

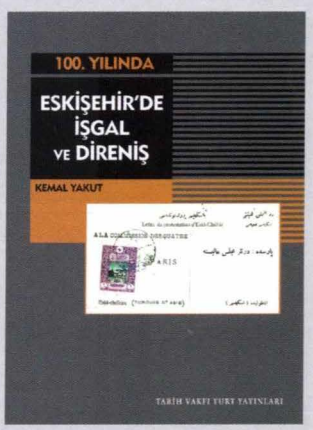

Tepebaşı Belediyesi ve Tarih Vakfı işbirliğiyle "Milli Mücadele'de Eskişehir ve 100. Yılında Eskişehir'in Kurtuluşu"

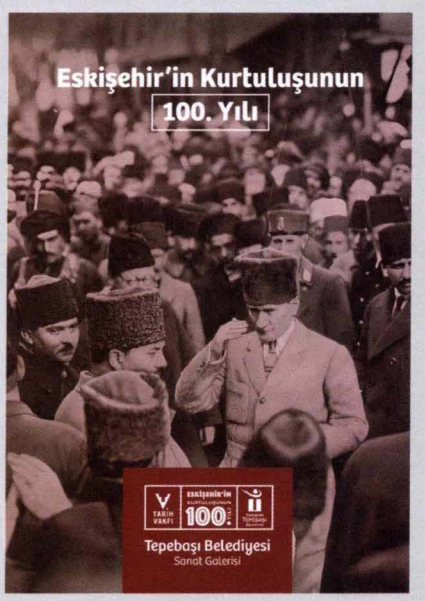

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10 34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

Online Satış: https://tarihvakfi.org.tr/kitaplar/

1871'den beri bol köpüklü nefis Türk kahvesi

1933 yılında Beşinci Yerli Mallar Sergisi'nde açılan stand.

1871'den beri kalitesini ve titizliğini hiç bozmadan evlerimize
nefis Türk kahvesini getiren Kurukahveci Mehmet Efendi, bugün 60 ülkede tüketiliyor.
Kurukahveci Mehmet Efendi, Türklerin dünyaya armağan ettiği Türk kahvesini,
her yudumda aynı kalite ve keyifle dünyaya ulaştırıyor.

KURUKAHVECİ
MEHMET EFENDİ
1871

Türk Siyasi Hayatında "Dokuz Umde"

TEMUÇİN FAİK ERTAN

1923 BAHARINDA TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİK GÜNDEMİ LOZAN KONFERANSI İKEN İÇERDE TARTIŞILAN TEMEL KONU YENİ SEÇİMLER OLMUŞTU. TÜRKİYE'DE TARİHİ BİR SEÇİM YAPILACAKTI.

GİRİŞ

Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tarihi, kurumsal bağlamda Sivas Kongresi'ne kadar uzanmaktadır. CHP, Sivas Kongresi'nde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin (ARMHC) üzerine inşa edildiği için 4-11 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'nin başlangıç, hatta ilk kurultay sayılması anlaşılır bir yaklaşımdır.

ARMHC ve yürütme gücü sayılan Heyet-i Temsiliye'nin 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla işlevsiz hale gelmesiyle birlikte Meclis'te grupların oluşturulması zorunlu hale gelmişti. Sivas Kongresi sırasında particilik yapılmayacağına dair bağlayıcı bir yeminin edilmesi ve bu yeminin Birinci TBMM'de de bir siyasi anlayış olarak devam etmesi, siyasi parti yerine, bunun işlevini görecek olana grupların kurulmasını zorunlu kılmıştı. Meclis'te farklı gruplar ortaya çıkmasına karşın, iki ana arter belirmişti. Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu ve İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu olmak üzere!.. Daha da fazla bilinen adlarıyla Birinci Grup ve İkinci Grup...[1]

Milli Mücadele'nin sona ermesi ve Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından, barış antlaşmasının imzalanmasını bile beklenmeden TBMM'de bir iç hesaplaşma başladı. Artık savaş boyunca gömülen baltalar yerlerinden çıkarılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın tehditkâr konuşmasıyla karara bağlanan Saltanatın kaldırılması, İstanbul'un büyük ölçüde devre dışı bırakılması anlamı taşıyordu. Asıl mücadele TBMM'deki Birinci ve İkinci Gruplar arasında gerçekleşecekti.

Lozan Konferansı'nın başladığı ve gönderilen heyette İkinci Gruptan kimsenin yer almadığı günlerde, ilk hamle İkinci Gruptan geldi. İkinci Gruba mensup mebuslar yeni seçimlerle ilgili yeni bir kanun teklifi vererek Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi hayatını bitirmek istediler. Milletvekili olabilmek için beş yıl sürekli aynı yerde ikamet etmek veya Misak-ı Milli sınırları içinde doğmuş olmak koşulunu kural haline getirmek isteyen İkinci Grubun hedefinde kesinlikle Mustafa Kemal Paşa vardı. Ancak söz konusu teklif Teşkilat-ı Esasiye komisyonuna gönderildi ve gündemden çıkarıldı.[2]

Ama bu olay Mustafa Kemal Paşa'nın siyasal mücadeleyi daha disiplinli bir kadroyla gerçekleştirmek konusunda hamle yapmasının yolunu açtı. Seçim kanunu ile ilgili teklifin Meclis'te görüşülmesinden birkaç gün sonra, 6 Aralık 1922'de Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye*, *Yenigün* ve *Öğüt* gazetelerinin muhabirlerine Halk Fırkası adıyla bir siyasi parti kurmak niyetinde olduğunu açıkladı.[3] Partinin

Mustafa Kemal Paşa ve TBMM üyeleri

adının bile belli olduğu düşünülürse söz konusu siyasal parti düşüncesinin Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde çok önceleri belirdiğini söylemek mümkündü.

Bu arada Lozan Konferansı tüm hızıyla biraz da gerilimli bir şekilde devam ediyordu. Ama Lozan'dan Ankara'ya gelen haberler hiç de iç açıcı değildi. Hemen hiçbir konuda ilerleme sağlanamadığı gibi, İtilaf Devletleri'nin temsilcileri hala Sevr'in bir benzerinin peşindeydiler. Misak-ı Milli'yi görmezlikten geliyorlar, Türkiye'nin hassasiyetlerinin hiçe sayıyorlardı. Sonuçta Konferans 4 Şubat 1923'te kesintiye uğradı.[4] Bu kesinti iptal değil, ertelemeydi. Heyetler ülkelerine dönmüşler, ama umutlar tükenmemişti.

Lozan Konferansı'nın hemen her devlet için hem iç politik hem de dış politik bir boyutu vardı. Bu bağlamda Lozan'ın en fazla Türk ve Yunan kamuoyu tarafından takip edildiğinden şüphe yoktu. Görüşmelerin kesildiği günlerde TBMM'nin açık ve gizli oturumlarında sert tartışmalar yaşandı.[5] İkinci Gruba mensup milletvekilleri, Hükümete ve Lozan'daki heyete sert eleştiriler yönelttiler. Rauf ve İsmet Paşa, bu eleştirilerden en fazla nasibini alan iki isimdi.

TBMM'deki eleştiriler ve ardından İkinci Grubun önde gelen isimlerinden biri olan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi, Ankara'daki siyasi ortamı iyice gerdi.[6] Görünen oydu ki imzalanacak olan antlaşmanın bu mecliste onaylanması zordu ve Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki devrimleri yapması imkânsızdı. Ayrıca gerçekleştirilen diplomatik görüşmelerde Lozan'daki konferans için devam kararı alınmıştı. Konferansın birinci döneminde muhaliflerin heyete bakışları son derece sertti ve hiçbir tavizin verilmemesini istiyorlardı. Heyet bir anlamda Lozan'daki Müttefik devletlerin temsilcileriyle Ankara'daki İkinci Grubun milletvekilleri arasında sıkışmıştı. Bu yüzden Lozan'a yeniden gidecek olan heyetin elinin güçlendirilmesi ve Ankara'nın baskısından kurtarılması gerekliydi. Bu bağlamda İstanbul basınının dizginlenmesi şimdilik pek mümkün görünmüyordu. Ama Meclis'teki muhalifler için bir adım atılabilirdi. Ve o adım da atıldı.

TBMM'DE SEÇİM KARARI VE DOKUZ UMDE

1 Nisan 1923'te TBMM'de seçim kararı alındı.[7] Oy çokluğuyla alınan karardan önce genel kurulda yapılan görüşmeler sırasında konuşma yapan Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın; "*Arkadaşlar, Türkiye Devletinde ve Türkiye Devletini kuran Türkiye halkında tacdar yoktur, diktatör yoktur. Tacdar yoktur ve olmıyacaktır! Çünkü olamaz*" şeklindeki sözleri şiddetli bir şekilde alkışlandı.[8] Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri, İkinci Gruba karşı verilmiş bir cevap niteliği taşıyordu.

Artık Türkiye'nin dış politik gündemi Lozan Konferansı iken içerde tartışılan temel konu yeni seçimler oldu. Türkiye'de tarihi bir seçim yapılacaktı. Meclis'te seçim kararı alınmıştı ama oturumlar devam ediyordu. Birinci TBMM, son oturumunu 16 Nisan 1923'te yapıp dağılacaktı. Bu süre içerisinde 8 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa tarafından seçimlerde Anadolu ve

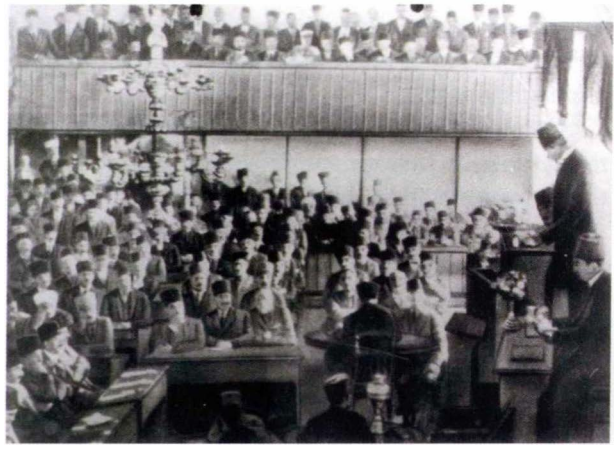

Mustafa Kemal Paşa meclise hitap ederken

Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin dayanacağı dokuz ilkeden oluşan ve Türk siyasi tarihinde Dokuz Umde olarak bilinen beyanname açıklandı.

Söz konusu dokuz ilke şu şekilde sıralanmıştı:[9]

Umde 1: Egemenlik kayıtsız, şartsız milletindir. İdare usulü halkın kaderini bizzat ve bilfiil belirlemesi esasına dayanır. Milletin hakiki ve yegâne mümessili Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haricinde hiçbir fert, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam milli mukadderata hâkim olamaz. Bundan dolayı bütün kanunların düzenlenmesinde, her türlü teşkilâtta, idarenin bütün teferruatında, genel terbiye ve iktisat hususunda milli egemenlik dâhilinde hareket edilecektir. Bakanların vazife ve sorumlulukları kanunu, illerin mahallî işlerde manevi şahsiyetlerini ve serbestîlerini kullanmalarına kefil olan şûralar kanunu, illerin ekonomik ve toplumsal münasebetleri ile birleştirilerek genel müfettişlik oluşturan kanun, nahiyeler kanunu süratle sonuçlandırılacak ve uygulanacaktır.

Umde 2: Saltanatın kaldırılmasına ve hukukun üstünlüğüne, egemenlik ve egemenliğin değişmez ve vazgeçilmez olmak üzere, Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetinde bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 (1 Kasım 1922) tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin oybirliği ile verdiği karar değişmez düsturdur. Dayanağı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan hilâfet makamı, İslam dünyasında yüce bir makamdır.

Umde 3: Memlekette emniyet ve asayişin tamamen korunması en mühim vazifedir. Bu gaye milletin arzu ve ihtiyacına uygun olarak temin edilecektir.

Umde 4: Mahkemelerimizin hızlı bir şekilde adalet dağıtması sağlanacaktır. Bundan başka tüm kanunlarımız milli ihtiyaçlara, hukuk biliminin gerekliliklerine göre yeni baştan yenilenecek ve tamamlanacaktır.

Umde 5:

1. Aşar usulünde halkın şikâyet ve mağduriyetine sebep olan noktalar esaslı bir şekilde yenilenecektir.

2. Tütün ziraat ve ticaretini milletin azamî yararına göre temin edici tedbir alınacaktır.

3. Mali müesseseler çiftçilere, sanayi ve ticaret erbabına ve bütün çalışanlara kolaylıkla kredi verecek şekilde yenilenerek çoğaltılacaktır.

4. Ziraat Bankası'nın sermayesi arttırılacak, çiftçilere daha kolay ve daha kapsamlı yardım edebilmesi temin edilecektir.

5. Memleketimiz çiftçilerine ziraat makineleri bol miktarda ithal olunacak ve çiftçilerimizin zirai alet ve edevattan kolaylıkla istifade etmeleri sağlanacaktır.

6. Hammaddesi memleketimizde bulunan ürünleri yurt içinde üretmek için teşvik, koruma ve mükâfat verilmesi için gerekli tedbirler alınacaktır.

7. Acilen ihtiyaç duyduğumuz demiryolları için derhal gerekli teşebbüs ve çalışmalara başlanacaktır.

TBMM Reis-i Cumhur hazretleri mesai odası

8. İlköğretimde eğitimin birliği ve tüm okullarımızın ihtiyaçlarımıza ve çağın gereklerine uygun ve öğretmenlerimizin yükselmesi ve iyileştirilmesi sağlanacaktır. Uygun vasıtalarla halkın aydınlanmasına ve eğitimine de çalışılacaktır.

9. Genel sağlık ve sosyal yardım müesseseleri yenilenip çoğaltılacak ve iş erbabını himaye edici kanunlar yapılacaktır.

10. Ormanlarımızdan bilimin gereklerine uygun istifadeyi, madenlerimizin en verimli şekilde işletilmesini ve hayvancılığımızın ıslahını ve yaygınlaştırılmasını temin edecek esaslar konulacaktır.

Umde 6: Fiili askerlik hizmeti müddeti azaltılacaktır. Bundan başka okuma yazma bilenlerin ve orduda okuyup yazma öğrenenlerin hizmet süreleri bir derece daha azaltılacaktır. Ordu mensuplarının refahı özellikle gereklidir.

Umde 7: Yedek subayların hayat ve geleceklerini, kendilerine ve memlekete en verimli şekilde temin etmek esaslı bir hedefimizdir. Yurt savunması ve milletin bağımsızlığı uğrunda harp malûlü kalan ordu mensuplarını ve vatandaşlar ile genellikle yaşlı ve dul ve yetimlerin ihtiyaçlarını, karşılayacak tedbirler alınacaktır.

Umde 8: Halk işlerinin azamî süratle sonuçlanması, güçlü, düzgün bir memuriyet sisteminin kurulmasına ve kanun ve usul çerçevesinde iş görmesine bağlı olduğundan, memur sınıfı bu husus dikkate alınarak temin edilecek ve bütün devlet daireleri sürekli denetlemeye tâbi tutulacaktır. Diğer taraftan memurların alınması, işten çıkarılması, terfih, sorumlulukları, emeklilik ve ödüllendirilme usulleri belirlenecektir. Ülkenin çağdaşlaşmış kesimlerinden ve ihtisaslaşmış çeşitli meslek erbabından, devlet dairelerinde verimli bir şekilde istifade etmek kararlaştırılmıştır.

Umde 9: Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihyası için devletçe alınacak olan tedbirlerden başka inşaat ve tamirat için yer yer şirketler teşekkülü teşvik ve temin ve özel teşebbüsleri himayeye vesile olacak kanunlar yürürlüğe konulacaktır.

Dokuz Umde Ziya Gökalp'in de belirttiği gerçekte 38 ilkeyi içeren bir beyannameydi ve Mustafa Kemal Paşa'nın; *"Sulh Hakkındaki Nokta-i Nazarımız: Millî, iktisadî, idarî istiklâlimizi behemahal temin etmek şartile sulhün iadesine çalışmaktadır. Bu şeraiti temin etmeyen sulh muahedesi kabul olunamaz"* ifadeleriyle sona eriyordu.[10]

Dokuz Umde'ye giden süreçte dışta tüm Türkiye'nin odaklandığı konu Lozan Konferansı idi. Konferansın ikinci döneminin başlamasına günler kala yayımlanan beyannamede, söz konusu diplomatik faaliyete vurgu yapılması beklenmeyen bir durum değildi. Dokuz Umde'nin yayımlanmasına vesile olan beyannamede, Lozan Barış Konferansı'nda Türk tarafının kararlılığının Batılı devletlere hatırlatılması, yeni siyasi durumun da aynı hassasiyeti göstereceğini ortaya koyuyordu. Aslında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin seçim ilkeleri niteliği taşıyan Dokuz Umde ile ilgili beyannamede barış antlaşmasına atıf yapılması, bir dernek ve siyasi partinin bakış açısından öte bir anlam taşıyordu. Bu açıklama yeni Türk devletinin kararlılığını yansıtan bir belge niteliği taşıyordu.

Mustafa Kemal Paşa *Nutuk*'ta "Dokuz Umde ve Fırkamızın ilk programı" olarak sunduğu ilkeleri şu şekilde savunuyordu: "Gerek bazı kimselerden aldığım düşüncelerden ve gerek halk ile yaptığım görüşmelerden çok yararlandım. Sonunda 8 Nisan 1923 tarihinde görüşlerimi dokuz ilke halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimi sırasında yayımlayarak ilan ettiğim bu program, partimizin kuruluna temel olmuştur.

Bu program, bugüne kadar ele alıp gerçekleştirdiğimiz bütün önemli hususları içine alıyordu. Bununla birlikte programa girmemiş önemli ve esaslı bazı konular da vardı. Örnek olarak Cumhuriyetin ilanı, Şer'iye Vekâletinin, medrese ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi gibi...

Bu konuları programa alarak cahil ve gericilerin, bütün milleti vaktinden önce zehirlemeye fırsat bulmalarını uygun görmedim. Çünkü bunların zamanı gelince çözüme bağlanacağından ve milletin sonuçtan memnun olacağından kesinlikle emindim.

Yayımladığım programı, bir siyasi parti için yetersiz, kısa bulanlar oldu. "Halk Fırkasının programı yoktur" dediler. Gerçekten de ilkeler adı altında bilinen programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri şekilde bir kitap değildi. Fakat temel ilkeleri içine alıyordu ve pratikti. Biz de uygulanması imkânsız düşünceleri, nazarî birtakım detayları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. Milletin maddi ve manevi alandaki yenileşmesi ve gelişmesi yolunda, söz ve teori ile iş ve icraata önem vermeyi tercih ettik. Bununla birlikte 'Hâkimiyet milletindir', 'Türkiye Büyük Millet Meclisinin dışında hiçbir makam,

milli mukadderata hâkim olamaz', Bütün kanunların düzenlenmesinde, her türlü teşkilatta, yönetimin bütün detaylarında, genel eğitimde, ekonomi konularında, milli hâkimiyet esasları çerçevesinde hareket edilecektir', 'Saltanatın kaldırılması ile ilgili karar değişmez bir kanun hükmüdür' gibi bilinmesi gerekli önemli noktalar, mahkemelerde reform yapılacağı, bütün kanunlarımızın, hukuk ilminin verilerine göre yeni baştan düzenlenip tamamlanacağı, vergide aşar usulünün değiştirileceği, milli bankaların sermayesinin artırılacağı, muhtaç olduğumuz demiryollarının yapımına, öğretim birliğinin sağlanmasına derhal teşebbüs edileceği, fiili askerlik süresinin indirileceği, memleketin imarına çalışılacağı v.b. gibi önemli ve acil ihtiyaçlar, ilkeler dışında bırakılmamıştı. Barış konusundaki görüşümüzün de; 'mali, iktisadi ve idari alandaki bağımsızlığımızı mutlaka sağlamak şartıyla barışın gelmesine çalışmak olduğunu' söyledik. Hilafet makamının bütün İslam dünyasına ait bir makam olabileceğini de işaret ettik.

İlkeler 'Halk Fırkasının kuruluşu ve faaliyet göstermesi için yeterli oldu. Fırkanın adına, daha sonra 'Cumhuriyet' kelimesi de eklenerek bilindiği gibi, 'Cumhuriyet Halk Fırkası' adı verildi."[11]

Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamalarından anlaşıldığı gibi, Dokuz Umde'nin, bir siyasi partinin programı olarak görülmesi eleştirilmişti. Ancak söz konusu ilkeler kurulacak olan siyasi partinin programından çok, kısa vadeli yapılacak düzenlemeleri içeren bir metindi. 1923 yılından itibaren birkaç yıl içinde gerçekleştirilen devrimlerle ilgili açıklamaların yapıldığı ilkeler demetinde, erken evrede yapılan bir düzenlemeye dair farklı ifadelerin bulunması ilginçti. Halifeliğin kaldırılması!.. Dokuz Umde'de Halifelik makamıyla ilgili olarak; "Dayanağı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan hilâfet makamı, İslam dünyasında yüce bir makamdır" ifadesine yer verilmişti. Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi Dokuz Umde'de Hilafete, Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk*'taki ifadelerinden daha fazla anlam yüklenmişti. Çünkü Dokuz Umde yayımlandığında kaldırılmamış olan Hilafet, Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk*'u okuduğunda ilga edilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM tarafından kaldırılmış olan bir makam için taltif edici ifadeler kullanması beklenen bir yaklaşım değildi.

Türk siyasi hayatında Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan etkili olduğu iki önemli beyanname vardı. Bunlardan ilki 13 Eylül 1920'de TBMM'ye sunulan, 18 Eylül 1920'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası olarak Meclis'te okunan Halkçılık Programı idi. Halkçılık Programı, daha sonraki günlerde Meclis'in gündemine gelmiş ve nihayet 20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak kabul edilmişti.

İkinci önemli beyanname ise 8 Nisan 1923'te yayımlanan Dokuz Umde idi. Dokuz Umde ise sonraki günlerde Halk Fırkasının programı haline geldi ve 1931 yılına değin CHP'nin yönetiminde etkili oldu.

Dokuz Umde, Cumhuriyetin ilanından önce yayımlandığı için içinde cumhuriyet ifade geçmiyordu ama cumhuriyet rejiminin an meselesi olduğuna dair emareler barındırıyordu. Birinci ve ikinci maddede cumhuriyetin izlerini görmek mümkündü. Zaten parti de Cumhuriyet öncesinde kurulduğu için Halk Fırkası adını alacak, ancak 10 Kasım 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkasına dönüşecekti.[12]

Beyanname ile Meclis'te var olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Halk Fırkasına intikal edeceği, Halk Fırkasının halk hâkimiyetine, maddî ve manevî yenileşme esasına dayanan geniş ve olgun bir program yapacağı bu programın Halk Fırkasının üyelerinin onayına sunulacağı da açıklandı.

İkinci Dönem TBMM seçimleri Haziran-Temmuz 1923'te yapıldı. Mustafa Kemal Paşa, grubu adına milletvekili adaylarını bizzat kendisi belirledi. Bu seçimlerde hem İkinci Grup üyeleri hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski üyeleri bir varlık gösteremedi. Bağımsız üye olan Gümüşhane Mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey dışında Meclis'in tümü Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden oluştu.

İkinci Dönem Meclisi çalışmalarına 11 Ağustos 1923'te başladı.[13] Bu arada Ankara'da toplanan milletvekilleri seçim sonrasında kurulacağı belirtilen

Birinci Dönem TBMM mebusları

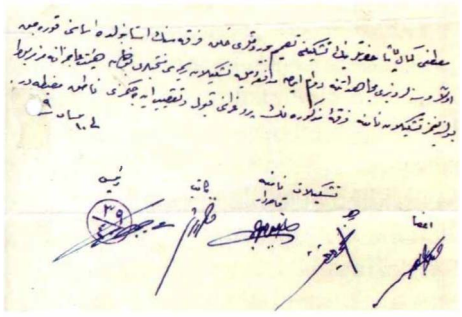

Halk Fırkası'nın programının kabul edildiğine dair Müdafaa-i Milli Teşkilatı adına hazırlanan mazbata

Halk Fırkasının Nizamnamesini hazırlamak için çalışmalara başlamışlardı. Hazırlanan Halk Fırkası Nizamnamesini tartışılmak üzere milletvekillerine dağıtıldı. Bu nizamname üzerinde yapılan tartışmalar Eylül başında sonuçlandı ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Meclis Grubu 9 Eylül 1923'te bu nizamnameyi onayladı. 11 Eylül'de de Fırka Başkanlığı'na TBMM Başkanı ve Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa seçildi.[14] Partinin kuruluş dilekçesi ise 23 Ekim 1923'te Dâhiliye Vekâletine bildirildi ve fırkanın kuruluşu resmen gerçekleşti.[15]

9 Eylül 1923'te kabul edilen nizamname(tüzük) Dokuz Umde'nin devamı niteliği taşıyordu ve program işlevi görecekti. Halk Fırkasının Nizamnamesinin Umumi Esaslar bölümünde yer alan yedi madde şöyleydi:[16]

1- Halk Fırkası, Cemiyetler Kanunu mucibince kurulmuş bir siyasi cemiyettir. Gayesi milli hâkimiyetin halk tarafından ve halk için uygulanmasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi uygar bir devlet halinde yükseltmek ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin üstünde kanunun koruyuculuğunu hâkim kılmaya çalışmaktır.

2- Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve genellikle kanun nazarında mutlak bir eşitliği kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunlardan yararlanmadaki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertlerdir.

3- Halk Fırkasına her Türk ve dışarıdan gelip Türk uyruk ve harsını kabul eden her fert girebilir.

4- Halk Fırkasına giren her fert, Fırkanın nizamnamesiyle programına uyacağına imza verecektir. Ancak nizamnameyle programda içtihadına muhalif maddeler varsa Fırkanın kongrelerinde mutlak bir serbesti ve hürriyetle görüşlerini açıklayarak o maddeleri değiştirmeye ve kaldırmaya çalışabilecektir.

5- Halk Fırkası Umumi Reisini, toplantı halinde bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin oluşturacağı Büyük Kongre seçer. Reislik vazifesi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk toplantısından, toplanacak ilk büyük kongreye kadar devam eder. Umumi Reisin tekrar seçilmesi mümkündür.

6- Bu umumi esaslara muhalefet eden azalar, mensup oldukları İdare Heyetinin gerekçeli teklifi üzerine Fırka Divanının kararıyla Fırkadan ihraç olunur.

7- Umumi esasları gösteren işbu maddeler, ancak Büyük Kongrenin sülüsani arasile değiştirilebilir ve kaldırılabilir.

9 Eylül 1923'te kabul edilen nizamname, 15 Ekim 1927'de başlayan İkinci Kurultay'a kadar Halk Fırkasının yol haritası oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk* adlı eserini de okuduğu söz konusu kurultayda ilk nizamnamenin devamı sayılabilecek bir başka tüzük kabul edildi. Artık Ankara başkent olmuş, Cumhuriyet ilan edilmişti. Bu köklü değişikler de nizamnameye yansıyacaktı elbette!.. Umumi Esaslar bölümünde yer alan maddeler şöyleydi:[17]

1- Cumhuriyet Halk Fırkası, Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmuş, Cumhuriyetçi, Halkçı ve Milliyetçi siyasi bir cemiyettir. Merkezi Ankara'dır.

2- Devlet şekli kanaat ve gayesi Cumhuriyet'tir.

3- Fırka, devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı birbirinden ayırmayı en önemli esaslardan sayar.

4- Cumhuriyet Halk Fırkası, kanun nazarında mutlak bir eşitliği kabul eder ve hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın ve hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı kabul eder.

5- Vatandaşlar arasında en kuvvetli bağ, dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna inanan fırka, Türk dilini ve kültürünü hakkıyla yaymayı ve geliştirmeyi esas kabul eder.

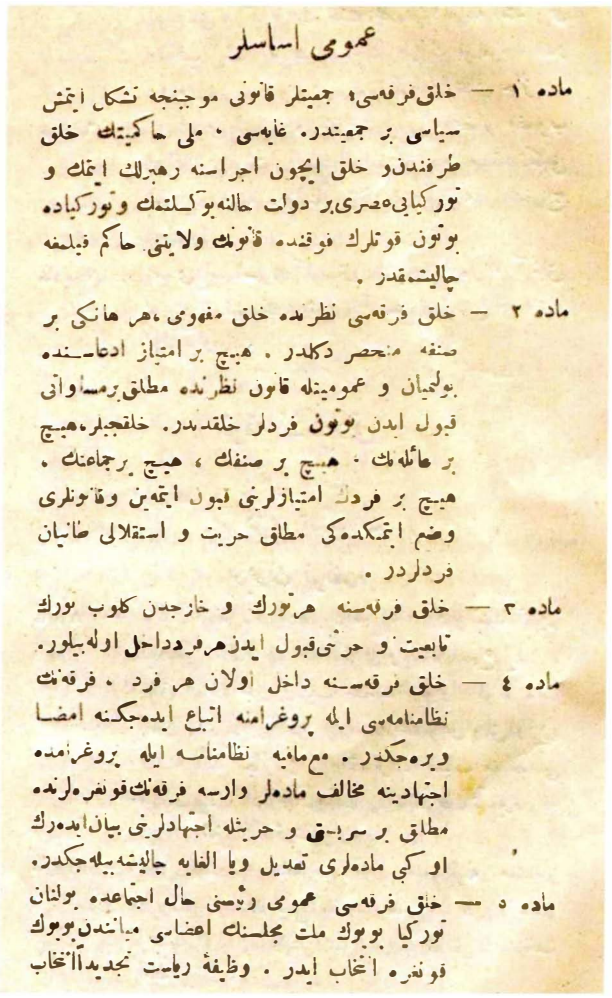

عمومی اساسلر

ماده ۱ — خلق فرقه‌سی، جمعیتلر قانونی موجبنجه تشکل ایتمش سیاسی بر جمعیتدر. غایه‌سی، ملی حاکمیتك خلق طرفندن و خلق ایچون اجراسنه رهبرلك ایتمك و تورکیایی عصری بر دولت حالنه بوکسلتمك و تورکیاده یاشایان تورك اولمیان فوقنده قانونك ولایتی حاکم قیلمغه چالیشمقدر.

ماده ۲ — خلق فرقه‌سی نظرنده خلق مفهومی، هر هانکی بر صنفه منحصر دکلدر. هیچ بر امتیاز ادعاسنده بولنمیان و عمومیتله قانون نظرنده مطلق برمساواتی قبول ایدن یاشایان فردلر خلقدندر. خلقجیلر، هیچ بر عائله‌نك، هیچ بر صنفك، هیچ بر جماعتك، هیچ بر فردك امتیازلرینی قبول ایتمین وقانونلری وضع ایتمکده‌کی مطلق حریت و استقلالی طانیان فردلردر.

ماده ۳ — خلق فرقه‌سنه هر تورك و خارجدن کلوب تورك تابعیتی و جرئتی قبول ایدن هر فرد داخل اولهبیلور.

ماده ٤ — خلق فرقه‌سنه داخل اولان هر فرد، فرقه‌نك نظامنامه‌سی ایله پروغرامنه اتباع ایده‌جکنه امضا ویره‌جکدر. مع‌مافیه نظامنامه ایله پروغرامده اجتهادینه مخالف ماده‌لر وارسه فرقه‌نك قونغره‌لرنده مطلق بر سربستی و حریتله اجتهادلرینی بیان ایده‌رك او کبی ماده‌لری تعدیل ویا الغایه چالیشه‌بیله‌جکدر.

ماده ٥ — خلق فرقه‌سی عمومی رئیسی حال اجتماعده بولنان تورکیا بیوك ملت مجلسنك اعضاسی میاندن بیوك قونغره انتخاب ایدر. وظیفهٔ ریاست تجدیداً انتخاب

Halk Fırkası'nın 9 Eylül 1923'te kabul edilen nizamnamesi

6- Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumi Reisi, fırkanın kurucusu Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir.
7- İşbu umumi esaslar, hiçbir veçhile değiştirilemez.

Aslında Cumhuriyet Halk Fırkasının detaylı bir programla tanışması 1931 yılındaki kongresinde gerçekleşti. Bu tarih itibariyle 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) toplum karşısına bir programla çıkmış olmasının, Cumhuriyet Halk Fırkası yönetimini harekete geçirdiği söylenebilir. Ayrıca 1929 Dünya Ekonomik Krizinin etkisinde toplanan kongrede, hem toplumsal muhalefeti en aza indirmek hem toplumun karşısına iktisadî bir programla çıkmak hem de devrim ideolojisi açısından birtakım ilkeleri sunmak da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları için önemliydi. 1924 yılında kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 58 maddeden oluşan detaylı programı karşısında 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın son derece sade ve ayrıntısız 11 maddelik programa sahip olmasının nedenini ise SCF'nin kuruluş dinamiklerinde aramak doğrudur. Çünkü Serbest Cumhuriyet Fırkası, Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle kurulan ve kendisine muhalefet görevi verilen bir siyasal partiydi. Toplumun karşısına detaylı ve kapsamlı bir programla çıkmasına gerek yoktur. Zira iktidara gelmek gibi bir iddiası da yoktu kuruluş tarihinde!.. Cumhuriyet Halk Fırkası ise 1931 yılında 132 madde ve üç geçici maddeden oluşan yeni nizamnamesi[18] ve sekiz kısımdan oluşan 42 maddelik programla toplumun karşısına çıkarken,[19] sanki program konusundaki gecikmesini telefi etmek ister gibiydi. Ayrıca Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı da aşması gerekiyordu. Elbette aştı. Çünkü Serbest Cumhuriyet Fırkası hiçbir genel seçime girmeden faaliyetlerini son vermiş ve 1945 yılına değin sürecek olan tek partili dönem başlamıştı.

SONUÇ

Dokuz Umde, Halk Fırkası'ndan Cumhuriyet Halk Partisi'ne uzanan süreçte, Mustafa Kemal Atatürk ve çevresindeki kadronun siyasi yol haritasını oluşturmuştu. Bu nedenle Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tarihi ile ilgili çalışma yapan hemen her araştırmacı, partinin kurulduğu tarih olan 9 Eylül 1923'ten geriye giderek konuyu anlatmaya çalışmıştı.

Dokuz Umde aslında dönemsel bir manifesto niteliği taşıyan bir metindi. 1920 yılında TBMM'de kabul edilen Halkçılık Programı ile 1923'te İzmir'deki Türkiye İktisat Kongresi'nde benimsenen Misak-ı İktisadi'nin harmanlanmasından ortaya çıkan bir gibi görünüyordu. Bir anayasa değildi. Geniş zamanla değil, gelecek zaman kullanılarak yazılmış olan bir vaatler paketi gibiydi. Ancak Türkiye'yi ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nı çok uzun yıllar taşıyacak bir içerik de taşımıyordu. Çünkü ilkeler olarak sıralananların çoğu yapılacak olanların topluma açıklanmasıydı. 1930'lu yıllara gelindiğinde ise başta Lozan Antlaşması'nı imzalanması olmak üzere, eğitim, hukuk, iktisatla ilgili pek çok yenilik gerçekleştirilmişti. Daha açık bir deyişle Dokuz Umde'de yer alan vaat ve ilkelerden çoğu başarılmış ya da hayata geçirilmiş ve söz konusu siyasi belge ömrünü tamamlamıştı. Bu bağlamda Dokuz Umde artık Türk siyasi tarihinin ve CHP'nin mazisinin bir parçası haline gelmişti.

TEMUÇİN FAİK ERTAN - ANKARA ÜNİVERSİTESİ, TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

KAYNAKLAR

Resmi Yayınlar
Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931.
TBMM Zabıt Ceridesi
Anılar ve Araştırma Eserler
Atatürk, Kemal *Nutuk*, II. Cilt, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1960.
Atatürk'ün Söylev Demeçleri, I. Cilt, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*. III. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
Barbaros, Dündar, *Atatürk Dönemi Siyasi Parti Programlarının Karşılaştırmalı Analizi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
Bila. Hikmet, *CHP Tarihi (1919-1979)*, Ankara, 1979.
Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, I. Cilt, İstanbul, 1957.
Demirel, Ahmet. *Birinci Meclis'te Muhalefet. İkinci Grup*, İletişim yayınları, İstanbul, 1994.
Falih Rıfkı, Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1980.
Güneş, İhsan *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997.
İnönü İsmet, *Hatıralar*. 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987.
Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve ismet Paşa*, Türk İnkılap Tarihi Yayınları, İstanbul, 1943.
Kili, Suna, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.
Orbay, Rauf, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, IV. Cilt, İstanbul, 1962.
Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952.
Tunçay, Mete, *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.
Süreli Yayınlar
Hâkimiyet-i Milliye
Tanin

DİPNOTLAR

1 Söz konusu gruplar için bakınız: Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet. İkinci Grup*, İletişim yayınları, İstanbul, 1994. İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997.
2 *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre. Cilt: 25, s. 159-164; Kemal Atatürk, *Nutuk*, II. Cilt, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1960, s. 724-726.
3 Mete Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 47.
4 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987, s.95; Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve ismet Paşa*, Türk İnkılap Tarihi Yayınları, İstanbul, 1943, s. 216.
5 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, I. Dönem, III. Cilt, s. 1305-1322; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, I. Dönem. IV. Cilt, s.1-191.
6 Ali Şükrü Bey'in öldürülmesiyle ilgili olarak bakınız: Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, I. Cilt, İstanbul, 1957, s. 298-299; Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, IV. Cilt, İstanbul, 1962, s. 80-82; Falih Rıfkı Atay, Çankaya. İstanbul, 1980, s. 339-340; *Tanin*, 1-3 Nisan 1923; *Hâkimiyet-i Milliye*, 1-3 Nisan 1923.
7 *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Dönem, 28. Cilt, s. 194-195; *Nutuk*, II. Cilt, s.727-728.
8 *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Dönem, 28. Cilt, s. 193; *Atatürk'ün Söylev Demeçleri*, I. Cilt. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 328.
9 *Dokuz Umde için bakınız: Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul*, 1952, s. 580-582; Tunçay, a.g.e., s. 354-256; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, III. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 89; Barbaros Dündar, *Atatürk Dönemi Siyasi Parti Programlarının Karşılaştırmalı Analizi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 144-148.
10 Tunçay, *a.g.e.*, s. 356; Dündar, *a.g.e.*, s.148
11 *Nutuk*, II. Cilt, s. 718-719.
12 Tunçay, *a.g.e.*, s.103.
13 *TBMM Zabıt Ceridesi*, II. Dönem, I. Cilt, s. 1-9.
14 Tunçay, *a.g.e.*, s. 57; Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 44.
15 Kili, *a.g.e.*, s. 45.
16 Hikmet Bila, *CHP Tarihi (1919-1979)*, Ankara, 1979, s. 63-64; Kili, *a.g.e.*, s. 44.
17 Bila, *a.g.e.*, s. 81-82.
18 *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı*, TBMM Matbaası, Ankara, 1931, s. 3-27.
19 *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı*, s. 29-39.

İNÖNÜ İKTİDARI NASIL BIRAKTI?

14 Mayıs 1950 Gecesinde ve Sonrasında Yaşananlar*

SİNAN YILDIRMAZ

BAŞTA İSMET İNÖNÜ OLMAK ÜZERE CHP YÖNETİMİ, İKTİDARI KAYBETMİŞ OLMAYI BAŞKA TÜRDEN BİR ALTERNATİFİ DİKKATE BİLE ALMADAN KABULLENEREK, HÜKÜMET YÖNETİMİNİ KISA BİR ZAMAN İÇERİSİNDE DEMOKRAT PARTİ'YE DEVRETMİŞTİR.

14 Mayıs 1950 gecesi iktidarı kaybetmek üzere olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetiminin nasıl bir ruh hali içerisinde olduğunu görmemize yarayabilecek benzerliklere de sahip üç farklı anlatı vardır. Bu anlatıların ne kadar gerçeği yansıttığı tartışmalı olsa bile bu metinleri yazanların CHP yöneticilerinde seçimlerin sonuçlarına yönelik görebildikleri, seçimleri kaybetmelerinden doğan üzüntü olmadığı anlaşılmaktadır. Bu anlatıların hepsinde yer alan temel öğe, CHP yönetiminde sonuçlar gelmeye başladıkça oluşan kafa karışıklığı ve neler olduğunun ilk anda pak anlaşılamamasıdır. Bu durumun, sonuçların yarattığı belirsizliğin ve daha önce hiç yaşamadıkları bir olgunun, yani iktidardan düşmenin verdiği kafa karışıklığının bir sonucu olduğu söylenebilir. CHP yönetiminin hiç beklemediği bu sonuçlar karşısında şaşkınlığa düşmesinin sebepleri daha önceki süreç incelendiğinde açık bir biçimde anlaşılabilmektedir. Yine de aşağıda okuyacağınız anlatılarda görebileceğiniz gibi iktidar değişimi sürecinde başta İsmet İnönü ve ailesi olmak üzere, süreci oldukça olgun bir biçimde karşılayacaktır. İktidarı kaybetmiş olmayı başka türden bir alternatifi dikkate bile almadan kabullenerek, hükümet yönetimini kısa bir zaman içerisinde Demokrat Parti'ye (DP) devredecektir.

Aslında toplumun birçok kesimi için seçimleri DP'nin kazanmasının bir sürpriz olmadığı söylenebilir. Eğer 1946 seçimlerindeki gibi usulsüzlükler yapılmazsa DP'nin seçimlerden çok miktarda milletvekili çıkartabileceğini düşünenlerin sayısı hiç de az değildi. *Vatan* gazetesinin seçimlerden önce düzenlediği ankette bu durum açık bir şekilde kendini belli etmektedir.[1]

Seçimlerin kesin sonuçları alındıktan sonra CHP'liler ilk anda pek anlayamadıkları bu iktidar kaybının nedenlerini tartışmaya başlayarak kısa zamanda suçlayabilecekleri üç unsur bulmuşlardır. CHP'ye göre 1950 seçimlerinin kaybedilmesinde en büyük hata Nihat Erim'e aitti. Çünkü neredeyse muhalefetin istediği her şeyi gerçekleştirmiş ve bunun yanında seçimlerde adli kontrolü de getirerek idarecilerin 1946'da yaptıklarının tekrarlanmasının önüne geçmişti. Geleceklerini CHP iktidarının devamına bağlayan kesimler tarafından bu affedilemeyecek bir hata olarak kabul edilmiştir.

Seçimlerin kaybedilmesinde etkili olan diğer bir unsur ise seçimlerden önce kabul edilen yeni seçim kanununda nisbi temsil yerine çoğunluk sisteminin kabul edilmesiydi. Seçimlerden sonra bu konuda açıklama yapan CHP Bölge Müfettişi Sadi Irmak şunları söylemiştir: "Nisbi sistem bulunmaması büyük bir haksızlıktır. Demokrat Parti dört buçuk milyon oyla 434, Halk Partisi ise dört milyon oyla yalnız elli küsur yer kazandı."[2] Fakat nisbi sistemi kabul etmeyen ve yeni seçim kanununu hazırlarken bu olasılığı hiç düşünmeyen aslında CHP'nin kendisi olmuştur. CHP, eğer nisbi temsil kabul edilirse DP'nin tahmin edilenden daha fazla milletvekili kazanabileceğini düşünerek bu yönteme itiraz etmekteydi. Hatta çoğunluk sisteminin kendileri lehine işleyeceğinden oldukça emin olan CHP ileri gelenleri, seçimler öncesi DP'nin muhalefete belirli bir kontenjan ayrılması talebini alaycı bir şekilde reddetmişlerdir.[3]

Üçüncü olarak CHP'lilerin buldukları sebebin aslında tam bir yanılsamadan ibaret olduğu söylenebilir. 1954 seçimlerinde de CHP'nin temel iddiası olacak olan bu yanılsama çeşitli şekillerde boşalmış 20 milletvekilliği için yapılması düşünülen 1951 ara seçimleri sırasında da ortaya konmuştur. CHP, eksik milletvekillikleri için yapılması gereken seçimlerin hemen gerçekleştirilmesini isterken, DP bu seçimleri biraz ertelemek taraflısıydı. CHP, bu milletvekilliklerini kazanacağını düşündüğünden sürekli olarak "ara seçim yapmaktan korkuyorlar" temasını işlemekteydi. Buna sebep olarak da halkın 1950 seçimlerinde kandırılmış olduğunu ileri sürmekteydiler. CHP'liler, halkın, 1950 seçimlerinde iktidarı DP almış olsa bile İnönü'nün cumhurbaşkanlığına devam edeceği şek-

Taksim'de CHP mitingi. Cengiz Kahraman arşivi, 11 Mayıs 1950

linde kandırıldığını ve DP'yi sadece muhalefeti kuvvetlendirmek için desteklediğini söylemekteydiler. 1950 seçimlerinin sonuçları alındıktan ve Celal Bayar cumhurbaşkanı seçildikten sonra halkın kandırıldığını anlayarak yeniden CHP'yi destekleyeceğini varsaymaktaydılar.[4] Fakat durum hiç de beklendiği gibi olmamış, 16 Eylül 1951'de yapılan ara seçimlerde 20 milletvekilliğinden 18'ini DP kazanmıştır.[5]

1950 seçimlerinden önce, CHP'liler kaybetme olasılığını akıllarına bile getirmemekteydiler. CHP yönetimi çok büyük bir olasılıkla DP'li milletvekillerinin Meclis'teki sayısında bir artış beklemekteydi. Aslında, seçimlerden önce halkın tepkisi CHP yönetimi tarafından anlaşılabilseydi bir iktidar değişikliğinin mümkün olabildiği görülebilirdi. CHP'lilerin seçimleri kazanacaklarına dair en büyük kanıtları, halkın seçimler öncesinde CHP'li konuşmacıları dinlemek için gösterdiği yoğun ilgi ve miting alanlarının çok sayıda insan tarafından doldurulmuş olmasıdır. CHP'li konuşmacılar her gittikleri yerde yoğun bir dinleyici kitlesiyle karşılaşıyorlar ve bu durum CHP'yi destekleyen kitlenin DP'den daha fazla olduğu şeklinde yorumlanıyordu. Hatta İnönü'nün Taksim'de gerçekleştirdiği seçim mitingine on binlerce kişinin katılması üzerine CHP'lilerin yorumlarının haklılığı kanıtlanacak ve İstanbul valisi Fahrettin Kerim Gökay, İnönü'ye İstanbul'un CHP'li olduğunu kanıtlarcasına miting alanındaki insanları göstererek "İşte Paşam, İstanbul" diyecektir.[6] Fakat başta gelen CHP'li yöneticilerin dahi çok açık bir biçimde görebildikleri gibi, konuşmacıları dinlemek için toplanan halkın büyük bir kısmı DP'yi destekleyenlerden oluşmaktaydı. Halk, her konuşmacıyı dinliyor ve kendince değerlendiriyordu. Fakat hangi partiyi destekliyorsa meydanlara o partinin rozetini yakasına takmış bir şekilde geliyordu.[7]

Genel olarak DP için seçimlerin üç farklı ihtimal çerçevesinde sonuçlanabileceğini ve DP'lilerin de bu ihtimalleri düşünerek hareket görülebilmekteydi. DP'liler için kazanmak her zaman bir olasılıktı, ama büyük oranda gerçekleşecek 200'den fazla milletvekilliği kazanmak olacaktı. En kötü olasılık ise, beklenebilecek olan fakat yeni seçim kanunuyla bir ölçüde önünün tıkandığı, bu seçimlerin de 1946 seçimleri gibi olması, iktidarın usulsüz bir yolla iktidarını devam ettirmesi olacaktı. Bu yüzden her iki parti de propagandalarını, farklı yollardan da olsa, neredeyse sadece seçimlerin güvenliğinin sağlanması üzerinden yapacaktır.

Seçim günü gazetecilerin büyük bir şaşkınlıkla karşıladıkları, seçimlere katılım oranının ve oy vermek için halkın gösterdiği isteğin yüksekliği olmuştur.[8] Seçim sonrası, DP'yi destekleyen halkın sevinç gösterileri yoğun bir şekilde yaşanmakla birlikte, özellikle DP'lilerin CHP'lilere karşı gösterdiği en küçük şiddet olayı basında kendisine geniş bir yer bulmaktaydı.[9]

Seçimlerden sonra, DP ileri gelenlerinin en büyük korkusu, CHP'nin seçimi kaybetmesine rağmen, özellikle İnönü'nün ağırlığına dayanarak ordunun DP'ye karşı yapabileceği bir darbe olmuştur. Bu korkunun sonucunda, DP kısa bir zaman içinde ordu içinde yeni düzenlemelere giderek bir darbe olasılığını ortadan kaldırmaya çalışacaktır. O dönemlerde ordu ile yakın ilişkileri bulunan Bekir Tünay, bütün bu korkuların aslında gereksiz olduğunu çünkü ordunun büyük bir çoğunluğunun DP'yi desteklediğini, bunu da subay mahallelerindeki sandıklardan çıkan oylardan anlayabileceğimizi söylemektedir. Hatta eğer İnönü DP'nin seçimleri kazanması sonucu bunu engelleyecek bir girişimde bulunursa, karşı darbe yapabilecek subayların bile bulunduğunu belirtmektedir.[10]

Taksim'de CHP mitingi, İsmet İnönü kürsüde
Cengiz Kahraman arşivi, 11 Mayıs 1950

Bundan sonra artık yeni bir devre başlamış, cumhuriyet tarihinde ilk defa seçimler yoluyla iktidar değiştirilmiştir. CHP, 27 yıllık iktidar devresini kapatmış, muhalefete çekilmiştir. Seçimlerin kaybedildiğinin anlaşıldığı ilk günlerde CHP, *Ulus* gazetesi aracılığıyla muhalefette iken nasıl davranacaklarına ilişkin altı maddelik kararını açıklamıştır.[11] CHP, kendisini şimdiye kadar hiç alışkın olmadığı bir politik sürecin içerisinde bulmuştur. 1954'te yasal olarak yenilenecek olan seçimlere kadar, hem CHP, hem de DP kendilerini yenilemeye ve yeni durumlarına alışmaya çalışacaklardır. CHP'nin bu duruma alışması DP'ye göre daha zor olacaktır. Çünkü DP'nin liderleri cumhuriyet tarihinin belirli zamanlarında iktidarda olmuş ve hükümet yönetmişlerdi. Fakat CHP şimdiye kadar hiç muhalefette bulunmamıştı.

I – ÖZDEN TOKER – İSMET İNÖNÜ'NÜN KIZI ANLATIYOR

Haberler gelmeye başladı. İlk gelen haberler tabii ufak köylerden gelen haberlerdi. CHP 30, DP 20. "Eh iyi" deniliyordu. Biraz sonra tersi gelmeye başladı: "CHP 20. DP 30". Allah, Allah dediler "N'oluyor".

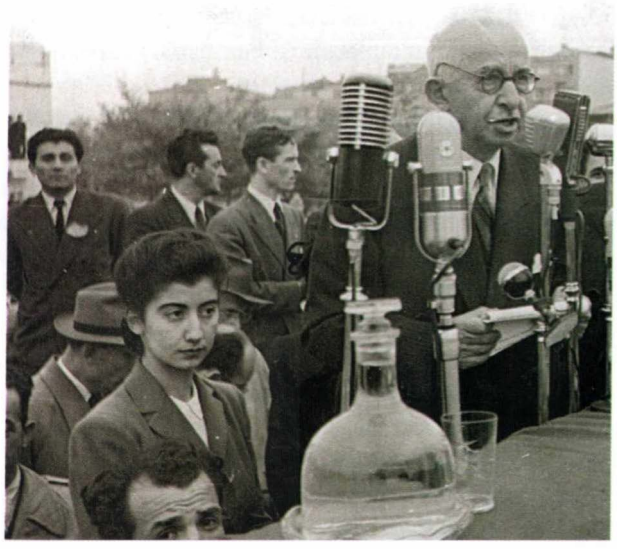

Taksim'deki CHP mitinginde İsmet İnönü ve Kızı Özden İnönü
Cengiz Kahraman arşivi, 11 Mayıs 1950

Bu, böyle bir müddet devam etti. Ondan sonra neticeler daha hızlı gelmeye başladı. Daha evvel tabii orada bulunanların hepsi kendi seçim bölgelerini arayıp neticeleri soruyorlardı. Valileri filan bulup cevap alabiliyorlardı. Bir müddet sonra bulamamaya başladılar. Ve sonuçlar da ters gelmeye başladı. Hep DP ilerde, Halk Partisi geride. Oradakilerin hepsinde bariz bir şaşkınlık oldu. "Allah Allah, nasıl olur bu?" (...)

Babam odanın içinde dolaşmaya başladı. O öyle kararsız olduğu zaman dolaşmasını severdi. Diğerleri de telefon başında haber bekliyorlar. Bu arada Faik Ahmet Barutçu kalktı telefona gitti. Ve Trabzon'u aradı. Önce kimseyi bulamadı. Sonunda birisini buldu konuştu. Ondan sonra geldi yanımıza, "Adam şaşkın" dedi. "Ama bir de burada bizim bildiklerimizi bilse, halimizi görse kim bilir daha ne kadar şaşıracak herhalde deli çıkacak adam" dedi. Ve güzel bir kahkaha attı. O kahkahayı duyunca herkeste bir rahatlık oldu. Biz de durumu kabullenmiş olduk.

(...)

"Babam geldi, annemin yanına oturdu. Ve anneme "Hanımefendi" dedi, "evimize ne kadar zamanda taşınabiliriz". Annem de "Hemen iki günde taşınırım Paşam" dedi. Sonra gene bir düşündü,

"Arabamız olmayacak Hanımefendi" dedi. "Ziyanı yok" dedi annem, "Otobüse binerim" dedi. Sonra gene bir dolaştıktan sonra geldi, "ensülinimi kim yapacak" diye sordu. "Ben yaparım Paşam" dedi ona da.

O sırada Ömer abim geldi. O'na neticeleri söyledik. O da "Artık beklemekte yarar yok. Ben gidip yatayım" dedi. Yukarı çıktı. Yukarıdan, Amerika'daki Erdal Abim'e bir telgraf çekmiş. "Çoğunluğu kaybettik" diye. Ve ertesi gün de Erdal'dan cevabı geldi "Sağlık olsun" diye...

[Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat-Bir Demokrasinin Doğuşu*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991), s. 64, 67]

II – METİN TOKER – İSMET İNÖNÜ'NÜN DAMADI ANLATIYOR

Yaver odasına doluşan bakanlarda, milletvekillerinde tam bir şaşkınlık vardı. Rahat, güvenli konuş-

maların yerini önce merak, heyecan, giderek endişe, umutsuzluk almıştı. Az sonra herkes kendi başının çaresine bakması gerektiğini anladı. Sırayla telefon başına gidiyor, acele kendi bölgelerindeki valiyi arıyor, haber soruyorlardı. Çoğunlukla da karşılarında kimseyi bulamıyorlardı. Yetkililer ya henüz kesin sonuçları almamışlardı, ya da tasnif yerindeydiler, makamlarında değillerdi.

Bir ara İçişleri Bakanı Erişirgil İstanbul'un elverişli olmadığı anlaşılan sonuçları üzerine Vali Fahrettin Kerim Gökay ile görüştü.

"Yahu, hani Rumlar bize verecekti?"

Aldığı yanıttan pek memnun kalmışa benzemiyordu.

Daha sonra Niğde Valisi ile görüştü. Vali ne demişti ki Bakan onu sert bir tarzda uyardı:

"Sakın ha! Öyle şeylere kalkışmayı aklında geçirme!.."

Erişirgil'in seçim çevresi aksi gibi Niğde idi.

Başka bir telefonda Cevat Dursunoğlu, aradığı yeri çabuk bulmak için aradaki kentin telefon memuruna, tatlı Erzurum şivesiyle, "Tevessüt et küçük hanım, tevessüt et" diye yalvarıyordu. Falanca yerden sonra, filanca yerde de seçimin yitirildiği haberleri birbirini kovalıyordu.

Nihat Erim, Kocaeli'nin sonuçlarını öğrenince "Zaten ümidim yoktu" dedi. Sonra hazırlanıp çıkmasında çok çaba gösterdiği seçim kanununu anarcasına,

"Kendi elimle kesip yâre verdiğim kalem"

"Fetva-ı hun-ı nahakkımı yazdı iptida" dizelerini okudu.

Faik Ahmet Barutçu, bölgesi Trabzon'u aradı. DP ilerideydi. Halbuki orada CHP kazanacak ve Barutçu Meclise girecektir. Telefonu kapayıp yerine dönerken kendisine umutla bakan arkadaşlarına,

"Adam şaşkın. O yalnız Trabzon'u biliyor. Ya, bir de burada olup bizim öğrendiklerimizi bilse... Muhakkak deli çıkardı" dedi.

Sonra, kendine has gevrek kahkahalarından birini attı.

Mevhibe İnönü de o ara yaver odasındaydı. Tatlı Karadeniz şivesiyle söylenen bu sözler, alışkın olduğu bu ses, bu kahkaha içine su serpti. Elinde olmaksızın o da gülmeye başladı.

İsmet Paşa, kafası bir soruna takılınca yaptığı gibi, odayı arşınlıyordu. Bir ara geldi, eşinin yanına oturdu:

"Kaç günde taşınabiliriz?" diye sordu.

Mevhibe Hanım elini yavaşça paşasının eli üzerine koyup sakin sakin,

"Merak etmeyin, paşam. Çabuk toparlanırım. Bir iki günde evimize geçeriz" dedi.

İsmet Paşa omuzlarından büyük bir yük kalkmış gibi rahatladı, arkadaşlarının yerine döndü.

[Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, DP'nin Altın Yılları 1950-1954, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991), s. 14-15.]

III – NAZIM BERKSAN ANLATIYOR

- Ne var Nihat... Kaç oldu?

Biraz evvel başyaverden aldığı listeyi tetkik eden Başvekil Yardımcısı Profesör Nihat Erim cevap verdi:

- DP 276 oldu. Biz henüz 28'deyiz... Paşam!

- Güzel... Güzellllll...

14 Mayıs 1950 gecesi Çankaya'da Cumhurbaşkanlığı köşkündeyiz.

Gece saat iki buçuk... İsmet İnönü vakit geçirmek için birkaç yakın arkadaşı ile briç oynamaktadır...

Seçimin neticeleri yavaş yavaş gelmektedir. İsmet Paşa... soğuk kanlılığını hiç kayıp etmeden arkadaşlarına: partimize devam edelim, demiştir.

Aradan kısa bir zaman daha geçmiş, başyaver yine salondan içeri girmiş, Nihat Erim'e bir liste daha uzatmıştır.

Paşa istifini bozmadan oyuna devam etmektedir. Nihayet Erim listeyi tekrar gözden geçirmiş, şöyle konuşmuştur:

- Paşam... DP 373... Biz 34... Kocaeli'nde ben de kayıp ettim...

Cumhurbaşkanı gülerek kafasını çevirmiş:

- Yaa... Geçmiş olsun Nihat... inşallah gelecek sefer... Desene iktidarı kaybettik...

Masadaki arkadaşlarına kafasını çevirmiş:

Adnan Menderes seçimlerde oy kullanırken, 14 Mayıs 1950

Cumhuriyet

İkinci baskı

Demokrat Partinin, yurdun bir çok illerinde seçimi kazandığı anlaşıldı

Demokrat Partinin Mecliste 350 ye yakın bir ekseriyet temin edeceği Ankaradan bildiriliyor, bazı Bakanlar seçimi kaybettiler

İştirak nisbeti yüzde sekseni geçiyor

İstanbulda mühim hiç bir hâdise olmadı, halk oylarını büyük bir hassasiyetle kullandı

En mühim netice

İllerden gelen ilk neticeler

Yurtda dün baskısız bir seçim yapıldı

Celâl Bayar, dün bir basın toplantısı yaptı

Seçimler ve yabancı çevreler

Eski İngiltere Kralının hâtıraları "Cumhuriyet,,te

Seçim gününde yurt intibaları

15 Mayıs 1950, *Cumhuriyet*

- Devam edelim... ben iki (SANZATU) diyorum. Masadakiler sıkıntılarını izhar etmeye başlamışlar ve oyunu bitirmek için sabırsızlık alametleri göstermektedirler.

Cumhurreisi İsmet Paşa... hiç oralı değildir.

Sanki neticeyi evvelden tahmin etmiş ve biliyormuş gibi... neşelidir... ve sakindir.

Yarım saat geçmiştir. Üçüncü liste gelmiştir. Nihat Erim şöyle konuşmuştur:

- Paşam, 394... Malatya'dan da henüz bir haber yok... Bizimki 36'dır.

İktidar hükümetinin en kudretli şahsiyetleri şimdi artık fikir teatisinde bulunmaktadır.

İsmet Paşa, mecliste bulunanlardan birisinin söylediği birkaç söz üzerine Nihat Erim'e gülerek hitap etmiş, sormuştur:

- Ne dersin Nihat?

Nihat Erim gülerek cevap vermiştir:

- Her halde kendileri (fikri ortaya atan zatı eliyle işaret ederek) güzel bir espri öne sürmüşlerdir... Yıllardan beri, hele şu son aylarda hepimiz, başta siz olmak üzere paşam, bir gaye için uğraştık... (Türk milletinin hakiki kanaatini seçimlerde tecelli ettirmek).

Türk Milleti kararını vermiştir... iktidarı bizde bırakmak istememiştir... Buna hürmet ve saygı ile boyun eğmek hepimizin vazifesidir.

Büyük devlet adamı İsmet Paşa etrafındakilere hitap ederek:

- Nihat'ın hakkı var... Bütün mücadelemiz milletin hakiki reyini öğrenmekti... Öğrendik... Çekilmemiz lazım.

Nihat Erim'e dönerek şöyle bir emir vermiştir:

DP lideri Celal Beyefendiyi yarın saat 4'te buraya davet ediniz (Hiç tereddüt etmeden devam etmiştir.) İktidarı devretmek için hazırlık yapalım...

Evet sayın okurlarım... 14 Mayıs 1950 gecesi, saat 3,5 da... (Yukarıda anlattıklarım çok mevsuk olarak bir hakikattir.)

[Nazım Berksan, *Başvekil-Bir Tarafsızın Kitabı*, (Ankara: Yeni Matbaa, 1958), s. 359-361.]

SİNAN YILDIRMAZ - İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

* Bu makalede yer alan bir kısım bilgiler daha önce şurada yer almıştır: Sinan Yıldırmaz, "1950 Seçimleri ve Propaganda", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı: 6, yıl: 3/2004, s. 131-157.

1 *Vatan* gazetesinin yaptığı anket 31 Mart 1950 tarihinde sonuçlandırılmış ve toplam 5386 cevap CHP ve DP temsilcilerinin de bulunduğu bir ortamda sayılmıştır. Buna göre, sorular ve verilen cevaplar şu şekildedir: "Seçimlerde rey kullanacak mısınız?" şeklindeki ilk soruya katılanların %94'ü "evet" cevabını, "oy sandığının namusuna bu defa saygı gösterilecek mi?" sorusuna ise %50,9 "hayır" cevabını vermiştir. Katılanlara oylarını hangi partiye verecekleri sorulduğunda ise şu sonuçlar alınmıştır: %56,44 Demokrat Parti'ye, %11,24 Cumhuriyet Halk Partisi'ne, %3,94 Millet Partisi'ne, %23,52 karışık listeye, %4,11 bağımsız adaylara, %0,54 ise Milli Kalkınma Partisi'ne oy vereceklerini söylemişlerdir. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt 4 (1945-1971)*, (İstanbul?: Rey Yayınları, 197?), s. 210-211. *Vatan* gazetesinin sahibi olan Ahmet Emin Yalman'ın 1950 seçimlerinde DP'yi desteklediği bilindiği için CHP'liler bu sayımın sonuçlarına güvenmediklerini de belirtmişlerdir.

2 Yalman, s. 218.

3 Hilmi Uran, Faik Ahmet Barutçu, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan arasında yapılan bu görüşme sırasında Barutçu, DP'lilerin taleplerini, "Yalnız Genel Başkanınız için bir konten jan kabul ederiz" diyerek reddetmektedir. Avni Doğan, *Kuruluş, Kurtuluş ve Sonrası*, (İstanbul: Dünya Yayınları, 1964), s. 288-289.

4 Doğan, s. 275; Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Cilt I, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965), s. 288-289.

5 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976), s. 88.

6 Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat-Bir Demokrasinin Doğuşu*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991), s. 62.

7 CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, seçimlerden önce İnönü'nün Biga ziyareti sırasında, onları karşılayan ve alkışlayan kalabalığın neredeyse tamamında DP rozetlerinin takılı olduğunu söylemektedir. Hilmi Uran, *Hatıralarım*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959), s. 564. Aynı sahneyi Şevket Süreyya Aydemir de anlatmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, 1938/1950, Cilt 2, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), s. 487. DP'liler bazen gövde gösterisi yapmak için özellikle yakalarına DP rozetlerini takarak CHP mitinglerinin içerisine sızmaktaydılar. Hüsamettin Polat, "Eskişehir'den Miting İntibaları", *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1950. Bazen de CHP'nin maddi imkânlarını kullanmak için mitinglere giden DP'liler gözükmekteydi. Özellikle şehirlere ücretsiz gidebilmek için, köylerden şehirdeki mitinglere destek için CHP'lileri taşıyan araçlara CHP'li gibi binerek, daha sonra DP rozetlerini tekrar yakalarına taka DP'liler de bulunmaktaydı. Ferdi Öner, "CHP Rozeti Takan Açıkgöz DP'liler", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1950.

8 *"Zira sandık başlarına koltukta ve omuzda gelen hastalar bile var. Şimdiye kadar elli hasta kadın reyini kullandı."* Kadri Kayabol, "İşini Bilen Köylüler", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1950; *"Şimdi Isparta'da seçimlere iştirak nisbeti yüzde 90'dır denilse hiç kimsenin şaşmaması gerekir: Zira sandığa giden reyin sandıktan çıkacağına, sadece giren reyin çıkacağı kanaati umumi bir kanaat olarak seçmenlerin kalbinde ve zihninde yerleşmiştir."* Necmi Aksop, "Seçmenler Reylerinden Emin Olunca", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1950; Çoban Yurtçu, "Rey Veren Nineler, Dedeler, Aliller...", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1950.

9 Seçimlerden sonra Birecik'te DP'lilerin kutlama gösterileri sırasında CHP'lilerle çıkan kavgada üç kişi ölmüş 13 kişi de yaralanmıştır. Ayrıca Ayvalık'ta CHP'lilerin evleri taşlanmış, Kilis'te CHP binasına baskın yapılmış, İzmir'de CHP'li bir genç bıçaklanmıştır. *Ulus*, 18 Mayıs 1950; *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1950. Bu tür olaylar iktidarı alan DP destekçilerinin daha önce onlara karşı uygulanan baskıya karşı birikmiş olan düşmanlarını meydana çıkartmalarının bir sonucu olarak anlaşılmalıdır.

10 Bekir Tünay, *Menderes Devri Anıları-Gördüklerim, Bildiklerim, Duyduklarım*, (İstanbul: Nilüfer Matbaacılık Tesisleri, 1960?), s. 91-96. Tünay, ordu mensuplarının DP iktidarını istediklerini, çünkü eğer DP iktidara gelirse ordunun daha modern bir görünüme kavuşacağını düşündüklerini iddia etmektedir. Tünay, s. 96.

11 Bu kararlar şunlardır: *"1) Şahsiyatla uğraşmayacağız!, 2)Söz ve tenkit hürriyetine dokunulmazlık isteyeceğiz!, 3)Toleransımız vardır ve tolerans bekleyeceğiz!, 4)Kafalarımızın vazifesini kafalara, gönüllerin borcunu gönüllere tanıyarak olur olmaz meselelerde bunları birbirine karıştırmayacağız!, 5)Başına 'milli' sıfatını getirmek şöyle dursun, tek başına 'husumet'le bile mücadele edeceğiz!, 6)Yalnız Atatürk inkılabının iki büyük düşmanına, kara irticaa ve kızıl komünizme gelince ona husumet de besleriz kin de."* "Muhalefete Geçerken Altı Kararımız", *Ulus*, 18 Mayıs 1950.

ZORLU PSM 10. YIL

#ONLARIÇOKSEVİYORUZ

Tüm Zamanların En İyi Fransız Müzikali

ENZO PRODUCTS by special arrangement with GEAlive presents

NOTRE DAME DE PARIS

Victor Hugo'nun Ünlü Romanından

FRANSIZCA ORİJİNAL PRODÜKSİYON

21 PERFORMANS

Söz Yazarı: LUC PLAMONDON - Beste: RICCARDO COCCIANTE

Yönetmen: GILLES MAHEU - Koreografi: MARTINO MÜLLER

5-21 MAYIS 2023 21:00

Turkcell Sahnesi

Biletler PASSO
Passo Mobil ve www.passo.com.tr'de.

ZORLU PERFORMANS SANATLARI MERKEZİ

KURUMSAL İŞ ORTAKLARIMIZ

TURKCELL PLATINUM %100 #yüzdeyüzmüzik MEMORIAL VESTEL karnaval ZES Hürriyet BtcTurk

0 212 912 37 76 | zorlupsm.com | ZorluPSM | Zorlu_PSM | ZorluPerformansSanatlariMerkezi

ZORLU 7C yıl

14 MAYIS 1950'NİN 73. YIL DÖNÜMÜNDE

Demokrat Parti Döneminde Seçimler ve Seçim Afişleri Rekabeti

MEHMET Ö. ALKAN

MİLLİ KALKINMA PARTİSİ'NİN (MKP) KURULMASI 1945'TE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİLMESİ DEMEKTİ, ANCAK İZLEYEN 15 YILA DAMGASINI VURAN, CHP'DEN KOPANLARIN 7 OCAK 1946'DA KURDUĞU DEMOKRAT PARTİ (DP) OLDU.

AKP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan, seçim tarihi olarak 14 Mayıs'ı belirlediklerini açıklarken, 27 yıllık CHP iktidarının hezimete uğrayarak Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesine neden olan ve "Yeter! Söz Milletindir!" sloganının kullanıldığı 14 Mayıs 1950 seçimlerine gönderme yapması ciddi bir dizi ironi barındırıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla, 14 Mayıs 1950'deki DP'nin CHP karşısındaki zaferiyle ve ayrıca Cumhurbaşkanı'nın -anlamı sürekli değişen- Rabia işaretiyle, o dönemdeki "Yeter! Söz Milletindir!" işaretinin benzerliği vurgulanıyordu.

1946 seçim afişi İhap Hulusi Görey. Ömer Durmaz arşivi

Oysa AKP'nin ve Erdoğan'ın 14 Mayıs ile kurduğu benzerlikler 73 yıl sonra tam anlamıyla yer değiştirmiş durumda. Zira 14 Mayıs 1950'de **27 yıllık** CHP iktidarı seçimde hezimete uğramıştı, şimdi ise iktidarda **21 yıllık** AKP var. O zaman seçimleri kaybeden **Cumhuriyet** Halk Partisi iktidardaydı, şimdi ise iktidarda **Cumhur** İttifakı var. Öte yandan 1950 seçimlerinde muhalefet "Yeter! Söz **Millet**indir!" sloganını kullanmış ve çok etkili olmuştu. Erdoğan da "Yeter! Söz **Millet**indir" diyor, ama şimdi karşısındaki muhalefetin adı **Millet** İttifakı...

Sanırım tarih de slogan da seçilirken siyasi bir strateji hatası yapılmış ve olaya çok sembolik bakılmış olmalı; o kadar sembolik bakılmış ki 14 Mayıs 1950 seçimlerini hatırlayacak insanlar bugün 85-90 yaş civarında. O da hafızasında yer etmişse. Onun dışında ancak tarih kitaplarından, televizyondan, sosyal medyadan öğrenilebilir. Heyecan verir mi? Sanmıyorum. Seçime ne etkisi olur, bilemiyoruz. Onu 14 Mayıs 2023'te göreceğiz. Dolayısıyla 14 Mayıs tercihinin, şaşırtıcı şekilde AKP tarafından muhalefete bir ikram gibi, Millet İttifakı'na yarayacak bir tarih ve slogan olduğunu düşünüyorum.

14 Mayıs 1950'nin 73. yılında Demokrat Parti dönemi seçimlerini kısaca anlatırken, dönemi daha iyi anlamak açısından Tarih Vakfı arşivimizde yer alan CHP, DP, Hürriyet Partisi, Vatan Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi afişlerinden de örnekleri sayfalarda göreceksiniz.

ÇOK-PARTİLİ CUMHURİYET: GEÇİŞ VE SANCILAR (1945-1950)

2. Dünya Savaşı'ndan sonra "İki Kutuplu" sistem oluşmuş ve Türkiye bir yanda kapitalizmi simgeleyen ABD ve diğer yanda sosyalizmi simgeleyen SSCB arasında tercihini "Hür Dünya"dan yana kullanarak ABD'nin yanında yer almıştı. "Soğuk Savaş"ta ideolojik gerginlikler, azınlık politikaları, homojenleştirme, milliyetçilik, militarizm ve devletin kutsanışı, NATO ile birlikte, "komünizmin" bir öcü ve tehdit olarak gös-

terilerek "derin devlet"in örgütlenmesi temel hak ve özgürlükleri ağır bir şekilde tahrip etti. Çok partili hayat sonrasında gündeme gelen ABD Başkanının "Truman Doktrini" ve ABD Dışişleri Bakanının "Marshall Planı" 1950'lere damgasını vurdu. Hiç kuşku yok ki 1950'li yıllar aynı zamanda Türkiye'de "Amerikanlaşma" yıllarıydı. Amerika imrentisi sinemadan, basına, hayat tarzından eğitime kadar her alanda etkili oldu. 1957 seçim konuşmasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar: "Öyle ümit ediyoruz ki, 30 sene sonra bu mübarek memleket küçük bir Amerika olacaktır," demişti.

Savaş yıllarında devletin ve CHP'nin hesap edemediği konu, ticaret, sanayi ve tarım burjuvazisinin kısa sürede hızla gelişip bir ekonomik güç haline gelmesiydi. Savaş "Hacıağa" denen yepyeni bir sermaye sahibi sınıf yaratmıştı. Bir yandan savaş süresince yaşanan sınıfsal değişim, diğer yandan savaşın bitiminde Türkiye'nin dahil olduğu Batı Blokunun "demokrasi" yönetimlerinden oluşması, Türkiye'yi bir karar eşiğine getirmişti. Tarihte bireyin ve liderin rolü açısından hızlandırıcı etkiye örnek, hiç kuşku yok ki İnönü'nün çok partili siyasal hayata geçiş kararıdır. İnönü evrimci ve temkinli bakışını demokrasiye geçişte de sürdürmüş görünüyor. Ancak bu noktada İnönü'nün, CHP gibi devlet kurucu ve modernleştirici bir partiyi siyasal rekabete dahil etmesi eleştirilebilir. Zira izleyen yıllarda CHP'ye yöneltilen her eleştiri, Mili Mücadele'ye, CHP ile iç içe geçmiş orduya, Atatürk'e ve kuruluş sürecine yöneltilmiş gibi algılanarak ciddi hassasiyetler oluşmasına yol açtı.

Milli Kalkınma Partisi'nin (MKP) kurulması 1945'te çok partili hayata geçilmesi demekti, ancak izleyen 15 yıla damgasını vuran, CHP'den kopanların 7 Ocak 1946'da kurduğu Demokrat Parti (DP) oldu. Demokrasi sözcüğünün telaffuzundaki zorluktan dolayı demokrat ismi halk arasında "demirkırat"a dönüşecekti.

Aslında CHP, tek-parti döneminde adı konmamış bir koalisyondu. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (1945) sırasında bu koalisyon çatırdamaya başladı. Partinin demokratik açılımlar yapması gerektiğini düşünen Adnan Menderes, Celal Bayar, Mehmet Fuat Köprülü ve Refik Koraltan 7 Haziran 1945'te tarihe "Dörtlü Takrir" olarak geçen bir önerge verdi. DP'nin, CHP içinden çıkmış olması, kurucularının eski CHP'li olması, Cumhuriyet'e bir tehdit değil, bağlılık ve değerleri sahiplenme anlamında bir güven vermekle birlikte, yeni yükselen ekonomik sınıfın taleplerini dile getiriyordu. "Toprak ağası" deyince klişe olarak Kürt ağalar akla gelir. Oysa aslında gerçek toprak ağaları Batı'dadır. Bizzat Adnan Menderes Türkiye'nin en büyük toprak ağalarındandı. Dolayısıyla CHP'deki kopuşun, büyük toprak sahiplerini hedef alan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tartışmalarından doğması rastlantı değil.

Kurulur kurulmaz büyük bir rağbetle karşılaşan DP, başlangıçta İslamcı, milliyetçi, liberal, sosyalist, muhafazakâr... bütün muhalif kesimleri çatısı altında toplayan bir koalisyondu. DP, özellikle savaş yorgunu köylüler için de bürokrasi/jandarma tahakkümünden ve kibrinden kurtulmanın, kısmen özgürleşmenin anahtarıydı. DP'yi bile şaşırtan rağbet karşısında CHP, seçimleri öne çekip erken seçime gitmeye karar verdi. Seçimlerden önce düzenlenen olağanüstü CHP Kurultayı'nda "değişmez genel başkanlık" ve "Milli Şef" unvanlarının kaldırılması kararlaştırıldı. Cemiyetler kanununda sınıf ve cinsiyet esasına dayalı dernek ve parti kurma yasağı kaldırıldı. Basın özgürlüğü, üniversite özerkliği, derneklerin ancak mahkeme kararıyla kapatılması, toplanma ve gösteri yürüyüşü gibi kanunlarda düzeltmeler de bu dönemde gündeme geldi. 6 Haziran 1946'da yayınlanan yeni seçim kanununa göre, 1877'den beri iki dereceli yapılan seçimler artık tek dereceli ve çoğunluk esasına göre yapılacaktı. DP ülke genelinde örgütlenemediği için erken genel seçimlere katılmak konusunda tereddüt etse de sonunda katılmaya karar verdi. DP, 1946 seçimlerinde hâlâ belleklerde olan çok çarpıcı bir afiş ve slogan kullanmıştı. Selçuk Milâr tarafından bir gecede çizilen afişte "dur" işareti yapan bir el resmine, "Yeter! Söz Milletindir!" yazısı eşlik ediyordu. Bu afiş, çok partili siyasal hayata geçişin simgesi oldu.

Çok partili siyasal hayata geçiş ne kadar alkışlanması gereken bir kararsa, muhalefetin baskı altına alınması ve 1946 yılında yapılan ilk çok partili genel seçimlerde "açık oy, gizli tasnif" uygulamasıyla hile yapılması o kadar büyük bir yanlıştı. Sonuçta, 21 Temmuz 1946'da yapılan Türkiye tarihinin ilk tek dereceli çok partili genel seçimlerinde DP 15 ilde 465 milletvekilliği için yalnızca 273 aday gösterebilmiş, 60 civarında milletvekili seçilebilmişti. Üstelik seçimlere hiç müdahale edilmese DP'nin en çok 90 civarında milletvekili çıkaracağı tahmin edilmektedir.

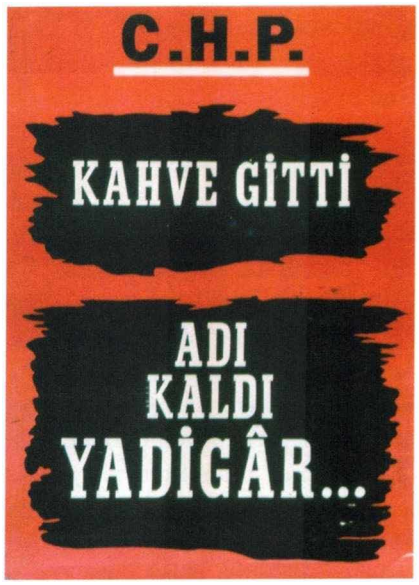

Geçiş süreci olan 1946-1950 döneminde muhalefetin kendine güvence istemesi, iktidarın da muhalefet diye bir kuruma alışması acemiliklerle geçti. Bu dönemde DP-CHP ilişkileri oldukça sertleşti, o kadar ki Başbakan Peker 1947 bütçe görüşmelerinde Menderes'in eleştirilerini "kötümser, psikopat, mariz bir ruhun ifadesi" olarak niteledi, DP Grubu buna "diktatör iktidar" diyerek karşılık verdi. Çok partili siyasal yaşama geçişte son derece önemli rol oynayan İnönü, bu gerginliğin azaltılmasında 12 Temmuz Beyannamesi adı verilen aslında 11 Temmuz'da radyoda okuyup, ertesi gün 12 Temmuz'da basında yer alan konuşmasıyla önemli bir rol oynadı. CHP'nin 1947 Kongresi'nde türbelerin açılması ve din eğitiminin ele alınması, devletçilik ve laiklik konusunda yumuşama dikkat çekiciydi. DP'nin 1949'da toplanan 2. Büyük Kongresi'nde "Milli Teminat Andı" olarak anılan bir kararla, seçimlerin adil yapılmaması halinde idarecilerin milletin husumeti ile karşılaşacaklarının ifade edilmesi nedeniyle "Milli Husumet Andı" olarak ünlenmiştir. Şemsettin Günaltay hükümeti 1950 Şubat'ında gizli oy, açık tasnifi yasal hale getirdi.

İnönü'nün "en büyük hezimetim, en büyük zaferim" dediği rivayet edilen 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler sonucunda DP hiç kimsenin tahmin etmediği büyük başarı göstererek 487 milletvekilliğinden 408'ini kazandı. Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar seçildi, hükümet Adnan Menderes'in Başbakanlığında kuruldu. Seçimlerle 27 yıllık bir tek-parti hükümetinin iktidarı barışçıl bir şekilde kazanan muhalif partiye devretmesi, "Beyaz İhtilal", "14 Mayıs İnkılâbı" "Kansız İhtilal" veya "Demokrasi Bayramı" gibi adlandırmalara sebep olmuştu. O hengâmede komutanların bir kısmının darbe yapıp ve İnönü'yü cumhurbaşkanı yapma "tekliflerini" geri çeviren de İnönü'dür.

"YETER SÖZ MİLLETİNDİR!" VE "DP'NİN ALTIN YILLARI" (1950-1954)

CHP il yönetimi İstanbul'da yaptığı son Taksim mitingindeki kalabalığı İnönü'ye gururla göstererek, "İşte Paşam İstanbul!" derken, seçimleri alacağına dair güveni tamdı. DP ise 1950 seçimlerine giderken din derslerini getiren, İmam Hatip okullarının

Kutu 1 - 1950 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (14 Mayıs 1950)[1]

Seçmen Sayısı	8.905.743
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	7.953.055
Oy Kullanmayan Seçmen Sayısı	952.688
Oy Kullanmayan Seçmen Oranı	%10,70
Seçime Katılma Oranı	% 89,3

Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Kazanılan Milletvekilliği	Parlamentoda Temsil Oranı
Demokrat Parti	4.241.393	53.3	408	%83,57
Cumhuriyet Halk Partisi	3.176.561	39.3	69	%14.40
Millet Partisi	250.414	3.1	1	-
Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi	465			-
				-
Bağımsızlar	383.282	4.8	9	%1.83

TİÇP rakamı için bkz Kemal H. Karpat; *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik, Kültürel Temeller* (İstanbul: Afa Yayınları, 1996) s. 344

sayısını artıran ve türbelerin açılmasını sağlayan CHP'yi, dolaylı olarak din düşmanlığı ile itham etmiş ve suçlamaların dozunu gün geçtikçe arttırmış, ama bu kadar büyük bir rağbete mazhar olacağını tahmin etmemişti. Açıktır ki 14 Mayıs 1950'de ne DP böylesi bir seçim zaferini ne de CHP böylesi bir hezimeti beklemiyordu.

DP geniş bir halk ve aydın desteği ile iktidara gelmişti ve bu aydın desteği ilk seçim döneminde devam etti. İsmi gibi demokratik bir rejim kuracağına olan inanç yaygındı. İlk seçim döneminde (1950-1954) demokrasi alanında yaşanan gelişmeler umut verdi. Tek-parti döneminde kendini dışlanmış hisseden İslamcılar ve Kürtlerle DP yakınlaştı, genel af çıkarılarak geçmiş dönemin mağdurları salındı ve basın kanununda olumlu değişiklikler yapıldı. İktidara geldikten hemen sonra 16 Haziran'da ezan tekrar Arapça okunmaya başladı, tarikatlar görünür hale geldi. CHP'nin arka bahçesi olarak görülen Halkevleri ile Köy Enstitüleri kapatılırken, Aralık 1953'te "CHP'nin Haksız iktisaplarının Hazineye Devri Hakkında Kanun" ile mallarına el kondu. 1954 seçimlerinden önce CHP ciddi bir mali kriz içine girdi, hatta parti organı *Ulus* gazetesine bile el konulmuştu.

DP, tek-parti dönemi, CHP ve İnönü'ye karşı son derece saldırgan bir yaklaşım sergilerken, Atatürk konusunda hep son derece dikkatli davrandı. Ticanilerin Atatürk büst ve heykellerine saldırıları artınca Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun (1951) çıkarıldı ve Atatürk'ün na'şı geçici kabrinden Anıtkabir'e büyük bir devlet töreniyle (1953) taşındı. Bu sırada Türkiye'nin 3. partisi durumundaki Millet Partisi dini esasa müstenit bir parti olduğu gerekçesiyle kapatıldı. Buna rağmen DP'nin Cumhuriyet'in kurucu değerlerinden uzaklaştığı ve dini siyasete alet ettiği suçlamaları eksik olmayacak, darbeye doğru giden yolda aranan "meşru" mazeretlerden birini teşkil edecekti.

"DP'nin Altın Yılları" olarak isimlendirilen 1950-1954 dönemi, ekonomik açıdan büyüme ve bolluk dönemidir. 2. Dünya Savaşı'ndan kalma altın stokları dururken, Marshall Yardımı ekonomiyi hareketlendirmiş, tarımda makineleşme tarımsal ürün artışına olumlu katkı yapmıştı. Tam o sırada dünyada buğday açığı meydana gelmiş, elverişli hava koşulları ve tarıma açılan yeni alanlar sayesinde buğday rekoltesinde ciddi bir artış olunca, buğday ihracatıyla ülkeye ciddi bir döviz girdi. Milli gelir -yaklaşık %40 arttığı gibi göreli bir refah artışı hissedildi, sokaktaki insanın cebine yansıdı. Dış ticarette liberasyona gidilmiş, yabancı sermayeyi teşvik kanunu çıkarılmış, şeker, çimento, dokuma... alanlarında yatırımlar yapılmıştı.

Öte yandan -ABD'nin isteğiyle- TBMM kararı ve onayı olmadan, hükümet kararıyla Kore Savaşı'na asker gönderilmesi karşılığında gelen NATO üyeliği de uluslararası alanda "prestij" getirmişti.

Hiç kuşku yok ki DP bu seçimlerde oy sayısını ve oranını daha da arttırmıştır. Seçmen sayısı 1950 se-

Kutu 2 - 1954 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (2 Mayıs 1954)[2]

Seçmen Sayısı	10.284.440
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	9.092.027
Oy Kullanmayan Seçmen Sayısı	1.194.413
Oy Kullanmayan Seçmen Oranı	%11,62
Seçime Katılma Oranı	% 88.38

Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Kazanılan Milletvekilliği	Parlamentoda Temsil Oranı
Demokrat Parti	5.147.758	56.61	503	%92,98
Cumhuriyet Halk Partisi	3.163.931	34.78	31	%5.52
Cumhuriyetçi Millet Partisi	427.024	4.69	5	%0,90
Köylü Partisi	39.473	0.43	-	%-
Demokrat İşçi Partisi	910	0.01		%-
Milli Kalkınma Partisi	9.257			
Bağımsızlar	266.791	2.49	2	%0.04

[DİE rakamlarına göre DP:490, CHP:30, MP:5 ve Bağımsılar:10]

[Nuri Demirağ, DP listesinden İstanbul milletvekili seçilmiştir. [Kemal H. Karpat; *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik, Kültürel Temeller* (İstanbul: Afa Yayınları, 1996) s. 343 Ayrıca Karpat, Köylü Partisi'nin oy sayısını 60.900 olarak verir. Bir başka kaynakta Dp:490, CHP:30, CKM:5, bağımsız:9 ve Münhal:7 olarak verilmektedir.[5]]

çimlerine göre 1.380.697 artmış ve yeni seçmenlerin büyük kısmı DP'ye küçük bir kısmı da CMP'ye oy vermiştir. CHP'nin oy oranındaki küçük değişiklik, oran açısından bakıldığına düşüş olarak yansımıştır. Millet Partisi'nin devamı niteliğindeki CMP ise oylarını neredeyse iki kat arttırmıştır.

Sonuçta DP %56,6 oranında oy almış ama meclisteki temsili %93'e ulaşmıştır. CHP %35 oranındaki oyuyla Mecliste yalnızca %5,5 oranında temsil edilebilmiştir. Bu durum seçim yasası ve sistemi üzerindeki tartışmaları hızlandıracaktır.[6]

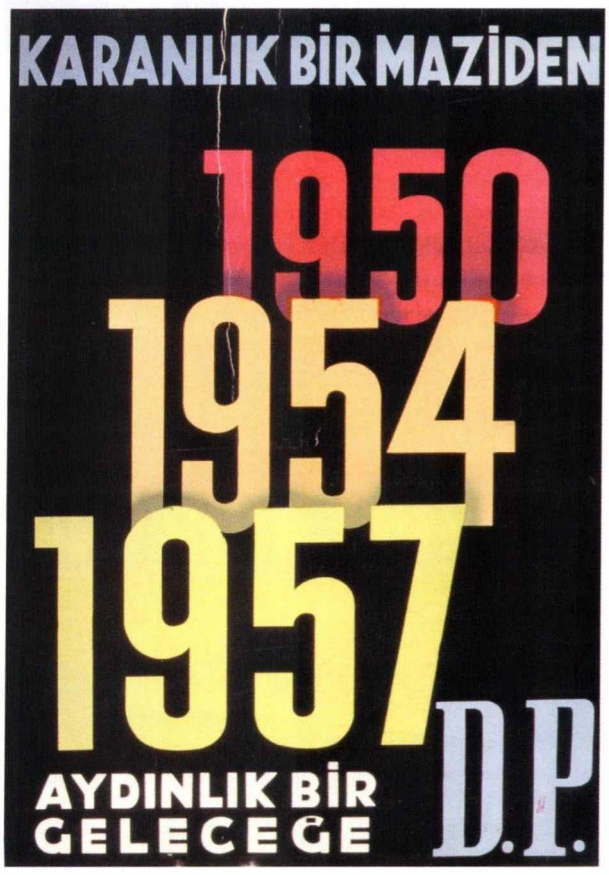

SEÇİM SARHOŞLUĞUNDAN İKTİDAR ZEHİRLENMESİNE (1954-1957)

DP, 2 Mayıs 1954 seçimlerinde oylarını daha da arttırdı, %57'ye yakın oy aldı, ancak büyük bir dengesizlikle tek dereceli çoğunluk sistemi sayesinde milletvekilliklerinin %93'ünü (541 milletvekilliğinden 490'ını) kazandı. "Altın yıllar" DP'yi ihya, Menderes'i seçim sarhoşu yapmıştı. Seçim sarhoşluğu, bir süre sonra iktidar zehirlenmesine dönüştü. O kadar ki Kırşehir'de oyların %44,3'ünü alarak beş milletvekili çıkaran Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni, özellikle de partinin başkanı olan –eski DP'li- Osman Bölükbaşı'yı "cezalandırmak" için il olan Kırşehir, Nevşehir'in ilçesi haline getirildi.

DP ve Menderes, çok partili döneme geçildiği halde, 1924 Anayasası ve onun yürütmeye verdiği üstünlüğün tek-parti dönemi alışkanlığı ile Meclis çoğunluğu ile milli iradeyi özdeşleştirmeye devam etti. "Hakimiyet milletindir" şiarını Meclis çoğunluğuyla özdeşleştirip, 29 Kasım 1955'te DP Grubunda "siz isterseniz hilafeti bile getirirsiniz," diyebildi. Bu nedenle Türkiye'de tek-parti yönetimi aslında 1960 darbesiyle sona erecekti. Siyasal ve toplumsal muhalefeti küçümsemeye, yok saymaya başladığı 1955'te ekonomik kriz de artıyordu. DP, bu tarihten sonra bir türlü devamını getiremediği demokratik değişimi bir kenara bırakarak basına, bürokrasiye, partilere, aydınlara... kısaca kendisine muhalif kesimlere karşı tahammülsüzleşti. 1957 seçimlerinden önce partilerin seçim propagandası dışında açık hava toplantıları yasaklandı, kapalı toplantılar mülki amirin iznine bağlandı. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, 1955'te Zonguldak'ta yaptığı bir konuşma nedeniyle bir günlüğüne de olsa tutuklanıp Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'ne gönderildi. Tahammülsüzlük, parti içi muhalefete de yöneldi ve basın için bir güvence olan "ispat hakkı"nın TCK'ya eklenmesini isteyen 19

milletvekili ihraç edildi ki Hürriyet Partisi (HP) bu nedenle kuruldu. Üstelik hükümetin organize ettiği, ama solcuları suçlayan 6-7 Eylül pogromu da tam bu sırada yaşandı.

2. Dünya Savaşı sırasında harcanmayan altın stokları, Marshall yardımı ve buğday satışından elde edilen döviz, yol, su, baraj, elektrifikasyon, liman gibi büyük yatırımlara gitmiş, ancak plansız harcama maddi kaynakları hızla tüketmişti. Buna, oy almak için izlenen popülist politikalar eklenince, birikimler tükenmişti. Kore Savaşı sona erince dünya piyasalarındaki tarımsal ürün talebi de sona ermiş, üstelik elverişsiz hava koşullarıyla, tarımsal üretim de gerilemişti. Ciddi bir şekilde artan kırdan kente göç, başta İstanbul olmak üzere kentlerde yeni mahallelerin oluşmasıyla, altyapı, güvenlik, sağlık, ulaşım gibi sorunları beraberinde getirmişti. Ancak DP, 1954 zafer sarhoşluğu içinde iktisadi kuralları bir kenara itti. Dünya piyasalarında tarımsal malların fiyatları hızla düşerken, köylüyü memnun etmek için buğday yüksek fiyatla alındı ve kentliyi memnun etmek için de un ucuza satılarak, ucuz ekmek yedirildi. Bu sübvansiyon piyasadaki para miktarının artmasına neden olurken, döviz kaynakları tükendi. Hatta, 1954 seçimlerinden sonra, 1854'te Osmanlı döneminde alınmaya başlayan ilk dış borçların tam 100 yıl sonra son taksiti ödenmişken, krizle birlikte dış kredi arayışı başladı.

Yükselen toplumsal muhalefetle beraber, gazetecilere açılan davalar hızla arttı. Resmi ilanların dağıtımı hükümetin inisiyatifinde olduğundan, yandaş basın ilânlarla mâlî olarak beslenirken, muhalif basına oldukça az pay ayrıldı. DP, sigorta, öğle tatili, fazla mesai, yıllık izin, iş mahkemeleri gibi haklar getirirken, işçi örgütlenmeleri, sendika ve grev hakları konusunda aynı tutumda değildi. Hükümet, bürokrasi, yargı ve üniversite üzerinde de tam bir denetim kurma çabasına girdi, tasfiyelere girişti. Ders yılını açış konuşmasında söylediği "nabza göre şerbet vermeyiniz" sözleri siyasi eleştiri olarak değerlendirilen Prof. Turan Feyzioğlu gibi akademisyenler bakanlık emrine alındı.

Ekonomik bunalımın derinleşmesi istikrar tedbirlerini ertelenemez hâle getirmiş, bu nedenle seçim bir yıl erkene alınmıştı. DP, 1957 seçimlerinde 1946'dan daha ağır seçim hileleri yaptı. Devlet radyosu partizanca kullanıldı, daha oy verme işlemi devam ederken DP lehine yorumlarda bulunan yayınlar yapıldı, kimi şehirlerin üzerinde askeri uçaklar uçuruldu. Seçimlerinde DP'nin oyları azalmakla birlikte, seçim sistemi sayesinde, %48 oyla milletvekilliklerinin %70'ini kazandı. CHP ise %41 oranında oy alırken elde ettiği milletvekilliği oranı %29'da kalmıştı. DP'nin katıldığı son seçimlerde toplam 610 milletvekilliği şöyle paylaşılmıştır.

Kutu 3 - 1957 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (27 Ekim 1957)[7]

Seçmen Sayısı	12.077.413
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	9.230.814
Oy Kullanmayan Seçmen Sayısı	2.846.599
Oy Kullanmayan Seçmen Oranı	%21.94
Seçime Katılma Oranı	%78.06

Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Kazanılan Milletvekilliği	Parlamentoda Temsil Oranı
Demokrat Parti	4.405.190	47.70	424	%69.50
Cumhuriyet Halk Partisi	3.768.043	40.82	178	%29.18
Cumhuriyetçi Millet Partisi	663.295	7.19	4	%0.66
Hürriyet Partisi	336.419	3.86	4	%0.66
Vatan Partisi	?	?	-	-
Bağımsızlar	39.867	0.45	-	-

[Bir başka kaynakta DP:419, CHP:173, CMP:4, HP:4 ve Bağımsız:2 olarak verilmektedir.[8] Hürriyet Partisi'nin 4 mebusu da Burdur'dan seçilmiştir. Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin de 4 mebusu Kırşehir'den seçilmiştir.]

Seçim sonuçları yorumlandığında muhalefet partilerinin iktidardaki DP'den daha fazla oy almalarına rağmen, seçim sitemi nedeniyle adaletsiz bir milletvekili dağılımının olduğu görülür. Muhalefet 67 ilden 42 ilde çoğunluğu sağlamış olduğu halde, seçim sistemi nedeniyle 21 ilden milletvekili çıkarabilmiştir. Geri kalan 21 ilde ise DP çoğunluğu alamadığı halde milletvekilliklerini kazanmıştır. Üstelik ilginç bir şekilde muhalefet partilerinin tamamı nispi seçim sistemini kabul etmişti. Eğer seçimlerde de bu sistem kabul edilmiş olsaydı DP iktidarı kaybedebilirdi.[9]

OTORİTERLEŞME: EKONOMİK, SİYASAL VE TOPLUMSAL KRİZ (1957-1960)

Seçimlerden sonra ilk istikrar paketi başladı. Dolar 1958'de 2.80 kuruştan 9.00 TL'ye çıkınca zamlar kaçınılmaz oldu. İşsizlik arttı ve Avrupa ve ABD'den umulan miktarda kredi bulunamadı. Öte yandan özel sektöre öncelik vermek sözüyle yola çıkan DP iktidarında, özel sektörün toplam yatırımlardaki payı 1950'de %58 iken, 1959'a gelindiğinde %38'e düşmüştü.

Muhalefete tahammülsüzlük sonucu örneğin daha önce herhangi bir sınır yokken, siyasal partilerin grup kurma koşullarına kısıtlama getirildi. Genel Kurul'da parti grubu adına yapılan konuşmalar bir defayla sınırlandı. Yasamanın denetim faaliyeti olarak önemsenen soru sorma da kısıtlanarak haftada bir gün Cuma günleri olarak tespit edildi ve cevap süresi de beş dakikayla sınırlanarak, toplamın da 1 saati geçmeyeceği hükme bağlandı. Dokunulmazlıkların kaldırılması (mebusluktan ıskat) kolaylaştırılırken, meclisteki konuşmalar tutanaklardan çıkarılabilecek «gerekli görüldüğünde» Meclis görüşmelerinin yayınlanması engellenebilecekti.

Uşak'ta İnönü'ye taş atılarak başından yaralanması, Topkapı'da CHP kafilesinin saldırıya uğraması gibi hadiseler de tansiyonu yükseltti. 1960'ta Kayseri'de bu kez asker, hükümeti dinlemeyerek İnönü'nün şehre girmesine engel olmayacaktı.

Bu arada muhalefette birleşmeler oldu. 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi, Türkiye Köylü partisi ile

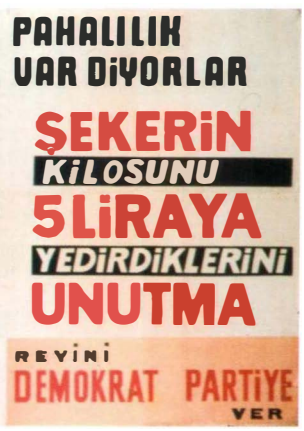

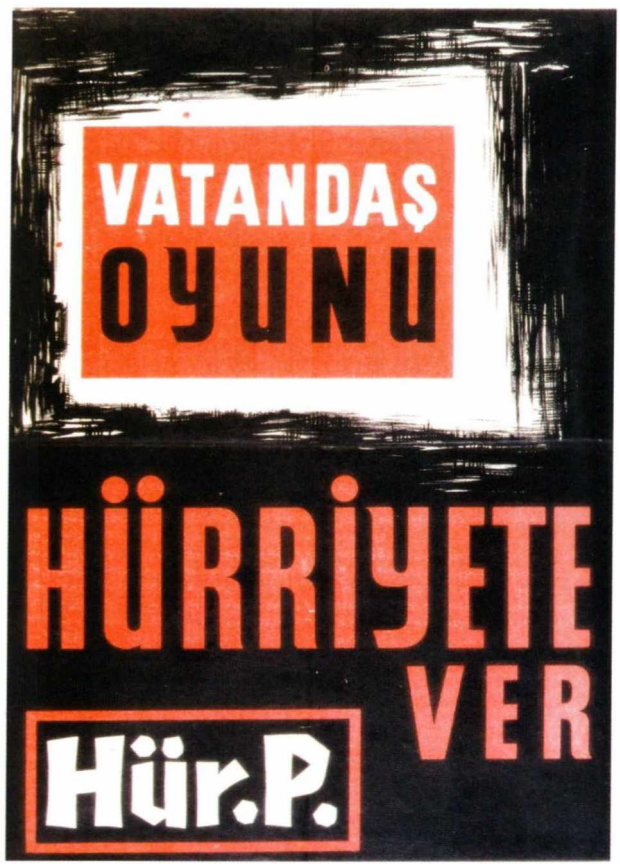

birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adını aldı. Yine o yıl, DP'den ayrılanların kurduğu Hürriyet Partisi CHP'ye katıldı. İnönü'nün muhalefeti, "Milli Muhalefet Cephesi" kurmaya çağırması, DP tarafından "kin ve husumet cephesi" diye adlandırıldı ve kışkırtıcı bir karşılık olarak "Vatan Cephesi" kuruldu. Vatan Cephesi'ne üye olanların isimleri radyoda rahatsız edici uzunlukta yayınlanmaya başlayınca, tepki olarak Radyoyu Dinlemeyenler Cemiyeti bile kuruldu!

CHP'nin 1959'daki 14. Kurultay'da kabul ettiği "İlk Hedefler Beyannamesi," hem kendi iktidar olduğu 27 yıl boyunca hem de DP iktidarı boyunca eksikliği hissedilen ve demokrasi için olmazsa olmaz olan ilkeleri kayda geçirdi. Buna göre, anayasa mahkemesi kurulacak, yargı bağımsızlığı sağlanacak, devlet başkanlığı tarafsız olacak, yasamanın yürütme üzerinde denetimi etkili kılınacak, seçim güvenliği gelecek ve oransal seçim sistemi kabul edilecek, basın özgürlüğü güvenceye alınacak, üniversite özerk olacak, sosyal haklar ve sosyal adalet kavramları anayasaya girecekti.

Menderes'in, 17 Şubat 1959'da Londra seyahatinde kaza yapan uçakta bulunan 14 kişi ölürken sağ kurtulması, onu adeta "aziz" seviyesine çıkarırken iktidarla muhalefet arasında bir yumuşamaya yol açmış, ama uzun sürmemişti. 1960'ta CHP, DP'yi istibdat idaresi kurmakla, DP de CHP'yi ihtilal kışkırtıcılığı ile suçluyordu. Bu gergin tırmanışın zirvesi, Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasıdır. DP, CHP'yi seçim dışı yollarla iktidara gelmek için hücre örgütü kurmak, silahlanmak, isyan hazırlamak gibi gerekçelerle suçlayarak Tahkikat Komisyonu oluşturdu. Partilere kongre ve toplantı yapma, siyasal faaliyet düzenleme ve yeni örgüt kurma yasağı getirdi. Komisyon'a yargı dahil çok geniş yetkiler tanıyan Salahiyetler Kanun'unun hazırlanması infial yarattı. Başta İstanbul Üniversitesi olmak üzere üniversite gençliğinin 28-29 Nisan 1960'ta büyük gösteri yapmasına, Turan Emeksiz'in bir polis kurşunuyla ölmesine sebep oldu. Muhalefetteki DP ve CHP ile iktidardaki DP ve CHP söylem, vaat ve temennileriyle olduğu kadar, tahammülsüzlükleriyle de birbirine çok ama çok benzemekteydi. 27 Mayıs Darbesi kapıdaydı.

DİPNOTLAR

1 Seçim sonuçları Devlet İstatistik Enstitüsü rakamlarına ve temsil oranları Cemal Aygen; "Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri" *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt: XVII, No: 1 (Mart 1962) s. 205'teki verilerine dayanarak verilmiştir. Doğal ki! Diğer rakamlar birbirini tutmamaktadır. DİE rakamları ise seçime katılan bütün partileri kapsamadığı gibi, eksik bilgiler de içermektedir. Ne yazık ki 1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimlerine ilişkin verilerde, seçime katılan partilerin oy sayı ve oranlarını içeren veriler yoktur. DP dönemi seçimleri için bkz. Fatma Alev Atayakul; *Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)* İstanbul Üniversitesi, 2007, yayınlanmamış yüksek lisans tezi ve Halil Volkan Arıkan; *Demokrat Parti Dönemi Anayasa Tartışmaları ve Sorunlarının 1961 Anayasasının Oluşumuna Etkileri* İstanbul Üniversitesi, 2008, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

2 Bu seçim sonuçları DİE'nin verilerine değil, Aygen'in (Cemal Aygen; "Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri" *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt:XVII, No:1 (Mart 1962) s.208] verilerine dayanarak verilmiştir. Seçim sonuçları konusunda Tekin Erer; *On Yılın Mücadelesi (Türkiye'de Parti Kavgaları'nın 2. Cildi)* (İstanbul: Ticaret Postası Matbaası, t.y.) s. 235'te mebus sayıları aynı olmakla birlikte oy rakamları konusunda farklılıklar vardır.

3 Milletvekili Seçimleri (İstanbul: CHP Kadıköy İlçe İdare Kurulu Naşriyatı, 1958) s. 71.

4 Kemal H. Karpat; *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik, Kültürel Temeller* (İstanbul: Afa Yayınları, 1996) s.343

5 Servet Hacıpaşaoğlu; *Politika* (İstanbul: Ceylan Matbaası, 1997) s.37

6 Örneğin Kasım Gülek, seçimlerin ardından alınan oy oranı ile meclisteki temsil oranı arasındaki uçurumdan yakınacaktır. *Kasım Gülek Konuşuyor...* ([İstanbul: Ekicigil Yayınları, 1956) s. 77.

7 Cemal Aygen; "Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri" *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt:XVII, No:1 (Mart 1962) s. 211 DİE ile oy sayı ve oranlarında farklılar vardır.

8 Servet Hacıpaşaoğlu; *Politika* (İstanbul: Ceylan Matbaası, 1997) s. 112.

9 F. Hüsrev Tökin; *Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi* (İstanbul: Elif Yayınları 1965) s. 90.

1965 Seçimleri ve TİP Aşılamayan Eşik

GÖKHAN ATILGAN

1965 SEÇİMLERİ, 1963 DALGASININ ARDINDAN GELEN DAHA BÜYÜK BİR DALGAYDI; O ZAMANA KADAR TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN DUVARLARINA VURAN DALGALARIN EN BÜYÜĞÜ...

1961 yılının şubat ayının ilk günlerinde, soğuk bir kış akşamı Kemal Türkler, Kemal Nebioğlu, İbrahim Güzelce ve Rıza Kuas gibi işçi önderleri İstanbul Bebek'te bir adres arıyorlar. Aradıkları evi bulamayınca sormak için karakola gidiyorlar. Bir komiser bu işçilerin yanına rehberlik etmeleri için bir polis ve bir bekçi veriyor. Gece yarısı yaklaşırken aranan adresin kapısını çalıyorlar. Ev sahibi gece vakti çalınan kapının hayra alamet olmayacağını iyi biliyor. Kapıyı açıyor ve şaşırıyor. Karşısındaki işçi önderleri kapının eşiğinde ev sahibine yaklaşık bir yıl önce kurdukları partilerinin genel başkanlığını öneriyorlar. Ev sahibi, "hakkımda komünizm propagandasından açılmış iki dava var. Bunları partiye karşı kullanabilirler. Kaş yapalım derken göz çıkarmayalım. Bir kez daha düşünün" diyor. Karşısındakiler kararlılıklarını ifade ediyorlar.[1]

Eşikteki işçiler, o kış gecesinin üzerinden çok geçmeden bin bir güçlükle kurdukları partilerinin yurt sathında kuvvetli bir sosyalizm rüzgârı estireceğini öngöremezlerdi. Dört buçuk yıl gibi kısa bir süre sonra yani 1965 Sonbaharında ise güç koşullarda derip çattıkları partilerinin 15 milletvekiliyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grup kurup karşıt sınıf partilerine kök söktüreceklerini hayal bile edemezlerdi. Ancak öngörülemez olan görüldü, hayale sığmayan hakikat oldu.

10 Ekim 1965 milletvekili genel seçimleri Türkiye sosyalist hareketinin tarihsel serüveninin en önemli dönüm noktalarından biriydi. O seçimlerde Türkiye

1964 Kongresi sonrası TİP Merkez Yürütme Kurulu, arka sıra (soldan sağa): Sina Pamukçu, Kemal Nebioğlu, Ali Karcı, Nihat Sargın, Behice Boran, Kemal Sülker, Salih Özhavabay, Adnan Cemgil oturanlar (soldan sağa): Cemal Hakkı Selek, Mehmet Ali Aybar, Rıza Kuas

İşçi Partisi'nin (TİP) aldığı oy oranına hiçbir sosyalist parti bir daha erişemedi. Türkiye işçi sınıfı Büyük Millet Meclisi'ne bir daha o seçimlerde gönderdiği kadar milletvekili gönderemedi. İşçi önderleri ile sosyalist aydınların bir gece yarısı bir kapı eşiğinde el sıkışarak başlattıkları siyasal serüvenin şahikası olan 1965 seçimleri Türkiye sosyalist hareketi için on yıllar boyunca aşılamayan bir eşik olarak kaldı. Ama tarihsel açıdan bakıldığında eşiğin kendisi kadar iki yanı da önemliydi. Eşiğin her iki yanında bazı nesnellikler ve bazı öznellikler ile farklı yönlere ilerleyen eğilimler yatıyordu.

NESNELLİKLER

1965 seçimleri, modern dünya tarihinin en ivmeli dönemlerinden birinin bağlamına ve modern Türkiye toplumsal tarihinin ritmi en yüksek döneminin tam ortasına yerleşmişti. Bu nesnellikler Türkiye işçi sınıfına ve sosyalist hareketine kendi tarihinin akışında bir sıçrama imkânı vermişti.

1960'lar dünyada Daniel Bell'in *İdeolojilerin Sonu* adlı kitabının yarattığı sükseyle açıldı. Kitap, kapitalist sistemin artık derin buhranlar yaşamayacağına, siyasal kutuplaşmalara esir olmayacağına duyulan güvenin bir manifestosuydu. Kapitalizm başka bir alternatifi olmadığını kanıtlayarak ideolojilerin sonunu getirmişti; insanlığın önünde artık uçsuz bucaksız bir ferahlık, uyum, huzur ve istikrar dönemi uzanıyordu.[2] Ancak, Bell'in manifestosunun üzerinden çok geçmeden istikrar ve güç abidesi olarak gösterilen emperyalizm ve kapitalizm dünyanın doğusunda ve batısında, güneyinde ve kuzeyinde protestolarla, işgallerle, grevlerle ve gösterilerle sarsılmaya başladı. Baskının ve sömürünün bütün biçimlerine karşı ayağa kalkan kadınlar ve erkekler, işçiler ve mazlum milletler, köylüler ve gençler yerkürenin üstünde ivmesi sürekli yükselen bir hareket başlattılar. Bu hareketten beslenen, bu harekete eşlik eden ve bu harekete yön veren antiemperyalist ve antikapitalist hareketler bütünü sosyal demokrasi ile Marksizm arasında sol fikirleri yeniden umut haline getirdi.[3]

Dünya denen kürede kapitalizm ve emperyalizm sorguya çekilip kovalanırken 1960'ların Türkiye'si sanayi kapitalizminin şafağında deviniyordu. Sanayi kapitalizminin ilerleyişi sadece üretim tarzında bir yön değişikliği anlamına gelmiyordu; toplumsal sınıfların oluşumları, konumlanışları, bilinçlenişleri ve mücadeleleri bakımından da toplumu yeniden karıyordu. Kentleşmenin hızı ve özgül biçimleri, kültürel hayatın baş döndürücü dönüşümü, düşünce hayatının başkalaşımı, siyasal hayatın yeni örgütsel formlara bürünüşü göze çarpan en önemli özelliklerdi. Türkiye toplumundaki ritmi durmaksızın artan devinimin temelinde modern kapitalizmin özgül gelişimi ve bu toplum tipine özgü sınıfların toplumsal birer özne olarak tarih sahnesindeki yerini alışı yatıyordu. Türkiye burjuvazisi ile Türkiye işçi sınıfı tarihsel iddialarını sivil ve siyasal toplumda, ideolojide ve kültürde kendi içsel atılımlarını yaparak ortaya koyuyorlardı.[4]

TİP seçim afişi. Tarih Vakfı Arşivi

Ancak unutulmamalı ki 1960'lı yıllar 1950'li yılların ardından gelmişti. Tarımsal kapitalizmin iflas ettiği, çoğunlukçu siyaset anlayışının tıkandığı, baskıcı yönetim biçiminin on yılda toplumun geniş kesimlerini soluksuz bıraktığı, tek partili rejime göre yapılmış bir anayasanın çok partili rejimde hoyratça kullanıldığı, hareketin, muhalefetin ve eleştirinin her türünün sınırlandırılmamış yasa gücüyle köşeye sıkıştırıldığı, Amerikancılığın Türkiye toplumunun bütün gözeneklerine sürüldüğü bir dönemindi 1950'li yıllar.[5] Gelgelelim 1960'lardaki fırtına 1950'lerin yaprak kımıldamaz, dal sallanmaz ortamının peşi sıra başlamamıştı. Bilakis, 1960'larda ülkenin bütün meydanlarını yalayarak akan fırtına 1950'lerin "birikim"iydi.[6]

Türkiye işçi sınıfının onlarca biçimle ve onlarca koldan büyütüp birleştirdiği örgütlenmesi ve mücadelesi toplumun diğer kesimlerine de sirayet ediyor, hayatta emeğiyle var olan herkese esin ve cesaret aşılıyordu. İşçi hareketi İstanbul'dan Ankara'ya, Çorum'dan Zonguldak'a, Bursa'dan Samsun'a, Balıkesir'den Diyarbakır'a, Keban'dan İzmit'e Türkiye sathına yayılıyordu; orman işçilerinden fırın işçilerine, baraj işçilerinden tütün işçilerine, kablo işçilerinden pil işçilerine her sektörden işçiyi içine çekiyordu; sessiz yürüyüşten greve, sakal bırakmadan vizite eylemine, işgalden çatışmaya kadar değişik biçimlere bürünüyordu; ücret artışından sendika seçme özgürlüğüne, işyerinde demokratik yönetimden Amerikan tahakkümünün son bulmasına kadar türlü taleplerle tezahür ediyordu.[7]

Farklı biçimleri, süreleri, etki güçleri, kazanımları ve zaferleriyle Türkiye işçi sınıfının mücadelesinin

1965 seçimleri öncesi toplantı, İstanbul Spor ve Sergi Sarayı, 19 Eylül 1965. Artun Ünsal, *Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002

iki tarihi örgütlenmesi bu mücadelelerinin hem nedeni hem de sonucuydu. Birinci örgütlenme TİP'ti. TİP, 27 Mayıs'ın ardından kurulan alelade partilerden biri değildi. O, hem sosyolojik hem de siyasal bir olaydı. TİP'in 13 Şubat 1961'de sendikacılar tarafından kurulmuş olmasının sosyolojik bir anlamı vardı: Cumhuriyet tarihinde işçiler ilk kez kendi öz güçleriyle siyasal bir parti kurmaya kalkışıyordu. Daha önce işçi sınıfının sözcülüğünü yapmak üzere ortaya çıkmış partilerin tümü, aralarında işçi sınıfının bazı üyeleri bulunsa bile genellikle sosyalist aydınların inisiyatifiyle kurulmuştu. TİP'i kuranların tamamı ise işçi sınıfının üyeleri ve önderleriydi. Kurucularının kişisel amaçlarından bağımsız olarak, TİP'in ortaya çıkışı, işçi sınıfı bilincinin sendikacılığın işçi sorunlarını çözmede yeterli olmadığının, halihazırdaki hiçbir partinin de bu yönde bir işlev görmediğinin idrakine vardığının bir göstergesiydi.[8] Gerçek bir işçi sınıfı partisinin siyasete ağırlığını koyabilmesi için sosyalist aydınlarla el, iş ve kader birliği yapması gerektiğinin farkına vararak partilerinin kaptanlığını Mehmet Ali Aybar'a emanet etmeleri de aynı idrakin bir ifadesiydi.

TİP'i kuran işçi liderleri, siyasal hayata adım atınca köklerinden kopan "ağa" tipi sendikacılara benzemiyorlardı. Sınıf örgütlenmesinin ve mücadelesinin içinde tüm enerjileri ve cesaretleriyle çarpışmaya devam ediyorlardı. Türkiye işçi sınıfını devletin, burjuvazinin ve onlarla işçi birliği halindeki işçi bürokrasininin yörüngesinden koparıp kendi öz yörüngesine oturmak için verdikleri mücadelelerin merhalelerinde farklı iş kollarında alternatif sendikalar kurmuşlar, bunları ilişkilendirmişler ve büyük bir sınıf sinerjisi yaratabilmişlerdi. DİSK, çoğunluğu TİP'li sendikacılar tarafından TİP'ten sonra, ama TİP'le aynı gün (13 Şubat 1967), devlet güdümlü TÜRK-İŞ'e alternatif olarak kurulmuş bir işçi konfederasyonuydu.[9] DİSK, Türkiye işçi sınıfının öz mücadelesinin hem bir ifadesi hem de onu yükseltmenin bir mecrasıydı.

Türkiye işçi sınıfının siyasal alanda bir parti, sendikal alanda ise bir konfederasyon olarak örgütlenişine zemin hazırlayan mücadele süreçleri Türkiye emekçi halkının tüm katmanlarında bir kaynaşmaya yol açıyordu. Çobanlar boykotta, köylüler işgalde, kapıcılar yürüyüşte, garsonlar grevde, şoförler kontak kapatmada, vapur işçileri sefer durdurmada, kaymakamlar direnişte, hekimler mitingde, oyuncular sessiz yürüyüşte, öğretim üyeleri derse girmeme eylemindeydi. Bir de üniversite öğrencileri vardı; "Eğitimde Devrim!" talebiyle başlattıkları mücadeleleri zamanla "Devrim İçin Eğitim"e evrilmişti. Dinamizmleri, cesaretleri, tüm emekçi sınıfların desteğine yıldırım hızıyla yetişmelerini sağlayan tükenmez enerjileri, emperyalizme karşı olanca öfkeleri ve bitimsiz yurtseverlikleriyle devrimci gençler Türkiye'nin topraklarının altını üstüne getiriyorlardı.[10]

TİP işte böyle bir dünya bağlamında ve işte böyle Türkiye nesnelliğinde siyasal bir özne olarak tarihin akışını hızlandırmaya ve ona yön vermeye çalışıyor, soluk soluğa 1965 seçimlerine yürüyordu.

ÖZNELLİKLER

Bugünden geriye bakılınca TİP; Mehmet Ali Aybar gibi sürükleyici bir lideri, Behice Boran gibi dümenin yekesini her an ve milimi milimine doğru tutması için Aybar'a eş olan bir kuramcısı, Sadun Aren gibi bir bilgini, Çetin Altan gibi gönülçelen bir hatibi, Yaşar Kemal gibi siyaseti mazlumların diline tercüme etmede benzersiz bir edebiyatçısı, Nazife Cemgil gibi bir aydınlanma savaşçısı, Halit Çelenk gibi yılmaz bir hukukçusu, Fevzi Kavuk gibi "topraktan öğrenip kitapsız bilen" bir bilgesi, Can Yücel gibi bir mısra ustası, Nihat Sargın gibi çarkları tıkır tıkır döndüren makine mühendislerini andıran bir örgütçüsü, Kürt halkının bağrından gelen Tarık Ziya Ekinci gibi şarklı bir sosyalizm savaşçısı, Fakir Baykurt gibi örgütçü bir başöğretmeni, Hamdoş gibi yıllar geçse de unutulmayacak bir "azap"ı, ve Kemal Nebioğlu, Kemal Türkler, Rıza Kuas, İbrahim Çetkin, Rahmi Eşsizhan, Fukara Tahir (Öztürk) gibi işçi sınıfı önderleriyle rüya gibi bir ekip tarafından çekip çevriliyordu. TİP'in harcı emeklerinden ve alın terlerinden gayrı hiçbir mülkleri olmayan sıradan insanlar tarafından karılıyor, yapısı bu insanların sabırlı ellerinde yükseliyordu. Yurt ve dünyanın nesnelliğine yerleşen bu ve bunun gibi başka öznellikler, TİP'i toplumsal ve siyasal mücadelelerinin merkezine doğru itiyordu.

Bir yandan TİP'i süregiden sınıf mücadelelerinin içinde örgütleyip büyüten bir yandan da onun kamusal sesini en ücradaki mezraya kadar ulaştırmak için canla başla çalışan TİP'liler en büyük zaferlerini 1965 seçimlerinde kazanacak olsalar bile ondan önce başka seçim tecrübelerinden de geçmişlerdi. 9 Temmuz 1961'deki anayasa referandumu dışta tutulursa TİP ilk büyük seçim sınavını 17 Kasım 1963'te yapılan yerel seçimlerde vermişti.

Kazandığı sandalye sayısı açasından bakıldığında TİP 1963 seçimlerinde kayda değer bir başarı gösteremedi. Herhangi bir belediye başkanlığı kazanamadı, il genel meclisi üyeliği için sadece 1, belediye meclis üyeliği için ise 6 sandalye elde edebildi. Oy sayısı bakımından ise seçime katılan altı parti içinde sonuncuydu.[11] Buna karşılık 1963 yerel seçimleri modern Türkiye tarihinde sosyalist bir partinin yurt çapın-

da katıldığı ilk seçim olması bakımından önemliydi. Mehmet Ali Aybar, bu yüzden 1963 seçimlerini "Cumhuriyet tarihinde bir inkılâp" olarak niteledi.[12] 1963 belediye seçimlerini özelde TİP genelde sosyalizm bakımından önemli kılan sadece bu özelliği değildi. Sosyalistler ilk kez bu seçimlerde devlet radyosundan Türkiye halkına seslenme imkânı edinmişlerdi.

Okuryazarlık oranının düşük, ulaşımın yetersiz ve şehirleşmenin sınırlı olduğu bir dönemde radyo, Türkiye toplumunun en etkili iletişim aracıydı. TİP sözcüleri bu en etkili iletişim aracını 1963 seçimlerinde öyle bir kullandılar ki sadece burjuva partilerinin yöneticilerini hayretler içinde bırakmadılar, Türkiye'nin siyasal iklimini de beklenmedik bir şekilde değiştirdiler. Rüzgâr 1963 momentumundan sonra sola doğru esmeye başladı. Bambaşka bir söylem, bambaşka bir hitap, bambaşka bir eleştiri ve bambaşka bir Türkiye hayalini devlet radyosundan halka duyuran TİP sözcüleri arasında Mehmet Ali Aybar, Fukara Tahir, Kemal Sülker, Tarık Ziya Ekinci, Rahmi Eşsizhan, Yaşar Kemal ve Şekibe Çelenk gibi isimler vardı. Halit Çelenk, eşi Şekibe Çelenk'in radyodaki konuşmasının ardından yurdun dört bir yanından gelen aramalarla ev telefonlarının sabaha kadar susmadığını yazacaktı.[13]

TİP'in 1963 seçimlerindeki radyo konuşmalarında, kahvehane toplantılarında ve mitinglerinde Türkiye emekçi sınıflarına anlattığı "yeni hayat" öyle bir çekim gücü yakalamıştı ki Başkan Aybar, konuyla ilgili bir metninde şöyle yazıyordu: "Yurdun dört köşesinden yüzlerce mektup, tel yazısı aldık. Bunlar, partimizin kendi il ve ilçelerinde kurulmasını istiyorlar. Pek çok kayıt yaptık. Elleri nasırlı işçiler, köylüler, küçük esnaflar, zanaatkârlar partimize yazıldılar."[14] TİP'in sesi ve sözünün Türkiye halkında bir karşılık bulduğunun, bu karşılığın zamanla daha da artacağının ve Türkiye siyasal hayatında artık bir "TİP Olayı"nın[15] bulunduğunun bütün alametleri belirmişti.

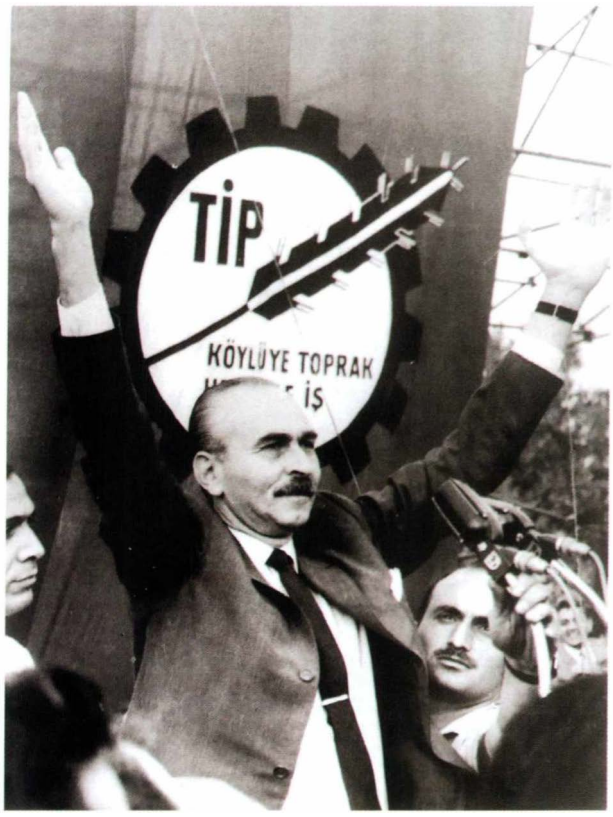

Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar 1965 Taksim Mitingi'nde

1965 seçimleri, 1963 dalgasının ardından gelen daha büyük bir dalgaydı; o zamana kadar Türkiye kapitalizminin duvarlarına vuran dalgaların en büyüğü...

TİP, 1963 seçimleri ile 1965 seçimleri arasında meşruiyetini tüm topluma kabul ettirmek için büyük bir sınavdan geçti. TİP, kapitalizmin muhafızları tarafından Rus uşağı, vatan haini, din karşıtı, aile düşmanı, "yârin yanağında da ortak" komünistler olarak lanse edilip görüldüğü her yerde taşa tutuldu.[16] Ancak asla yılmadı, geri adım atmadı. Bir yandan bütün bu mesnetsiz iddiaların üstüne üstüne yürüdü ve bir yandan da kazanmak istediği emekçileri ikna etmek için bulduğu ve bildiği her yolu denedi.[17] 1965 seçim sathı mailine girildiğinde fakirlerin partisi TİP'in sesi zamanın her iletişim kanalında gümbürdüyor, sıradan emekçilerin, gençlerin ve aydınların hayatlarına dokunuyor, "yeni hayat" hayalinin eskizlerini çiziyor ve bir toplumsal umut haline geliyordu.

TİP'in sesinin gümbürdediği iletişim kanallarından biri işçi kahvelerinde yapılan propaganda konuşmalarıydı. Kahvehanelerde yapılan konuşmalar, akıp giden gündelik hayatları içinde sıradan insanların dünyalarına yapılan birer "epik müdahale" gibiydi. Bunu zihnimizde canlandırabilmek için Marksist düşüncenin Türkiye'deki gelişimine önemli katkılar yapacak olan Nail Satlıgan'ın hayatının bu konuşmalardan biriyle nasıl tamamen değiştiğini hatırlamak yeter: "1965 yılında ben, Ali Sami Yen Stadı'nda bir maç seyretmekten çıktığımda Mecidiyeköy'deki bir kahvede bir propaganda konuşması yapılıyordu. Kemal Nebioğlu konuşmacıydı. ... O konuşma benim Türkiye İşçi Partisi'ne girmemde ve sosyalist olmamda belirleyici bir etki yaptı."[18]

Kapalı salon toplantıları TİP'in sesini emekçi sınıflara ve aydınlara ulaştıran bir başka iletişim kanalıydı. Bu toplantılardan biri 1965 seçimlerinin hemen öncesinde Ankara Kızılay'daki Büyük Sinema'da yapılmıştı. Yaşar Kemal ve Hamdoş "El ele, el ele! Kör Yaşar ile Çoban Hamdoş el ele! İşçi köylü el ele!" sözleriyle kürsüye birlikte çıkmıştı.[19] Türkiye'nin en önemli romancılarından biriyle Antep'in bir köyünden bir çobanı başkentin ortasında kürsüye el ele çıkaran TİP, edebî sözün en güzel biçimleriyle ezilen insanların hayatlarının en acı gerçeklerini kendi söyleminde kaynaştırmıştı. TİP Büyük Sinema'da o zamana kadar yapılmış siyasi kapalı salon toplantılarının sadece en ilginçlerinden birine imza atmamıştı. Bu toplantı, *Yön* dergisine göre "demokratik hayatın en büyük kapalı salon toplantısı"ydı. *Yön*, toplantıya ilişkin haberinde "Büyük Sinema salonu, dev partilerinki de dahil pek çok kalabalık kongre ve gösteri toplantısına tanık olduğu halde, ilk defa bütün bunları gölgede bırakan bir insan seli gördü" ifadesine yer vermişti.[20]

Açık hava toplantıları (mitingler), sesini emekçi sınıflara ulaştırmak için TİP'in aktığı bir başka iletişim kanalıydı. İstanbul'da 1965 seçimleri öncesinde düzenlenen açık hava toplantısı, TİP'in Türkiye toplumunda yarattığı etkinin hangi boyutlara ulaştığının bir göstergesiydi. TİP'in Taksim mitingini izleyen *Akis* muhabirinin şu satırları bu göstergeyi çarpıcı bir şekilde ifade ediyordu: "Gecede binler kazanan meşhur ses sanatkârı Safiye Ayla kürsünün dibinde yer almış, hatipleri hararetle alkışlıyordu. Film yıldızı Nebahat Çehre de Meydana bakan evinin penceresinden mitingi izliyordu. Mitingde, sosyalist milyoner çocukları da göze çarpıyordu. Tanınmış tüccar Avni Şasa'nın kızı Ayşe Şasa, Türkiye'nin en büyük filmcilerinden İpekçilerin kızı Alev Ersoy ve daha başkaları mitingin heyecanlı dinleyicileri arasındaydılar."[21] TİP'in emekçi sınıflar içindeki birikimi toplumun genelindeki etki gücünü artırdıkça parti karşıt sınıfın da ilgi odağı olabiliyordu. Burjuva çocuklarını TİP mitinglerine getiren yolda Türkiye işçi sınıfının ve sosyalistlerin milim milim ilerlettikleri mücadelesi ve sosyalizmin damla damla biriken gücü vardı.

Ve nihayet devlet radyosu 1965 seçimlerinde de TİP'in sözünü emekçi sınıflara ulaştırmak için kullandığı bir başka kanaldı. Radyo konuşmaları gerek içerikleri gerek biçimsel özellikleri gerekse de hitap biçimleriyle TİP'in benzersiz bir parti olduğunu ortaya koymakla kalmıyor, onu sıradan insanlar için bir çekim merkezi haline de getiriyordu. Burjuva siyasetçileri ve kasaba politikacıları gerçek hayatta eşit olmayan yurttaşları seçim söyleminde eşitlemek ve gerçekte en aşağıda olanları seçim günlerinde en üstteymiş gibi konumlandırmak için insanlara "aziz vatandaşlar" diye hitap ediyorlardı. TİP ise "elleri nasırlılar, marabalar, arkasızlar, emekçiler, fukaralar, azaplar, hor görülenler, insan yerine konmayanlar, mümkünü çaresi kesilmiş insanlar, tenceresinde et yerine dert kaynayan kadınlar, ömürleri kerpiç damlarda geçenler" diye sesleniyordu. Sıradan insanları "özne olarak çağıran" bu yepyeni bir seslenme biçimi, radyonun büyülü dünyasından geçerek emekçi halka ulaşıyor, fakruzaruret ile zevküsefa arasındaki çelişkilerin acı sonuçlarının temizlendiği bir Türkiye'yi hayal edebilmeleri için onları ümitli bir yolculuğa çıkarıyordu. Bu büyülü yolculuk, genelde, TİP'in genel merkezinin ve yerel örgütlerinin kapılarının çalınmasıyla ve seçim pusulasında çark-başağın yerinin bulunmasıyla sonuçlanıyordu.[22]

TİP'in mücadelesi her fabrikada, her iş yerinde, her köyde, her meydanda, her üniversitede, kısacası hayatın her alanındaydı. TİP'in sesi, kitlelere ulaşılabilecek her kanaldaydı. Dr. Hikmet Kıvılcımlı bir keresinde Meclis kürsünün ülkedeki en yüksek kürsü olduğunu, oraya çıkıp konuştuğunuzda sizi herkesin duyabileceğini söylemişti. TİP liderleri bunun bilincindeydiler. Bütün örgütlerini, üyelerini, güçlerini ve imkânlarını o en yüksek kürsüyü zapt etmek için seferber etmişlerdi 1965 yılında. Bu seferberlik umulandan bile daha aydınlık bir noktada bitti.

1965 seçimlerinde 9.307.565 geçerli oy kullanılmıştı. TİP'in aldığı oy sayısı 276.101'di. Bu sayının geçerli oy sayısına oranı yüzde 2,97 idi. TİP'in 450 milletvekilinden oluşan parlamentodaki temsil oranı yüzde 3,33'tü. TİP'in oransal olarak en yüksek oy aldığı il Diyarbakır'dı (Yüzde 8). Sayısal olarak en yüksek oyu aldığı il ise İstanbul'du (49.422).[23] TİP'in bu seçim sonucunda parlamentoya gönderdiği milletvekili sayısı (biri önce TİP listesinden bağımsız, sonra TİP üyesi) 15 idi. Oyların milletvekiline dönüştürülmesinde kullanılan millî bakiye sisteminin önemli bir etkisiyle parlamentoya giden TİP milletvekilleri şu isimlerdi: Ali Karcı (Adana), Rıza Kuas (Ankara), Muzaffer Karan (Denizli), Tarık Ziya Ekinci (Diyarbakır), Yahya Kanbolat (Hatay), Mehmet Ali Aybar, Sadun Aren ve Çetin Altan -TİP listesinden bağımsız- (İstanbul), Cemal Hakkı Selek (İzmir), Adil Kurtel (Kars), Yunus Koçak (Konya), Şaban Erik (Malatya), Kemal Nebioğlu (Tekirdağ), Behice Boran (Urfa), Yusuf Ziya Bahadınlı (Yozgat).

EĞİLİMLER

Türkiye Cumhuriyet'inde 1965 seçimlerinden sonraki parlamento seçimlerinde sosyalistler TİP'in yakaladığı orana (2,97) bir daha hiç ulaşamadılar. Bir daha 15'ten çok milletvekilini TBMM'ye gönderemediler. 1965 yılında imkânsızlıklar, zorluklar, engeller, saldırılar ve daha nice durdurucu faktöre rağmen TİP'li kadın ve erkeklerin emektar elleriyle TBMM önüne konulan çıta daha yükseğe bir daha hiç çıkarılamadı.

Kemal Sülker TİP seçim otobüsü önünde

Ancak o zamanlar yüksekteki bu çıtaya bakılarak üç farklı sonuç çıkarıldı ve bu sonuçlardan üç farklı siyasal eğilim türetildi.

Birinci eğilimin sözcülüğünü Başkan Mehmet Ali Aybar yaptı. Aybar, kendisinin de belirleyici emeğiyle gelen 1965 seçim başarısından çıkarılabilecek iyimserliği son sınırına kadar götürdü ve başarının dört yıl sonraki (1969) seçimlerde kesin bir zafere dönüşeceğine inandı. 1965 seçimlerinin ardından bu inancını "dört yıl sonra başa güreşeceğiz" sözleriyle ifade etti.[24] Aybar, bu aşamadan sonra sosyalistlerin halkın manevi tepkilerine tercüman olmayı başarabildiklerinde oyların çoğunluğunu kaçınılmaz olarak toplayabileceklerine ve sosyalistlerin iktidara gelişteki biricik yollarının parlamenter yol olacağına ilişkin düşüncelerini kuramlaştırdı ve parlamento merkezli siyaseti mutlaklaştırdı. Onun açısından parlamenter mücadele ve iktidar işçi sınıfının iktidar mücadelesinin biçimlerinden yalnızca biri değildi, tek biçimiydi.

1960'lı yılların çok etkili bir aydını olan Doğan Avcıoğlu, ikinci eğilimin temsilcisiydi. Doğan Avcıoğlu, Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi'nin 1965 seçimlerinde ABD'nin desteğiyle tek başına iktidar oluşunun karşısında TİP'in parlamentoya girmesinin büyük bir anlam taşımadığı kanaatindeydi. Avcıoğlu, seçimlerin hemen ardından *Yön* dergisinde yayınlanan "Seçim Sonuçları Washington'u Sevindirdi... Sosyalizmin Romantik Dönemi Mutlaka Kapanmalıdır" başlıklı yazısında[25] iş ve toprak vaadiyle sandıktan çıkıp iktidar olmanın sosyalistler açısından ancak bir "romantizm", toprak ve iş verilebilecek bir iktidar konumundan halkı kitlelerini kazanmanın ise "gerçekçilik" olduğunu savundu.

Üçüncü eğilimin sözcüsü ise Behice Boran'dı. Boran sosyalist bir parti için seçimlere katılmanın ve oylarını artırmanın çok önemli olduğunu, bunun partinin sesini emekçi kitlelere ulaştırmak bakımından büyük bir gereklilik taşıdığını düşünüyordu. Ancak Boran, emekçi kitleleri eğitip örgütleyerek onların "bilinçli oy"unu kazanmanın önemine dikkat çekiyor ve bunun için partinin niteliğinin ve çalışma tarzının belirleyicilik arz ettiğine de vurgu yapıyordu. Behice

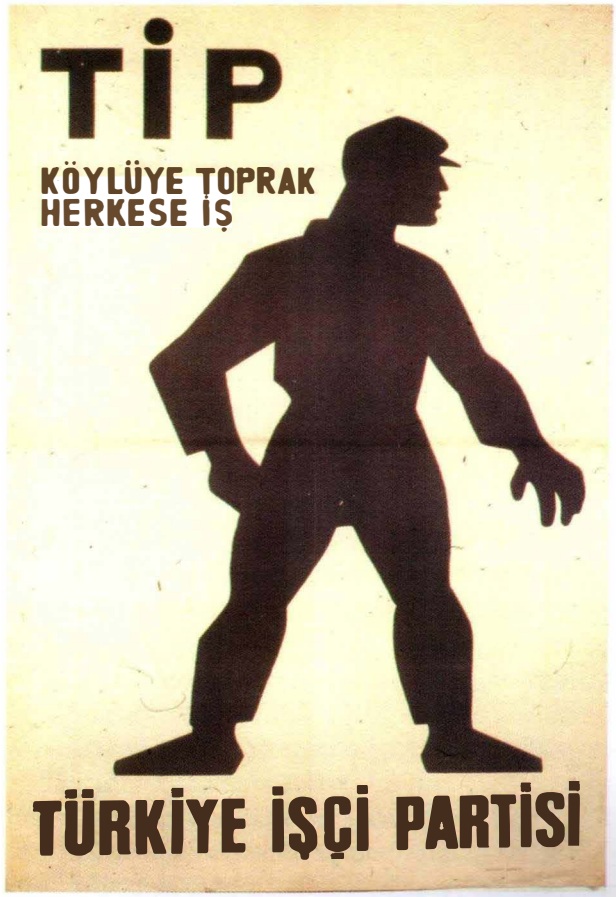

TİP seçim afişi. Tarih Vakfı Arşivi

Boran, parlamenter yolun işçi sınıfı açısından iktidara gelmenin belirli tarihsel koşullardaki bir imkânı olduğunu ama tek ve mutlak yolu olmadığını belirtiyordu. Boran, parlamenter mücadeleyi mutlaklaştırmanın ve fetişleştirmenin yanlış olacağına işaret ediyor, iktidar mücadelesinin değişen koşullara göre yeniden biçimlendirilebilecek uzun ve zorlu yollarını hatırlatıyordu. Boran açısından tepeden inmecilik kadar romantizm de hatalı sonuçlar doğurabilirdi.[26]

Türkiye'deki hemen bütün sosyalistleri aynı yolda kol kola yürümek için birleştiren 1965 seçimleri, yol ayrımlarının da başlangıcı olacaktı.

GÖKHAN ATILGAN - ANKARA ÜNİVERSİTESİ, İLETİŞİM FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 Mehmet Ali Aybar, *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi 1* (İstanbul: BDS Yayınları, 1988), 203-204.
2 Daniel Bell, *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties* (New York: The Free Press, 1960).
3 Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu (İstanbul: Yordam Kitap, 2011).
4 Gökhan Atılgan, "Sanayi Kapitalizminin Şafağında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, 3. basım (İstanbul: Yordam Kitap, 2019): 521-662.
5 Gökhan Atılgan, "Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, 3. Basım (İstanbul: Yordam Kitap, 2019): 393-520.
6 Hakan Koçak, "Ellili Yıllarda Emek Rejimi ve Emek Hareketi", Haz. Mete Kaan Kaynar. *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 69-95.
7 Gökhan Atılgan, "68'in Kapıları", Haz. Mete Kaan Kaynar, Türkiye'nin 1960'lı Yılları (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 521-662.
8 Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1970), 61.
9 Süreyya Algül, *Türkiye'de Sendika-Siyaset İlişkisi: DİSK (1967-1975)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).
10 Atılgan, "Sanayi Kapitalizminin Şafağında".
11 Yüksek Seçim Kurulu Karar No: 1169, *Resmî Gazete*, 17.01.1964, 11609.
12 Mehmet Ali Aybar, *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968), 300.
13 Halit Çelenk, *Türkiye İşçi Partisi'nde İç Demokrasi: Yaşadıklarım* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2003), 46-52.
14 Yahya Kanbolat, *Olduğu Gibi: Eski Türkiye İşçi Partisi Üzerine Anılar* (Hatay: Bayır Yayınları, 1979), 124.
15 Burada şu esere gönderme yapılıyor: Sadun Aren, *TİP Olayı* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993).
16 Cem Eroğul, "TİP Sorunsalı", Ed. Ahmet Alpay Dikmen, *Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme* (7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi), (Ankara: İmaj Yayıncılık, 2002), 201-206.
17 Nihat Sargın, *TİP'li Yıllar (1961-1971)* (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2020).
18 Nail Satılgan, "Avrupa Komünizmi ile Klasik Marksizm Arasında Mehmet Ali Aybar", Ed. Gündüz Vassaf, *Mehmet Ali Aybar Sempozyumları 1997-2002, Özgürleşmenin Sorunları*, (İstanbul: Tarih Vakfı, 2003): 29-34, 29.
19 Hamdi Doğan (Hamdoş), *Türkiye İşçi Partisi'ne Âşık Oldum* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 176.
20 *Yön*, "TİP, Ankara'da Demokratik Hayatın En Büyük Kapalı Salon Toplantısını Yaptı", *Yön* 131, (1965): 4.
21 *Akis*, "TİP: Hatipler Kürsüde", *Akis* 590 (1965), 17.
22 Attila Aşut ve Gökhan Atılgan, *Proletaryanın Büyülü Kutusu: Türkiye İşçi Partisi Radyoda* (İstanbul: Yordam Kitap, 2021).
23 Yüksek Seçim Kurulu Karar No: 670, *Resmî Gazete*, 19.10.1965,12130.
24 Aybar, *Bağımsızlık*, 426.
25 Doğan Avcıoğlu, "Seçim Sonuçları Washington'u Sevindirdi... Sosyalizmin Romantik Dönemi Mutlaka Kapanmalıdır", *Yön* (133). 1965: 4-5.
26 Gökhan Atılgan, *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı* (İstanbul: Yordam Kitap, 2019), 410-424.

FELSEFE-İ FETH VE MİLLET-İ OSMÂNİYE:

Diran Kelekyan'ın Son Fetih Yazısı

BAKİ TEZCAN

KELEKYAN, 1914 GİBİ, İTTİHÂD VE TERAKKÎ'NİN GİDEREK TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNE YÖNELDİĞİ BİR DÖNEMDE, GERÇEKTEN DE HİÇBİR AYRIM GÖSTERMEKSİZİN TÜM OKUYUCULARINI OSMANLILIĞA DAVET ETMEKTEDİR.

Geçen Mayıs ayında, Diran Kelekyan'ın 29 Mayıs 1913'te, henüz fetih kutlamaları tam olarak kurumsallaşmamışken, *Sabah* gazetesinde yayınladığı başyazısının çevrimyazısını, yazar hakkında bir giriş ile birlikte sunmuştum.[1] O yazıda sözünü ettiğim üzere, Kelekyan 1914'te bir yazı daha yayınladı İstanbul'un fethi ile ilgili. 1915'teki kutlamalar esnasında ise o, Çankırı'ya sürülmüş olacak ve aynı yılın Ekim ayının son günlerinde de katl edilerek Ermeni Soykırımı'nın yüzbinlerce kurbanından biri olacaktı.

Bu seferki giriş yazımda, geçen senekini hazırlarken gözümden kaçan bazı kaynakların yardımıyla, Diran Kelekyan ve fikir dünyası hakkında söylediklerime birkaç şey daha eklemek istiyorum. 1914'de ilk kez yayınlanan *Nevsâl-ı Millî*'den, Kelekyan'ın, *Sa'âdet* gazetesinde tefrika edilmiş Türkçe iki roman, yüz kadar da hikaye yazmış olduğunu, Türkçe eserlerinde "Bedrî Kâmil" ve "E/İ [Elif baş harfi]. Nâdir" takma adlarını kullandığını öğreniyoruz.[2] Kevork Pamukciyan, Kelekyan'ın 150 kadar Türkçe şiirini Ermeni harflerinden Latin harflerine aktardığını belirtiyor.[3] Kısacası, Kelekyan sadece bir çevirmen, fikir adamı, gazeteci, mülkiye hocası, sözlükçü ve tarih—özellikle de siyasi tarih—konusunda eserler vermiş bir yazar değil, aynı zamanda da bir edebiyatçı imiş.

Kelekyan'ın, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile de ilişkisi olmuş. Birinci Dünya Savaşı başlarken, Bahâeddin Şâkir'in de aralarında bulunduğu Heyet-i Merkeziye üyelerinden biriymiş. Trablusgarb ve Balkan Savaşları'ndan sonra, "1913'te ordu ve halka sosyal yardım amacıyla kurulmuş" olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin "Tenvir-i Efkâr Heyeti (Heyet-i İrşadiye)" üyelerinden biri, gene Kelekyan imiş. Kelekyan'ın eşi Neomi Kelekyan da 1912'de kurulan Hilal-i Ahmer Hanımlar Genel Merkezi'nin yönetim kurulunda İngilizce kâtibe olarak yer almış.[4]

Ali Birinci, Diran Kelekyan'ın 24 Nisan 1915'te toplanıp çeşitli yerlere sürülen ve birçoğu da daha sonra katl edilen Ermeni aydınlarından biri olmasını, onun Mısır'da Boğos Nubar Paşa tarafından kurulan Ermeni Meşrutiyetçi Halk Partisi'nde (Sahmanatragan Ramgavar) oynadığı role bağlıyor ve Birinci Dünya Savaşı sırasında, Kelekyan öldürüldükten sonra Osmanlı devleti tarafından yayınlanan bir kitapta onun imzasının bulunduğu bir belgede Ramgavar'ın Hınçaklar ile işbirliğine gideceğinden söz edilmesi ve "silah mes'elesi, esâslı bir işdir. Tabi'i bunun lüzûmunu kimse inkâr edemez" gibi müphem bir ifadenin bulunmasını yeterli bir neden olarak görüyor.[5]

İhtifalci Mehmed Ziya Bey, 12 Haziran 1914'te Fatih Camii'nde fetihle ilgili bir konuşma yaparken
Polis Mecmuası, nr. 23'e (28 Haziran 1914) atfen, Coşkun Ünsal, "Fethi Gören Beldede Kutlu Gün: 1914-1915 Fetih Kutlamaları ve Üsküdar," *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu - IX*, 11-13 Kasım 2016: Bildiriler, ed. Coşkun Yılmaz, 3 cilt (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2017), c. 1, 189-201, s. 190

Oysa Diran Kelekyan, fikirlerini çok daha açıkça paylaşan bir yazar. 1914'te ilk kez geniş katılımla ve büyük törenlerle kutlanan İstanbul'un fethinin yıldönümü için kaleme aldığı yazısında, "[m]illiyet râbıtası mâzîde müşterek hâtıralar, hâlde müşterek menfa'atler, istikbâl için müşterek emeller ile pâyidârdır" diyor ve soruyor: "Bunlardan sarf-ı nazar edince hiss-i milliyet neye istinâd etdirilecek?"

Kelekyan bu konulara, II. Abdülhamid'in serhafiyesi iken birden firar ederek 1904'te hıdiv ailesinden olan eşinin yanına giden Ahmed Celaleddin Paşa ile geldiği Mısır'da, Bahâeddin Şakir ile giriştiği yazışmalar çerçevesinde bolca değinmiştir.

> Osmanlılık namına yapılan hürriyet teşebbüsleri iki esasa tutunmaktadır: birincisi, yalnız Türkler'den, yahut İslâmlar'dan mürekkeb bir teşkilat vücuda getirmek; ikincisi, İslâm olmayan teba'a sınıflarının da iştirakini kazanmak...
>
> Ermeniler'in, Rumlar'ın, Bulgarlar'ın, Arablar'ın ve Arnavutlar'ın muhtelif emelleri ve komiteleri bulunduğu gibi Türkler'in yahud İslâmlar'ın da kendi başlarına bir komite yapmalarına hakları olduğunu kimse inkâr edemez. ... Nice hâkim milletler memleketlerine meşveret usûlünü soktukları sırada bu esası nasıl muhâfaza etmişseler, Türkler arasında da tefevvuku idame etmek emelini besleyen bir fırka bulunabilir. O halde Türkler'in İslâm olmayan 'unsurlara teklifleri onları "şahsi müsâvât" (*égalité individuelle*) esası üzerine bir ittifâka da'vetden 'ibâretdir.
>
> Acaba İslâm olmayan 'unsurlar bu ittifâkı kabul edecekler mi? On senelik bir tecrübe kabul etmeyeceklerini gösteriyor. ... bu hakikatı şimdiden göz önüne getirmek ve teşkîlâtın faydalarını ve istikbâlini ona göre muhâkeme etmek lâzımdır ki 'acaba yalnız Türkler'den mürekkeb bir teşkîlât içerde yapmak istediğini yapmaya ve Avrupa ahrârı ve siyâsîleri arasında emniyet ve teveccüh kazanmaya muvaffak olabilir mi?
>
> Abdülhamîd'in saltanatı sonuna erişdikden sonra vücûda gelecek ... hükûmet, diğer 'unsurların metânet ve sebatla müdâfa'a edegeldikleri da'vâlara ve o da'vâları iltizâm için Avrupa'da gösterilen tarafgirliklere dayanabilecek kadar kuvvetli olabilecek mi? Eğer bu noktalar göz önüne getirilmekle berâber "nasyonalist" bir politika ta'kîbi yine menfa'atlere uygun görülürse öyle yapmaktan hiç çekinmemelidir. ...
>
> Yalnız "şahsi müsâvât"ı kâfi görmeyip "'ırkî ve ictimâî müsâvât" (*égalité raciale et sociale*) isteyen 'unsurlar da tabîî bildikleri ve beğendikleri gibi hareket ederler.[6]
>
> Geçenlerde muhtelif 'unsurların "'izzet-i nefsi" ta'bîrinden maksat ne olduğunu sormuştunuz. İşte mezkûr 'unsurların 'izzet-i nefsine ri'âyet kendi lisânlarını hükûmet işlerinde mu'âmeleyi karıştırmayacak derecede kabûl ederek 'ırkî müsâvâtı göstermekten 'ibâretdir. Bunu zâten devlet şimdi Adalar Denizi'nde ve Yanya'da Rumlar'a, Trablusgarb'da, Sûriye'de, Beyrût'da 'Arablar'a karşı yapıyor, bu imtiyâzdan istifâde etmeyenler Arnavutlarla Ermeniler'dir. Onlara karşı da bu usûl tatbîk olunur ve metîn bir esâsa istinâd edilerek hem ma'nâsı gösterilir, hem de su'-istimâli men' edilirse, muhtelif 'unsurlara i'tilâf ve ittifâk yolunda mühim bir adım atmış olur. ... Refîklerinizin bu mütâla'alara yanaşmayacaklarını bilirim. Fakat vukû'at onlara memleketin ancak böyle bir hürriyetperverlikle kurtulabileceğini yoksa İslâm olmayan teba'ayı Türkleştirmek esâsına müstenid bir hürriyetperverliğe kimsenin aldanmayacağını gösterecekdir. İslâm olmayan teba'a 'Osmânlı olmağa râzıdır, çünki kavmiyetlerini muhâfaza ederek kavmiyetlerini Osmanlılığın bir şu'besi makamında tanıtarak 'Osmânlı olabileceklerini ümîd ediyorlar. Fakat yavaş yavaş 'ırklarını unutarak "Hristiyan Türkler" olmak hiç birisinin işine gelmez.[7]

Diran Kelekyan
Faruk Alpkaya, "İnsanlar Asıl Unutulunca Ölür: Diran Kelekyan," *Mülkiye Dergisi* 39/1 (2015): 271-73, s. 271

Çeviriyazısını sunduğum İstanbul'un fethi kutlamaları münâsebetiyle yazdığı yazıda Kelekyan, 1914 gibi, İttihâd ve Terakkî'nin giderek Türk milliyetçiliğine yöneldiği bir dönemde, gerçekten de hiçbir ayrım göstermeksizin tüm okuyucularını Osmanlılığa davet etmektedir. Bir Osmanlı Ermenisi olarak, Osmanlı tarihini kendi tarihi olarak hatırlamakta ve o tarihle gurur duymakta, Osmanlılar'ın geleceğini de ortak bir gelecek olarak görerek kara ve deniz kuvvetlerine gerekli yatırımların yapılmasını bir ortak hedef olarak göstermektedir.

Ne acıdır ki, bu yazısının üzerinden daha bir yıl geçmeden, Osmanlı Ermenileri'ne—onlara baktıklarında ortak bir geçmiş ya da ortak bir gelecek göremedikleri için olsa gerek—Kelekyan'ın yazısında işaret ettiği üzere, "insan sürüsü nazarıyla" bakanlarca götürülecekti Diran Kelekyan. Aram Andonyan'a göre, 20 Ekim 1915'de Çankırı'dan yargılanmak üzere Çorum'a götürülürken, akşam sekizde, yolda, Yozgat ile Kayseri arasında, Kızılırmak'ı aşan Çokgöz Köprüsü yakınlarında öldürüldü.[8] İhtimal ki, ölüm emri İstanbul'dan, belki de on yıl önce bol bol mektuplaştığı Bahâeddin Şâkir'den çıkmıştı.[9]

BAKİ TEZCAN - KALİFORNİYA ÜNİVERSİTESİ, DAVİS KAMPÜSÜ

DİPNOTLAR

1 "Başka bir fetih kutlaması mümkün (mü?) – Diran Kelekyan'ın milli siyasi bayramı," *Toplumsal Tarih* 341 (Mayıs 2022): 40-43.
2 T. Z., *Nevsâl-ı millî – 1330: birinci sene* (Der Sa'âdet: Fırât. Âsâr-ı müfîde kitâbhânesi, t.y.), 165.
3 Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*, c. 4: *Biyografileriyle Ermeniler*, ed. Osman Köker (İstanbul: Aras, 2003), s. 392n.**. Rahmetli Pamukciyan'ın yayınlayamadığı bu eserin bugün nerede olduğu bilinmiyor. Ermeni harfleriyle Türkçe olarak basılmış kitaplar bibliyografyasında da Kelekyan'a ait bir şiir kitabı ne yazık ki yer alınıyor; bunu bana bildiren Henry Shapiro'ya şükran borçluyum.
4 Melis Gökçen, "Osmanlı Tarih Algısının Dönüşümünde Avrupa Etkisi ve Asr-ı Hazır (Çağdaş) Avrupa Tarihçiliğinde Üç İsim: Abdurrahman Şeref, Diran Kelekyan, Yusuf Akçura," yüksek lisans tezi (Dokuz Eylül Üniversitesi, 2020), 236-37.
5 Ali Binici, "Türkiye'de Siyasi Tarihin Tarihi: İsimler ve Eserler," *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan*, ed. Ersin Embel (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008) içinde,1-64, s. 32; krş., *Ermeni komitelerinin amâl ve harekât-i ihtilâliyesi: i'lân-ı meşrûtiyetden evvel ve sonra* (İstanbul: Matba'a-ı 'âmire, 1332/1916-7), 91-92 ve vesika no. 10 (Türkçe'ye çevrilmiş belgenin aslının fotoğrafı).
6 Erdal Aydoğan ve İsmail Eyyüpoğlu, haz., *Bahaeddin Şakir Bey'in bıraktığı vesikalara göre İttihat ve Terakki* (Ankara: Alternatif, 2004), 203-05; M. Şükrü Hanioğlu, bu metni Nisan 1906'ya tarihlendiriyor; bkz., *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908* (New York: Oxford University Press, 2001), 135-36, 406n44.
7 Aydoğan ve Eyyüpoğlu, haz., *Bahaeddin Şakir Bey*, 331-32; Hanioğlu, *Preparation for a Revolution*, 135, 406n43 (Kelekyan'dan Bahâeddin Şâkir'e, 9 Nisan 1906, Kahire).
8 Raymond Kévorkian, *The Armenian Genocide: A Complete History* (London: I.B. Tauris, 2011), 529.
9 Diran Kelekyan'ın oğlu Gregor, bir caz müzisyeni olacak—ve babasının başına gelmiş olanlara rağmen—1937'de Türkiye'ye gelecekti; bkz. Gökçen, "Osmanlı Tarih Algısının Dönüşümünde Avrupa Etkisi," 242.

Felsefe-i Feth: Feth-i Kostantiniye'den Dersler

İhtifâl-i millî nedir? Bir hâtıra; bir 'ibret; bir 'ahd: mâzînin mefâhirini tebcîl; onların tecellî etdirdiği ders-i 'ibretden istifâde; o derse sadâkat 'ahdinin bir tezâhür-i millî ile îfâsı.

Yalnız mâzî ile yaşamak 'atâlet getirir, mâzîyi unutmak veyâ inkâr etmek ise eser-i hüzâl ü hiffetdir. Ancak mâzîsini unutmayarak, mâzînin rûh-ı hamiyet ü hamâsetini saklayarak zamânının hayâtını yaşayan –ya'ni 'asrının bütün terakkiyâtını kabûl ve temsîl eden– milletler, kendilerini sukûtdan muhâfaza edebilirler. Her milletin ta'rîhi kendi zübde-i tecâribini teşkîl eder. Bir millet sürûrlarını, mâtemlerini, sergüzeştlerinin hiçbir safhasını ferâmûş etmemelidir ki tecrübeleri heder olmasın. Sonra şurasını bilmeli ki millet dediğimiz hey'et-i ictimâ'iyeyi tahrîk eden ma'neviyetin gıdâsı mâzîdeki örneklerden ve istikbâle 'â'id emellerden ibâretdir. "Eslâfa lâyık olmak" ve "ahfâda şâyân-ı ihtirâm bir nâm bırakmak": bu iki sâ'ik kaldırılınca millet kalmaz. Ona, artık, gâyesiz yaşar insân sürüsü nazarıyla bakmak lâzım gelir. Milliyet râbıtası mâzîde müşterek hâtıralar, hâlde müşterek menfa'atler, istikbâl için müşterek emeller ile pâyidârdır. Bunlardan sarf-ı nazar edince hiss-i milliyet neye istinâd etdirilecek?

فلسفهٔ فتح

فتح قسطنطینه‌دن دوسلر

Feth-i celîl-i Kostantiniye ihtifâli bu nokta-ı nazardan 'Osmânlılık 'âlemi için büyük bir ma'nâyı hâ'izdir. Ebû'l-feth ve'l-magâzî Hazretleri'nin gazâsı mefâhir-i 'Osmâniye'nin en bülendi olduğundan kat'-i nazar, şu ânın 'uhdemize tahmîl etdiği vazîfeler nokta-ı nazarından da onun kadar 'ulvî bir misâl tasavvur olunamaz. İstanbul'un müdâfa'ası, Edirne'nin istirdâdı, 'Osmânlılığın Avrupa'da bekâ-yı saltanatı son iki senenin mücâhedâtında en mühim mevki'i tutdu. Bugün bütün mesâ'î feth-i Kostantiniye ile cihân-ı siyâsetde iştigâl etmiş olduğumuz mevki'in idâme ve takviyesine ma'tûfdur. Bu mevki'in daha yakın bir zamânda ne gibi ihtirâslar uyandırdığını ve bugün de ne kadar şedîd istirkâblara ma'rûz bulunduğunu bilmeyen 'Osmânlı yokdur. Bu 'ibretler, bu hâm emeller muvâcehesinde millet-i 'Osmâniye'nin merkad-ı mübârek-i Fâtih'e giderek o büyük pâdişâhın eser-i celîlini tebcîl eylemesi, onun rûh-ı pür-fütûhunu "bırakdığın mîrâsa sâdıkız; onu sînelerimizle müdâfa'a edeceğiz" hitâb-ı vatanperverânesi ile şâd eylemesi ne kadar rûhperver bir manzaradır.

Bu ihtifâl icrâ edildiği, bu 'ahd-ı vatanperverâne ile rûhlar yükseltildiği sırada, Hazret-i Fâtih'in gazâ-yı mübârekinin bütün ma'nâsını anlamalı ve o büyük misâle lâyık bir hatt-ı hareketin zamânımızda ne kadar şümûllu bir himmet ve fa'âliyete tevakkuf eylediğini takdîr etmeliyiz.

Her ne kadar devlet-i 'Osmâniye Orhan Gâzî zamânında Avrupa devleti olmuş ise de bu devletin Avrupa siyâset ve muvâzenetinde kavî bir mevki' ihrâz eylemesi feth-i Kostantiniye ile müyesser olmuşdur. O zamâna kadar garb milletleri Türkler'in Avrupa'daki mevki'ine bir istîlâ-yı cihângîrâne nazarıyla bakıyorlardı. Hüdâvendigâr Gâzî'nin, Sultân Mehmed Hân-ı Evvelin, Sultân Murâd-ı Sânînin gazâlarına rağmen Avrupa'da hakimiyet bahsinde son söz henüz 'Osmânlılar'da kalmamışdı. İstanbul'un alınması ve Bizans İmparatorluğu'nun sukûtu bu mes'eleyi hall etdi. 'Osmânlılar artık bir Avrupa devleti olmuşlardı. Savlet-i cihângîrânelerine mukâvemetde bulunanlar zuhûr etdi ise de Avrupa'daki mevki'lerini mütezelzil kılmak ümîdini o şanlı muhârebelerdeki düşmanlarından hiç biri perverde edemedi. 'Osmânlı hâkimiyeti Avrupa'da kendisine lâyık bir üss-i hareket edinebilmiş –ya'ni Avrupa ile Asya arasında en kısa ve en emîn muvâsalayı kendisine pâyitaht ittihâz eylemiş– idi.

'Osmânlılar Asya'dan Avrupa'ya bir donanmaya mâlik olmaksızın geçdiler; feth-i Kostantiniye'ye kadar kuvve-i bahriye tecelliyâtı za'îfdir. Fakat Avrupa'da hâkimiyet donanmasız idâme olunamıyacağını Ebû'l-Feth Hazretleri gibi fenn-i harbde ve kiyâset-i siyâsiyede sâhib-i yed-i tûlâ bir zât-ı me'âlî-sıfâtın takdîr etmemesi mümkün olamazdı. 'Osmânlılar'ın denizde mühim bir kuvvete mâlikiyeti ve esfâr-ı bahriyeleri ile şân-ı saltanatı karada olduğı gibi ebhârda da a'lâ eylemeleri feth-i Kostantiniye'den sonra müyesser olmuşdur. Bu feth-i celîlin bize ihtâr etdiği vezâ'ifin en mühimlerinden biri ordu ve donanmanın mükemmeliyetini –karada ve denizde vatanı müdâfa'aya muktedir olmak 'an'anesini– idâme eylemekdir.

İstanbul alınalıdan beri politika, fenn-i harb, musâdemât-ı menâfi' büyük tahavvüllere dûçâr oldu. Fakat 'Osmânlılığın Avrupa devleti sıfatıyla muhâfaza-ı mevki' ü şân edebilmesi

Sabah, Numero: 8885 (18 Receb 1332/30 Mayıs 1330/12 Haziran-ı Efrencî 1914, Cum'a), s. 1

muktazayâtı tebeddül etmedi. Bi'l-'aks, ordumuzun –zamân-ı Hazret-i Fâtih'de olduğu gibi–terakkiyât-ı 'asriyenin cümlesiyle mücehhez bulunması, Bahr-ı Sefîd'de hâkimiyetimizin nigehbânı olmak üzere milletimizin mükemmel bir donanmaya mâlik olması emrindeki vücûbu muhârebe-i ahîre yeni başdan isbât etdi. Bugünkü ihtifâl bu dakâyıkın takdîri için bize yeni bir vesîle istihzâr etmekdedir.

Sonra, Hazret-i Fâtih'in hikmet-i siyâsetine de nüfûz etmeliyiz. Ebû'l-Feth Hazretleri yalnız büyük bir cihângîr değil idi; hikmet-i hükûmet gavâmızına tamâmıyla âşinâ bir mütehassıs-ı fenn-i idâre idi. Kuvve-i 'askeriyenin istinâdgâhı memleketin 'umrânı olduğunu bildiğinden, bu cihete büyük ehemmiyet verirdi. Kostantiniye'yi almasıyla berâber, ahâlîsini artdırmak, inzibâtını takviye etmek, pâyitahtı bir menba'-ı servet hâline koymak sûretiyle masrûf olan himem-i cihânpesendânesi ta'rîhin son derece 'ibret-âmîz dersleri cümlesindendir.

Feth-i Kostantiniye'nin bu büyük 'ibretlerini cümlemizin hâtırasında tecdîd edecek olan ihtifâl mâzî-i muhteşem ile en feyz-âver temâsa vesîle olmuyor mu?

D[îrân] K[elekyân]

İzmir Basınının Kayıp Gazetelerinin Peşinde: *Gâve* Gazetesi

EFDAL SEVİNÇLİ

II. MEŞRUTİYET SONRASINDA İZMİR'DE BEŞ SAYI YAYIMLANAN, OSMANLI BASININININ İLK TÜRKÇE "SOSYALİST" GAZETESİ OLARAK TANINAN, DÜŞÜNCE DÜNYAMIZDA DA HÂLÂ TARTIŞILAN GÂVE GAZETESİNİN HİKAYESİ.

Ümit Yazıcı'nın katkısına ve emeklerine teşekkürlerimle..

İzmir basın tarihinde, Osmanlı'da yayımlanan ilk gazetemiz *Le Spectateur Oriental*'den (24 Mart 1821) Cumhuriyet yönetimine değin Fransızca'dan Rumca'ya, Ermenice'den Ladino'ya, Türkçe'ye yüzlerce süreli yayının çıktığını biliyoruz.[1] Ancak bunların çoğunun, bırakın koleksiyonunu, tek nüshasını bile göremediğimiz onlarca gazetenin, derginin adlarını farklı kaynaklardan öğrenip seviniyoruz! İzmir basın tarihinin Türkçe süreli yayınlarına bugün, İzmir Milli Kütüphane[2] ile Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'ndan[3] ulaşabiliyoruz. Milli Kütüphane ile kimi üniversite kütüphanelerimizde de İzmir'de çıkan süreli yayınlar var. Özellikle Osmanlı'nın çok "milletli" yaşamının gazetelerinin örneklerinin Yunanistan'da[4], Fransa'da, Avusturya'da, Amerika'da vb. ülkelerin ulusal kütüphanelerinde, özel arşivlerde bulunduğunu biliyoruz.

Bugün kaynaklarımızda olmayan kimi süreli yayınların da hiç umulmadık yerlerde, örneğin -abartı saymayın- çöplüklerde bulunmasıyla sahaflara ulaşan bu "kayıp gazetelerle" sürpriz buluşmalar, sonuçta biz araştırıcıları mutlu ediyor. İşte bu çalışmamda, yıllar içinde satın aldığım, sahaf/koleksiyoner arkadaşlarımdan incelemek için istediğim, İzmir basınının "kayıp gazeteleri"nden örnekleri tanıtmayı sürdüreceğim.

"SOSYALİST LİBERAL" GÂVE, ADED: 2, 11 KÂNÛN-İ EVVEL 1324

II. Meşrutiyet'in coşkusu, dahası fırtınası içinde, İzmir'de beş sayı yayımlanan, Osmanlı basınının ilk Türkçe "sosyalist" gazetesi olarak tanınan, düşünce dünyamızda da hâlâ tartışılan bir gazete *Gâve*.[5] Koleksiyonlarda bulunmayan, kısa bir süre önce gördüğüm, 11 Kânûn-ı Evvel 1324 [24 Aralık 1908] tarihli *Gâve*'nin[6] ikinci sayısı okuyorum. İzmir Milli Kütüphane'de bulunan sayılarını (https://www.apikam.org.tr) İzmir Basın Tarihi[7] çalışmamda kısaca tanıtmıştım.

İlk kez, 24 Aralık 1908 tarihli bu "kayıp gazetede" karşımıza çıkan, *Gâve* başlığının altındaki *"sosyalist liberal"* tanımı, gazetenin yayımlandığı günden başlayan bir tartışmanın konusu olur. Bu kayıp 2. sayıyı, içeriğiyle tanıtmadan önce İzmir Boykotaj Cemiyeti ile *Gâve*'yi yaratan ortamı tanıyalım:

İZMİR BOYKOTAJ CEMİYETİ'NİN SESİ: GÂVE (17 ARALIK 1908 - 15 OCAK 1909)

İzmir Boykotaj Cemiyeti, Aralık 1908 başında, boykot çalışmalarını İzmirlilere daha düzenli bir biçimde duyurmak amacıyla *Gâve* adında bir gazete yayımlama kararı alır. Cemiyet başkanı dava vekili Gelibolulu Mehmet Rıfat'ın öncülüğünde, "muharrir muavini" Kantarağasızâde Ömer Selahaddin (1878-1943)[8] vb. gençlerin de kadrosunda yer alacağı *Gâve*'yi (17 Aralık 1908) yayımlarlar.

Meclis-i Mebûsân'ın açılış günü, İzmir'de yapılan kutlamaları, Boykotaj Cemiyeti, bir gövde gösterisi içinde, boykotajın nedenlerini, amaçlarını anlatma fırsatı olarak değerlendirir. *Gâve*'nin ilk sayısının çıkışının, bu açılış gününe tesadüf edişini, gazete, *"Muhterem Kar'ilere"* başlığıyla duyurur. Kutlama törenine, boykotaj bayrağı altında katılan cemiyet üyeleri, tören alanında yaptıkları konuşmalarla halka görüşlerini açıklama olanağı bulurlar.[9]

Gâve, İzmir'de, bir gazetenin adı olurken alt başlığında da Pers imparatorunun zalimliğini yok eden kahramanın gücünü gösteren *"Dahhâk'ın eder mülkünü bir Gâve perîşân"* tümcesi, okura, bir inancın, bir gücün, işçilerin gücünün savsözü olarak yansır. İlk sayısı 17 Aralık 1908'de[10] beşinci ve son sayısı da 15 Ocak 1909'da yayımlanan, adını, İran mitolojisinden, demirci Gâve'den alan, İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin yayın organı[11], ülkemizde görünüşte sosyalizmi savunan (?), sosyalizm sözcüğünü başlığında ilk kez açıkça kullanan, Baha Tevfik'in de sosyalizmi yanlış kullanmakla eleştirdiği[12] *Gâve [Kâve]*.

Bu gazeteyi, Osmanlı'da, İzmir'de yaratan koşullar nasıl oluştu? Osmanlı'da, 24 Temmuz 1908 ile başlayan Meşrutiyet coşkusu, kısa bir süre sonra yaşanan siyasal olaylarla, yerini hızla bir kaosa bırakır. 5 Ekim

İzmir'de Meşrutiyet kutlamaları

1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını duyurması, 6 Ekim 1908'de ise Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakı, ardından Girit'in de Yunanistan'a katılma kararları, ülkede beklenmedik tepkilere yol açar. İstanbul başta olmak üzere İzmir, Selânik, Manastır, Üsküp vb. büyük kentlerde ardı ardına patlayan boykotlar, grevler toplumsal yaşamı alt üst eder. Osmanlı'da görülen bu eylemler, o güne değin hiç bilmediğimiz ya da dışa pek yansımayan kavramlar, siyasal tepkiler olarak ülke gündeminde yerlerini alır.[13]

İlk kez İstanbul'da liman işçilerinin başlattığı boykotu, İzmir'de liman işçileri boykotu izler. Öncelikle "*Avusturya mallarını almayalım, yerli malı kullanalım*" savsözüyle, Avusturya'nın mallarına, gemilerine karşı tepkisel bir iş bırakma eylemi, bir süre sonra örgütlü, düzenli protestolara, karşı çıkışlara, boykota dönüşür. Örneğin, 10 Ekim 1908 [27 Eylül 1324] günü, saat sekiz sıralarında, hükümet binasının önündeki meydanda toplanan İzmirliler, Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakını protesto ederler.[14] İttihat Terakki Fırkası yöneticilerinin öncülüğünde, İstanbul'da kurulan Boykotaj Sendikası'nın ardından 5 Kasım 1908'de, İzmirliler de İzmir Boykotaj Cemiyeti'ni[15] kurarlar.

Özellikle *İttihâd* ile *Ahenk* gazetelerinde çıkan haberler, makaleler, yeni eylemleri, boykotları, grevleri yaygınlaştırır.[16] Bu makaleler, satışta bir tekel olan, Avusturya'da üretilen feslerden başlayarak, İzmirlilerde bir ekonomik savaş düşüncesini tetikler. Fes yerine kalpak giyelim önerisiyle başlayan "fes boykotu"[17] ise, kısa bir süre sonra hemen bütün Avusturya mallarını içeren bir yaygınlığa ulaşır:

"Şehrimizde Avusturya emtiâsı almamak fikri birdenbire yayılmıştır. Ahâli, Avusturya mallarına rağbet göstermiyor. Fesçiler ellerindeki Avusturya feslerini satamıyorlar. Bayram takrib ediyor. Fesçi dükkânlarında herkes külah kalpak, arakıyye tedarikiyle meşguldür. İzmirimizin gençlerinden kırk elli kişilik bir İktisadiyyun Fırkası, Karantina'da bir miting yapmışlardır. Hepsinin başında yerli malı beyaz keçe külah olduğu halde fotoğraflarını çıkartmışlardır. Çıkarılan fotoğraf sinkografı sûretiyle kartpostal haline konarak her tarafa gönderilecektir. İşte Harb-i İktisadî taraftarının numûne-i imtisâl olacak teşebbüsât-ı vatanperverânesi."[18]

Boykotaj Cemiyeti'nin gazetelerdeki duyurularıyla fes yerine kalpak giyme yarışına girdiğimiz günlerde, İzmir'in Meşrutiyet dönemi dergilerinden *Gencîne-i Edeb*'de, "ser-muharrir" Mahmut Fuat'ın, "*Avusturya Feslerinin Feryâdı*" adlı bir şiiri yayınlanır. "*Milletin başında tâc olup sefa yaparken birdenbire hakaretlere uğrayıp ayaklar altına alınan*" feslerin dile gelip uğradıkları kötülükleri aktaran bu ağıt / şiirde, İzmir İttihat Terakki Fırkası'nın önemli bir üyesi, öğretmen Mahmut Fuat,[19] Bosna-Hersek'i ilhakı nedeniyle Avusturya İmparatoru Franz Josef'e[20] seslenir ve fes ihracı nedeniyle Avusturya'nın uğradığı zararları (!) anımsatır:

"Avusturya Feslerinin Feryâdı
Ne doğru hikmet imiş "velî eder kemâli zevâl"
Bizi felâkete ma'rûz kıldı istikbâl
Yaşar iken ser-i milletde pür-sefâ, hoş-hâl
Belâlı fırtınalar esdi verdi dehre melâl
Yazık ki tâc iken olduk hakârete pâ-mâl

Darental'in [Aehrenthal][21] ser-i menhûsunun
havâsı ile
Taazzumun keder-i ibtilâ-nümâsı ile
Evet, o hırs-ı elîmin büyük belâsı ile

Ulüvv-i rif'âtimiz buldu hicr ü izmihlâl
Yazık ki tâc iken olduk hakârete pâ-mâl

Düşünmedi bizi heyhât hîç pîr-i Jozef
Umûma reşk iken olduk muhâcemâta hedef
Verir mi fâide şimdi bu ibtilâya esef

گاوه

Gâve Gazetesi, sayı 2, s. 1

Kimin hatâsına mahmûl olur bu bâr ü bâl
Yazık ki tâc iken olduk hakârete pâ-mâl
Bu hâl umulmaz idi bir değerli erkekden
Düşündünüz mü bunu ibtidâda gerçekden
Bu muydu bizlere ümîd Bosna-Hersek'den

Bu emr-i vâki'i tahsîne şimdi var mı mecâl
Yazık ki tâc iken olduk hakârete pâ-mâl"[22]

Eylemlere önceleri ilgi göstermeseler de kısa bir süre sonra Ermeni ve Rûm işçiler de boykotlara katılırlar. Özellikle Kordon'daki birahanelerin Avusturya birası satmama kararı boykotta etkili olur.[23] *İttihâd*[24] gazetesinin bu eylemlerde, İttihâd Teraki Fırkası'nın yayın organı olmaktan çok Boykotaj Cemiyeti'nin sesi gibi yayın yaptığını görürüz.

Biranın yanında, özellikle İzmir'de yoğun olarak tüketilen şeker ve ürünlerinin dışalımını yapan tüccarlar da Avusturya gemilerine yapılan boykottan çok zarar görürler. Gazetelerde "Şeker Boykotu" üstüne çıkan yazılar, bir gereksinim olarak şekerin alımını engelleyemese de şeker fiyatlarının düşmesini sağlar! Mavnacılar, salapuryacılar, hamallar, İzmir'e gelen Avusturya malı şeker çuvallarını izliyor, gemileri boşaltmıyorlardı![25] Boykotaj Cemiyeti'nin propagandasıyla, liman işçileri, 15 Ekim -Aralık 1908 döneminde, Avusturya ve Bulgaristan'a ait şileplere, yolcu gemilerine boykotu sürdürmüşler, gemilere hizmet vermemişlerdir.[26] Osmanlı Hükümeti'nin Avusturya ile anlaşmasıyla, genelgelerle birçok limanda, boykot hafiflese de özellikle 3 Aralık 1908'den sonra, İzmir'de, Boykotaj Cemiyeti'nin çalışmalarıyla, Türk ve Rum hamalların katıldığı boykot bir süre daha devam eder.[27]

GÂVE'NİN[28] "SOSYALİST LİBERAL" BAŞLIKLI KAYIP SAYISI[29]

İzmir'de, grevlerin, boykotların ve sosyalizmin sesi, simgesi olarak çıkan *Gâve*'nin bugüne değin kayıp olan ikinci sayısının logosunun tam altında, *"Sosyalist Liberal"* tanımı, hemen altında da bütün sayılarında yer alan, *"Dahhâk'ın eder mülkünü bir Gâve perîşân"* savsözüyle "Boykotaj Cemiyeti'nin İzmir'de nâşir-i efkârı, gemici, ateşçi, kayıkçı, vapur ve mavna amelesi, hamal, arabacı vesâir esnâf ve amelenin müdafi-i hukuku olmak üzere şimdilik haftada bir def'a neşr olunur Osmanlı gazetesidir." açıklaması bulunur.

"Sâhib-i imtiyâz ve ser-muharriri, orman idaresi dava vekili Gelibolulu Mehmet Rıfat Bey'dir."30 "İdarehane"si: "Yusufoğlu Hanında dâire-i mahsûsa"da olan *Gâve*'nin, "Mizân-ül-Hukuk Matbaası"nda basıldığını biliyoruz.

Boykotaj Cemiyeti çalışmalarının etkisiyle Aralık 1908'de, birçok tüccarın, cemiyeti desteklediğini, cemiyete üye olduklarını, haklarında verilen boykot kararlarının verilen "şehâdet-nâme"lerle kaldırıldığını, ancak bu uygulamanın da yeni tartışmalar yarattığını görürüz.[31] *Gâve*'nin ikinci sayısının ilk sayfası, *"Muhterem Kari'lere"* başlıklı bir özür açıklamasıyla başlıyor:

"Gazetemizin ilk numarası ârzû ve matlûbumuza göre çıkamamışdı. Sebebi de Meclis-i Meb'ûsânımızın küşâdı şenlikleri münâsebetile Boykotaj ve İâneyi Bahriyye Cem'iyyetlerinde icrâ edilen tertîbât telâşları olmuşdu. İlk numerosunun tahmînen Meclis-i Meb'ûsânın küşâdı gününe tesâdüf etmemesi matlûb olduğundan her nasıl olursa olsun o gün neşr edebilmek için isti'câle mecbûr olmuşduk. Arz-ı ma'zûriyyet ederiz."

Bu açıklamayı, ilk sayfayı bütünüyle kaplayan *"Gazetemizin İsmi ve Mesleği"* başlıklı, yazı izler: "Hurâfât ile pek karışmış olan İran'ın eski tarihi bize nakl eder ki: Bundan üç dört bin sene evvel İran'da hükûmet süren şâhlar içinde "Dahhâk-ı Mâri" ya'nî "Yılanlı Dahhâk" isminde bir şâh var idi." diye başlayıp Firdevsi'nin Şeh-nâme'sinde de anlatıldığı üzere, demirci Gâve'nin, çocuklarını alan Dahhâk'a isyanı sonrasında İran halkının yılanlara tapan şahtan kurtuluşlarını uzun uzadıya anlattıktan sonra *"millî, sosyalist liberal bir gazete"* tanımıyla neden *Gâve* adının verildiği açıklanır:

"İşte gazetemizin "Gâve" tesmiye edilmesine sebeb o büyük hürriyet-perverin nâmı altında milletin gemicilerinin, kayıkçılarının, hammâllarının, arabacılarının, ateşçilerinin vesâir esnâf ve amelenin muhâfaza-yı hukuku için çalışacak ve bu yolda her türlü fedâkârlığı icrâdan çekinmeyeceği için .... ya'nî gazetemiz millî, sosyalist liberal bir gazetedir....."

Gâve'nin ikinci sayfasında, *"Bahriyye İâneyi Milliyesi ve Geçen Günkü Nümâyiş"* yazısında, Donanma'ya savaş gemisi almak için kurulan derneğe yardım için yapılacak gösteri yürüyüşü, İttihâd ve

Terakki Cem'iyyeti'nin yayın organı *İttihâd* gazetesi önünde yapılan konuşmalarla ve yapılan bağışlar, destekler hakkında bilgi verilir.

"Boykotaj" başlıklı yazıda, "Boykotaj cem'iyyetleri milletin müdâfi'-i hukuku" olduğu ısrarla vurgulanırken boykotun neden yapıldığını ve amacı anlatılıyor: "...Millet ne istiyor? Para istemiyor, hakkını, malını istiyor, Bosna Hersek'i istiyor; ya Avusturya Bosna Hersek'i millete iâde edecek yâhûd Bosna Hersek'e muhtâriyet-i idâre ile berâber ta'vîzât verecektir. İşte bu kadar..."

Üçüncü sayfada, *"Aydın Boykotaj Cem'iyyetinin Muvaffakıyyeti"* başlıklı haberde, Aydın'da, şeker kullanmadan pekmezle helva yapan esnafın işyerleri önlerinde çalgı ve bayraklarla destek gösterilerinin yapıldığı, boykota uymayan esnafın dükkânları önünde ise, "kahrolsun Avusturya, Bulgar malları satanlar" diye bağırıldığı anlatılırken asker ve jandarmanın dışında kimsenin başında fes kalmadığı da belirtiliyor. *Gâve* de "Aydın Boykotaj Cem'iyyetini ve kahramân yiğitlerini samimiyyetle takdîr ederiz. Yaşasın boykotaj, yaşasın Aydın yiğitleri" diyerek kutluyor.

Bu haberi, Bozcaada esnafının Avusturya malları getirterek var kuvvetiyle boykotu kırmaya çalıştığını belirten, "Bozca Adasından hamiyyetli bir kahramân tarafından gönderilen" bir mektup ile Perşembe günü düzenlenen gösteride, hazırlatıp gemici ve kayıkçı esnâfına dağıttığı "hürriyet kordelaları" için "Yusufoğlu Hânı müsteciri ve Tasarruf Lokantası sâhibi Dede Efendi"yi, *Gâve*'nin kutlaması izler.

Gâve'ye gönderilen haberlerdeki imzalar, gazete yönetimince "saklı tutulur." Örneğin *"Belediye Reisi Tevfik Pâşâ'nın Nazar-ı Dikkatine"* seslenen, Beğler Sokağı ve civarındaki yerleşimlerin fenerleri, elektrik ışığına benzer gömlek takılarak aydınlatıldığı halde "Hacı Mahmûd Mahallesindeki dört fenerin" onarılmadığı, Belediye'ye yapılan özel ve resmi başvurularla sonuç alınamadığı belirtilen haber ile *"Gâve Cerîde-yi Ferîdesine"* başlıklı, "A'şâr idaresinden" neden gösterilmeden memurların işten çıkarılmaları haberinin de imzaları saklıdır.

Üçüncü sayfa, "İzmir Osmanlı Âteşci Klübü" nün kuruluş haberiyle *Gâve*'nin okurlarına seslendiği *"Muhterem Kar'ilerimiz"* duyurusuyla son bulur: "Gâve, âlem-i matbûâta ilk hatve-i müterreddid-ânesini atar atmaz her tarafdan ale-l-husûs bi-l-cümle esnâf ve amele kardeşlerimiz tarafından birçok teveccühlere, rağbetlere mazhar edildi. Daha ikinci nüshamıza başlamadan her tarafdan birçok mektûblar, muharrerât geldi. Gazetemiz şimdilik haftalıkdır. Hacmi uzun mektûb, mâ-ba'dlı bendler yazmağa müsâid değildir. Binâenaleyh vatanına, milletine ve bâ-husûs bi-l-cümle esnâf ve amele kardeşlerimize hizmetde bulunmak emel-i maksadile yazılarak gazetemizle neşredilmek üzere gönderilecek evrâk, makâlât ve mektûbların muhtasar, müfîd olmasını bi-l-hassa ricâ ederiz.

Gerek şimdiye kadar vârid olan ve gerek ba'demâ vârid olacak uzun muharrerât ve sâirenin cümlesinin gazetemizle neşrini muvaffak olunulamadığını görünce ashâbının münfail olmamalarını niyâz eyleriz. İnşâllah kar'ilerimizin rağbetile ileride hacmi büyülterek yevmî neşre ibtidâ etdiğimizde hepsini derc ederiz."

İkinci sayının en önemli yazıları, dördüncü sayfada toplanmış. *"Gâve'nin Bombaları / Cum'a Günkü İhtilâf"* başlıklı haberde, Amerika'dan Trieste'ye, oradan da Avusturya'nın Hungaria vapuru ile ABD'nin İzmir konsolos yardımcısına gelen birkaç sandık şekerlemenin polislerce gümrüğe çıkarılışının, boykotun delinişinin ve İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin[32] gösterdiği tepkinin de öyküsüdür anlatılanlar:

"..... Evvelâ, sorarız: vilâyet niçin milletin husûsî işlerine karışıyor? Sâniyen, kayıkçılar edebsiz, terbiyesiz adamlar değildir. Bunlar milletin fedâkârı, merd çocuklarıdır; babayiğit adamlardır. Hürmet etmesini, terbiyesizlik etmemesini pekâlâ bilirler. Kendilerine edilen bu hakâret zannedersek muvâfık değildir. Sâlisen: Bu mallar eğer çıkarılması lâzım gelen mallardan ise Boykotaj Cem'iyyeti evvel malı çıkarabilir idi. Niçin öğleden sonraki komisyonun ictimâ'ını beklemeyerek hod-be-hod komiserler buna mütecâsir?

İzmir, Kordon, 19. yüzyıl sonu - 20. yüzyıl başı

Zâten millet bunların ba'zılarından müştekî iken bir de hakâret-âmîz hareketde bulunarak bu şikâyetlere vaktinden evvel ehemmiyet verdirmek mi? Ârzû ediyorlar. Ammâ emir vilâyetden verilmiş, bu gibi kanûna muvâfık olmayan bir emri icrâ etmemek husûsunda kanûn-ı esâsînin bahş eylediği salâhiyyeti polis müdürü vekili bilmiyor mu? Râbi'an: Sadrazam Pâşâ'nın koca Avusturya sefîrine "Bu iş hükûmete âid değildir. Ben karışmam" diye verdiği cevâblar ortada dururken Vâlî Pâşâ'nın "Ben de bu işe karışmam" diye cevâb vermemesi neye haml olunur? Ve-l-hâsıl geçen günkü mes'ele pek çirkin idi....."

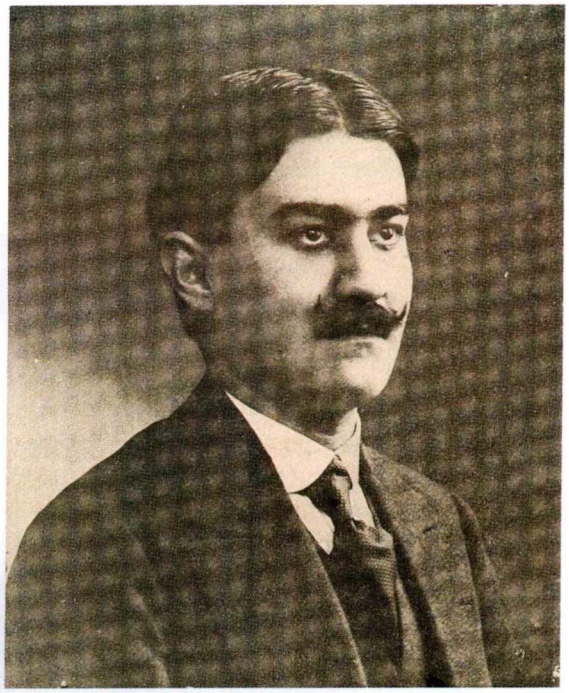

Baha Tevfik

"Pasaport'daki Parmaklık" yazısında, günümüzde, varlığını, çok az kişinin bildiği, "Devr-i İstibdâd"ta, Pasaport'ta, Telgraf-hane yolunda, bir "nâmûs belâsı gibi dikilip duran" parmaklığın artık kaldırılması gerektiği anlatılıyor:

"Devr-i İstibdâtda Jön Türkler, Ermeniler vesâir ba'zı efkâr-ı muzirre (!) ashâbı firâr etmesin diye Pasaport'da telgraf-hâne'ye gidecek yolun ta orta yerine konulan parmaklığın hâlâ orada nâmûs belâsı gibi dikilip durduğunu görüyoruz. Efkâr-ı muzirre (!) ashâbının kaçmasını gûyâ men' etmek için icâd edilen bu maskaralık oyunu oynanmağa başladıktan sonra o daracık yer daha güzel birtakım oyunlara sahne olmuşdu: İşte bu parmaklık sâyesindedir ki Refâiller, Nizâmîler ve sâireleri kese doluları atiyyeler, avuç doluları nişânlar, rütbeler, taltîfler toplamışlardır. Devr-i İstibdâdın bir nev'i iftihâr madalyası olan bu parmaklık Devr-i Hürriyet'in nâmûs lekesidir. Binâenaleyh bu lekeyi temizlemeli ya'nî o parmaklığı oradan def' etmelidir. O parmaklık hürriyet güneşinin önüne gerilmiş bir siyâh benddir. Çünkü birçok erbâb-ı nâmûs evvelki nâmûssuzluğun çirkin hâtırâtını ihtâr eden bir nâmûs lekesi, bir alın karasıdır....."[33]

"Aydın Muhâsebecisi Beğe" başlıklı haber, emanete alınan paraya el konulup sahibine verilmeyişi sorgulanırken *"Azıcık da Gülelim! -"Edeb Yâhû" ya –"* yazısında, Şair Eşref ile İzmir Valisi arasındaki ilişkiye bir gönderme içeriyor.

Dönemin en önemli iletişim aracı olan telgraf, gazetelerdeki haberlerin de ilk kaynağıdır. Avusturya haberleri yanında *Gâve*'de "Zât-ı hazret-i pâdişâhî"ye ilişkin bir bilgi dikkati çekiyor: "....İstanbul 9 Kânûn-i evvel (Rûmî) / Zât-ı hazret-i pâdişâhî bütün emlâk-i şâhânelerini bugün sûret-i kat'iyyede hükûmete terk ve teberru' eylemişlerdir. Hazret-i pâdişâhın bu ulüvv ü semâhat ve sehâvet-i şehr-yarîleri bütün mahâfil-i resmiyye ve bütün âlemi garîk-i şükrân ve minnet eylemişdir."

Dördüncü sayfa, bir reklamla son bulur: "İ'lân" / Yürekleri millet ve vatan muhabbeti ile çarpan sevgili vatandaşlarımın elbiselerini yerli kumaşlardan yapdırmaları niyet-i hâlis-ânesile "Osmanlı Mensûcât Dâhiliyyesi" Şirketi'nden hâlis yünden kışlık, yazlık ve her mevsime elverişli kumaşlar getirterek Manisa'daki fîât üzere satmağa başladım. Muhterem vatandaşlarımın Şâdırvân Caddesi'nde Bakırcılar civârında beş numerolu mağazamızı teşrîf ederek şu yerli kumaşlarımızı bir def'a gözden geçirmelerini ricâ ederim.

Şâkir Beğzâde Ahmed Hilmi."

BAHÂ TEVFİK "SOSYALİST LİBERAL" GÂVE'Yİ ELEŞTİRİYOR

Gâve'nin kısaca içeriğini tanıttığımız ikinci sayısının başlığında kullanılan *"Sosyalist Liberal"* adlandırması, İzmir'de, dönemin muhalif gazetecisi, Baha Tevfik'in eleştiri oklarının hedefi olur. Gazeteyi sosyalizm ilkeleri açısından zayıf ve ilkesiz bulan Mehmet Hilmi ile Baha Tevfik'in eleştirileri, *Sedad*,[34] *Serbest İzmir / İzmir Liberal* ve *Gâve* arasında yeni tartışmalara neden teşkil eder. Bu tartışmalar, doğal olarak İttihat ve Terakki ile Ahrâr fırkalarını karşı karşıya getirir. Burada, bütününü aktardığım, Baha Tevfik'in, bir polemik yazısı olarak *"Âmelî Psikoloji - Gâve Muharririne"* başlıklı yazısı, oldukça serttir:

"Zavallı gazete ve zavallı muharrir! Emin ol ki ben sizi seviyordum, çünkü ikinci nüshanız çıkdığı zaman ta ser-levhanızın altında *(sosyalist ve liberal)* kelimelerini gördüm, siz yenilik yapmak istiyorsunuz:

- Oh ne güzel bu gazeteyi çıkaranlar mutlak genç yahûd içlerinde gençler var; dedim. O istikbâlin gençlere mahsûs olduğunu bildiğim için sevindim. Lakin aynı zamanda size acımıştım da. Çünkü sosyalist ve liberal kelimeleri pek birbiriyle tevafuk etmediği gibi münderecâtınız da büsbütün başka bir şekilde idi. Boykotajın bir eser-i hamiyyet-i vataniyye, sosyalizmin bi-l-akis beyn-el-milel teşekkül etmiş bir fırkaya ait meslek, liberalizmin ise tamamiyle başka bir şey olduğunun farkında bile değildiniz. İşte bunun için size acıyordum. Merhametin pek çabuk bir muhabbet hâsıl edeceği ve Emile Zola'nın "Nefret sevmektir" sözü mucibince muhabbetin pek küçük bir sebeble nefret tahavvülü tabiidir. Nihayet ben sizden nefret etmeğe başladım -çünkü aynı zamanda "münasebetsiz" birtakım adamlardınız: Bu sözüme kızmayın. Çünkü isbât edeceğim:

İzmir Limanı'nda gemiler. Library of Congress Arşivi

1- Gazetenizin ismi ile mesleği beyninde münâsebet yok.

2- "Dahhâkın eder mülkünü bir Gâve perîşân" diyor bunu gazetenizin ta başına yazıyorsunuz.

Vakıa hür ve serbest olduğunuz cihetle istediğinizi yazmakda muhtarsınız. Fakat acebâ zamanımızın Gâve'si kim, Dahhâk'ı kim biliyor musunuz? Ve bir Dahhâk için hangi mülkü perişan edeceğinizi hîç düşündünüz mü? Ve fuzûlî müdafi-i hukuku olduğunuzu iddia ettiğiniz arabacı, mavnacı vesâir amele sizinle beraber "mülk perîşân etmek" cinayetini kabul eder mi sanırsınız?... İşte bu ikinci münasetsizliğiniz.

3- İfadenizle mesleğiniz arasında da münâsebet mevcûd değil....vb..vb... Hâsılı siz müteaddid def'alar kendi nefsine darb edilmiş âlem-i matbûâtın en büyük münâsebetsizlerisiniz. Umûm-hâneler hakkında polis müdürü beğe yazdığınız açık mektûbdan dolayı sizi iyice hırpalamak isterdim. Lâkin yazık ki tutulacak ne yakanız ne kolunuz kaldı. Kahraman Sedâd ve kavî muharriri Şahâbeddin Süleyman sizi fena hâlde ıslattılar, yere çarptılar, zannederim kırılmadık ne bir kemiğiniz kaldı, ne de kantarın kolu!...

Onun için bir de ben üzerinize düşecek değilim. Her ne kadar "Çamurda gördüğüne bir tekme de sen yerleştir!" kelâm-ı hikmet beyânının kıymetini takdîr edenlerden isem de teşekkür ediniz ki sâbık Hizmet muharrir-i gayyûru Şekib Beğ'in dediği ve sizin gibi fırsat düşkünlerinin tekrârına vesîle aradığı bir söz var: "Elleri pudralı zât?..." Evet benim ellerim pudralı, hatta potinlerim de vernikli... Ve işte onları kirletmemek için size bir tekme daha vurmayacağım!...

Yalnız yazdığınız o mektûbdan ve size verilen cevâblardan kari'lerime ma'lûmât vermek mecbûriyyetindeyim: Siz ne yazdınız, ne demek istediniz: "Umûm-hânelerden evvelce hükûmet memurları para alırdı, şimdi de avukatlar, muharrirler" diyorsunuz. Sonra "Umûm-hânelerin eski yerlerine gelmesi ilmen, fennen, siyâseten, cem'iyyeten lâzımdır. Ve polis müdürümüz ve bütün bunlara vâkıf olduğu için korkarız ki onlar müsâade eder" dedikden sonra kim bilir nasıl bir garez ve şahsî bir düşünce neticesinde onlar asla eski yerlerine gelmemelidir. Ah ne olurdu, câhil, budala, eşek, anûd bir polis müdürüne mâlik olsa idik de bu fikrimiz kabûl edilseydi." Daha aşağıda "Şâyed polis müdürü mâlik olduğu ulûm, düşünce ve elindeki kanûn mûcibince onları eski yerlerine getirirse o zaman biz ya'nî tekmîl millet gider, o umûmhânelerin kapılarını taşlar, camlarını kırarız."

Ey sevgili kari'lerim biliyor musunuz ki Gâve bunları ne hakla söylüyor. Şâyed bunu bilmiyorsanız dördüncü nüshasının[35] ikinci sahifesinin ikinci sütûnunun aşağıdan dokuzuncu satırına dikkat ediniz:

- "Gâve", ki milletin aks-i sadâsıdır, cümlesini göreceksiniz. Anladınız ya?... Her ne ise yukarıda biraz Türkçeleşdirerek nakl eylediğimiz yâvelerin cevâbı mükemmel sûretde verilmişdir. Zâten hâcet de yokdu ki ... Saçma kendisini ayân beyân gösteriyordu.

Bu cevâbları muhtasaren tekrâr edelim: - Evvelâ avukat ve muharrir para alırsa hakkıdır. Alamayan hatta alamadığı cihetle başka bir şekle giren Gâve'ye işte öyle saçma sapan bağırıp çağırmak dü-

şer. Sâniyen kim para almışsa Gâve isbât etsin, çünkü edemediği takdîrde biz başka bir şeyi isbât edeceğiz.

İkinci cevâb – Ah bunu evvelden söylese idiniz de bârî sizi polis müdürü ta'yîn etse idiler, işte o vakit tam istediğiniz gibi.

Üçüncü cevâb – Evvelâ sizin bütün millet dediğiniz ve kerhâneleri hemen yerinden yok etmeğe sizinle berâber gideceğini zannetdiğiniz kimseler emîn olun ki yine kendinizden başkası değildir. Siz herkesi kanûn-şiken, fitne-cû, garez-kâr mı zannediyorsunuz?...

İşte size bu cevâblar verildi ve pazar günkü Sedâd'da Şahâbeddin Süleyman, "müfteri, menfaat-perest, söylediğinden bî-haber bir cerîdeye iki def'a cevâb vermek "tenezzülünde bulunmayacağını beyân etdi. Fakat Sedâd'ın sizi dâimâ ıslatacak, boyanızı meydâna çıkaracak başka muharrirleri olduğu gibi, meydânda ta sapına kadar serbest bir de "Serbest İzmir" var. Serbestlik onun utanmasına, sıkılmasına, susmasına mâni'dir. Âh ne çâre biraz merhameti fazla, eğer bu gazetenin müessisi ben olsa idim; başına bir de "ve merhametsiz" kelimesini ilâve etmekden bir türlü kendimi alamazdım.

***

Şimdi, ey Gâve'nin açık mektubunu yazan muharrir! Sizin psikolojinize gelelim. Matbûâtda imzasız makaleler gazetenin ser-muharriri tarafından yazıldığına hükm olunur, bu bir kaidedir. Hâlbuki psikoloji terakki etdikçe bu kaidenin hükmü azalıyor. Bak ben yazılarınızdan sizin şeklinizi, simânızı, tabîatlarınızı, tahsîlinizin derecesini hatta, hatta isminizi bile keşfedeceğim. Zâten okuduğum makalelerde en ziyâde alâkadâr olduğum cihet burasıdır.

Saçık mektubunuzda "İşte birkaç günden beridir ki herkesin ağzında bu söz dolaşıyor." diyorsunuz bundan anlaşıldığına göre sizde fikr-i taklîd var ve İkdâm başmakalelerinin üslûbunu taklîd etmek istiyorsunuz. Taklîd demek başlı başına bir fikre, bir şekle, bir isme mâlik olmamak demekdir. Bunlara mâlik olmayan ise nâkıs, özürlü, sakat ve bi-l-netîce akimdir.

İşte psikoloji mütehassısları bu cümlenizi okur okumaz, artık makaleye devâm etmenin pek abes olacağına hükmeder ve gazeteyi ellerinden atarlar. Fakat ben sarf-ı tedkîkât-ı psikolojiyemi daha ileriye götürmek maksadıyle bir istisnâ kabîlinden mütâlaama devâm etdim. Üslûbunuzun noksanından ve karışıklığından müteselsilen tâlî ve âlî tahsîl görmediğiniz ve birbirine zıdd ulûm ve fünûn ismi saymak merâkınızdan hîç bir ilmi veyâ fenni tamâmile okumayıp hepsinden birer parça, ma'lûmâtınız olduğu daha doğrusu yalnız isimlerine vâkıf olduğunuz anlaşılıyor.

Müteaddid virgüllerinizle, ba'zı yeni kelimâtınızla zannedilir ki gençsiniz, "dudaklarımız arasına dökülecek birkaç katre şampanya..." ve bunu ta'kîb eden satırlarınızdan anlaşılıyor ki Garb medeniyyeti meraklısısınız. Ve yarım yamalak Fransızca biliyorsunuz. Hissiyâtınıza gelince şiddetle hırs-ı şiddet sâhibi olduğunuz ve bu şiddetin şuna buna hücûmla elde edilebileceğine kanâatiniz âşikârdır. Ve yine bundan anlaşılır ki siz şıksınız, bıyıklarınız garîb bir tarzdadır ve tahsîlinizin noksanı sizi garaz-kâr yapmış, her halde saçlarınızın rengi de siyâhdır. "O fuhşiyyât yuvalarını millet kendisi târ-mâr edecekdir." Sözünden boyunuzun orta olduğu anlaşılıyor. Şimdilik yalnız isminizi söylemeyeceğiz. Fakat mecbûr ederseniz onunla berâber daha başka şeyler de söylemeğe, istemeyerek âmâde olduğumuzu şimdilik ihtâr eyleriz. Bahâ Tevfîk"[36]

Bu uzun eleştiri yazısında Baha Tevfik, *Gâve*'de, alt başlık olarak ilk ve son kez kullanılan "sosyalist liberal"[37] niteminin gazetenin savunduklarıyla örtüşmediğini, sosyalizme[38] ilişkin bir içeriğinin olmadığını, İttihat Terakki Fırkası'nın güdümünde olduğunu örnekleyerek vurgular.

Dönemin İzmir basınında "Liberal" sözcüğü ise, ilk kez, Bıçakçızade Hakkı Bey'den devr alınan İzmir ga-

İzmir Gümrük İskelesi

Library of Congress Arşivi

zetesinde yaşanan ad değişimlerinde karşımıza çıkar: *Serbest İzmir / Liberal İzmir* adlarıyla, İştirakçi olarak tanınacak "Sosyalist-Liberal Hüseyin Hilmi" nin yönetiminde, 12 Kasım 1908 / 19 Mart 1909 tarihleri arasında, haftada bir kez çıkan gazetede görülür.[39]

"Dahhâk'ın eder mülkünü bir Gâve perîşân" özdeyişinden yola çıkarak gazetenin içeriğindeki "İttihat ve Terakki Destekçisi Sosyalist Liberal" çizginin yarattığı düşünsel tutarsızlıklara ilişkin bu oldukça sert yazı, dönemin İzmir basını ve siyasal partileri arasındaki çekişmenin de bir yansımasıdır.

EFDAL SEVİNÇLİ - DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EMEKLİ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 Efdal Sevinçli, İzmir Basın Tarihi / Gazeteler-Dergiler, İzmir, İBB Kent Kitaplığı, 2019.

2 Bir biblo gibi olsa da artık İzmir'e yetmeyen Millî Kütüphane'deki gazeteler, bir protokol ile *Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi ve Müzesi*'ne taşındı. Günümüze ulaşabilen 1928 öncesi İzmir gazeteleri, sanal ortama aktarılarak sitesinde araştırmacıların kullanımına açıldı. (https://www.apikam.org.tr). Ahmet Gürlek, *100. Yılında İzmir Milli Kütüphane*, İzmir, İBB Kent Kitaplığı, 2012, ss. 202-223.

3 *Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu: Süreli Yayınlar*, Haz.: S. Öztürk, A. M. Hacıismailoğlu, M. Hızarcı, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2006. / "Periodicals of Hakkı Tarık Us Collection"- http://www.tufs.ac.jp › tur › htu /// A Joint Project of TUFS and Beyazit State Library, Istanbul.

4 Panayotis Ph. Christopoulos, Newpaper in The Greek Chamber of Deputies Library (1789-1970), Descrıptıve Catalogue, Lıbrary Of The Greek Chamber Of Deputies, Center For Neohellenic Research / Nhrf, Athens, 1993, s. 459.] [*Yunanistan Meclis Kütüphanesindeki Gazeteler (1789-1970)*, Atina, 1993.]
[*Yunan Basını Ansiklopedisi 1784-1974 / Gazeteler, Dergiler, Gazeteciler, Yayıncılar,-I-IV-cilt-*, Haz.: Loukia Droulia, Yulla Koutsopanagou, Ulusal Araştırma Vakfı (EİE). Neohellenic Araştırma Enstitüsü, Atina 2008. –Yunanca-]

5 Hasan Duman, *Osmanlı - Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928) -I-II-III-*, Ankara, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmet. Vakfı, 2000, cilt -I-, s. 307: *"Gâve - Boykotaj Cemiyeti. Sahib-i imtiyâz ve ser-muharriri: Gelibolulu M. Rıf'at. İzmir, 1324" ; s. 475: "Kâve: Boykotaj Cemiyetinin İzmir'de nâşir-i efkârı olmak üzere şimdilik haftada bir defa neşr olunur; siyasî, ilmî, fennî Osmanlı gazetesidir. Sahib-i imtiyâz ve ser-muharriri: Orman İdaresi Dava Vekili Rıf'at. İzmir, Keşişyan Matbaası. 4 Kanun I–2 Kanun-II 1324 /1908, 1-5."*
Y. Doğan Çetinkaya, "Boykotun Resmi Gazetesi: Gâve", *1908 Osmanlı Boykotu / Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul, İletişim Yay., 2004, ss. 332-349.

6 Osmanlıca'da, "Kef" harfinin bir çizgiyle farklı ses değerlerini karşılaması nedeniyle Gâve'nin hangi ses değeriyle söyleneceği, nasıl yazılacağı, gazetenin yayımlandığı günlerden başlayarak günümüze değin okurlar ve araştırıcılar arasında tartışılmıştır. Bu tartışmayı yansıtan,, İştirâkçi Hüseyin Hilmi'nin gazetesi *Serbest İzmir*'deki açıklama şöyledir: *"Gâve- Âhîren şehrimizde intişâr eyleyen bu gazetenin (Kafının kaf-ı yayî) addedilip edilmeyeceği hakkındaki münâkaşât; mezkûr gazetenin neşriyyât-ı müteaddidesi delâleteiyle sükûnet-yâb olmuş ve kafının yaî olacağına asla şek ve şübhe kalmamıştır."-Serbest İzmir*, No.16, 2 Kânûn-i sânî 1324 [15 Ocak 1909], s.11. Farsça bir sözcük olan Gâve, günümüz abecesiyle de yayınlarda, Gâve. Gave, Kâve, Kava gibi yazılıp söylenmektedir.

7 Efdal Sevinçli, İzmir Basın Tarihi..., ss. 131-134.

8 "Kantaragasızâde Ömer Selâhaddin", Ö. Faruk Huyugüzel, İzmir Fikir ve Sanat Adamları, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını., 2000, ss. 489-494.
Efdal Sevinçli, "İzmir'in Seçkin Bir Aydını: Ö. Selâhattin Kantar", İzmir, 9 *Eylül Gazetesi*, 20 Temmuz 2022, s. 10.
Efdal Sevinçli, "İzmir Osmanlı Matbûât Cemiyeti ve Muharrir Gazetesi", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 345, Eylül 2022, ss. 58-63.

9 "Muhterem Kari'lere", *Gâve*, 4 Kânûn-ı evvel 1324 [17 Aralık 1908], s. 1.

10 Gâve'nin yayın izni için Eylül 1908 başında, İzmir Vilayeti'ne başvurulduğunu, İzmir'de yayımlanan *İstikbâl* gazetesinde çıkan bir haberden öğreniyoruz:
"İzmir dava vekillerinden Orman ve Maden İdaresi Vekili Mehmed Rıf'at Efendi tarafından yevmî, siyâsî, ilmî, fennî ve musavver Gâve isminde bir gazete ihdâsı zımnında müsaade taleb ve keyfiyet vilâyet-i celîleden Dâhiliye Nezâret-i celîlesine yazılmıştır.", İstikbâl, No 5, 10 Eylül 1324. s. 4.

11 Ö. Faruk Huyugüzel (Haz), *1928'e Kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu*, İzmir, EÜ Edebiyat Fakültesi Yayını, 1996, ss. 50-51.
Zeki Arıkan, İzmir Basınından Seçmeler (1872-1922), I. Cilt, İzmir, İBB Kent Kitaplığı, 2001, ss. 225-232.

12 Bahâ Tevfik, "Âmelî Psikoloji - Gâve Muharririne", *Serbest İzmir*, No 17, 10 Kânun-i sânî 1324 [23 Ocak 1909], ss. 3-5.
Serkan Erdal, *Osmanlı Devlet'nde Sosyalist Faaliyetler Üzerine Bazı Örnek İncelemeler*, Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2014. ss. 294-296.

13 Mehmet Emin Elmacı, *Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler (1908-1912)*, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1996, ss. 67-97.
Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu / Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, ss. 97-387.
E. Ahladi, "İzmir'de İttihatçılar ve Rûmlar: Yunan - Rûm Boykotu (1908-1911)", *Kebikeç*, sayı:26, 2008, ss. 175-200.
Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Çev.: Sabri Tekay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, ss. 189-224.

14 M. Emin Elmacı, *Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler (1908-1912)*, s. 67.

15 Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu / Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, ss. 308-315.

16 İttihâd'daki "Boykotaj" yazıları için bkz.: Özgür Yatkın, *"Boykot ve İzmir", İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki Yayın Organı İttihâd Gazetesi*, İzmir, DEÜ Sos. Bil. Ens. Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2018, ss.132-158.

17 M. Emin Elmacı, *Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı...*, ss. 71-76.

18 *İttihâd*, No. 14, 11 Teşrin-i Evvel 1324 (24 Ekim 1908), Cumartesi, s. 4.

19 "Mahmut Fuat Efendi", Ö. F. Huyugüzel, İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950), Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, ss. 313-317.

20 Franz Joseph (1830-1916): Avusturya-Macaristan İmparatoru. M. Fuat Efendi'den sonra Franz Josef'e, ünlü Çek yazar Jaroslav Hasek de seslenir. Aslan Asker Şvayk adlı ünlü romanında, I. Dünya Savaşı'nın gerekçesi sayılan, Avusturya-Macaristan Veliaht Prensi Franz Ferdinand ile eşi Sofia'nın, 28 Haziran 1914'te, Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından, öldürülüşü için Şvayk, bu suikastte "Mutlaka Türklerin parmağı vardır. Bosna - Hersek'i Türklerden hiç almayacaktık...." diye yorumlar. Bkz.: Jaroslav Hasek, *Aslan Asker Şvayk*, çev.: Celâl Üster, İstanbul, Can Yayınları, 2017. s. 32, 38.

21 Alois Lexa von Aehrenthal: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanı (1906-1912).

22 Mahmud Fuad, "Avusturya Feslerinin Feryâdı", *Gencîne-i Edeb*, No. 6, 12 Kânûn-i evvel 1324 [25 Aralık 1908], s. 66.

23 "İttihâd gazetesi idare-i muhteremesine", İttihâd, No. 6, 1 Teşrin-i Evvel 1324 (14 Ekim 1908), Çarşamba, s. 2.

24 Melih Tınal, *Bir İttihatçının Günlük Yazıları / Dr. Tevfik Rüştü Aras*, İzmir. Zeus Kitabevi, 2016.

25 Engin Berber. "İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan Bir Eylem: İzmir Liman İşçileri", *European Journal of Turkish Studies [Online]*, 11 | 2010, Online since 14 Octobre 2010, ss. 2-23.

26 Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, ss. 207-213.

27 M. Emin Elmacı, *Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı...*, ss. 77-81.

28 Osmanlı'da sosyalizm, sosyalist basın ve "Sosyalist Liberal Gâve" üstüne, ilk tanıtmaları, A. Cerrahoğlu [Kerim Sadi] yapar. Bu yayınlardan Kerim Sadi'nin de *Gâve*'nin 2. Sayısını görmediğini, Baha Tevfik'in yazısından yola çıkarak bilgi aktardığını anlıyoruz. Y. Doğan Çetinkaya da eldeki üç sayıyı gördüğünü, bu sayının kütüphanelerde bulunmadığını belirtir. Bkz.: Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu...*, s. 333, 340.
A. Cerrahoğlu, "Osmanlı Döneminde İlk Sosyalist Yayınlar," *ANT* Dergisi, No. 4, Ağustos 1970, ss. 83-84.
A. Cerrahoğlu, "Gâve'ye Karşı Baha Tevfik," *ANT* Dergisi, No. 5, Eylül 1970, ss.83-84.
Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu / Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, s. 340.

29 *Gâve* / Sosyalist Liberal, Aded: 2, 11 Kânûn-ı Evvel 1324 [24 Aralık 1908].

30 Avukat Gelibolulu Mehmet Rıfat Bey, 1895 yılında, İzmir'de, Osmanlı Kütüphanesi'ni kuran kurulun üyesi ve Osmanlı hukukuna ilişkin kitaplarıyla bilinen önemli bir aydınımızdır. Bkz.: "Mehmet Rıfat Gelibolulu", Ö. Faruk Huyugüzel, İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850 -1950), ss. 377-380. *Gâve*'nin, 1911 Temmuz'unda ikinci kez, Kırşehirli Mehmet Fevzi Bey'in yönetiminde çıktığına yönelik bir bilgimiz olsa da İzmir'de yaşanan kan ve ateş içinde çoğu yitip giden İzmir gazeteleri gibi *Gâve*'nin de bu dönemine ilişkin kesin bir bilgimiz yok.

31 M. Emin Elmacı, *Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı...*, ss. 94-96.

32 İzmir'de, Ekim 1908'de başlayan boykot, Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşmanın, 26 Şubat 1909'da kabulüyle, etkinliğini yitirir. İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin, 3 Mart 1909'da, *Ahenk* gazetesinde yayımladığı bildiri ile de boykot sona erer." Bkz.: M. Emin Elmacı, y.a.g.y. , s. 97.

33 Bir "nâmûs belâsı gibi dikilip duran" parmaklığın kaldırılması isteği, *Gâve*'nin 3. sayısında da sürdürülecektir.

34 *Sedâd* gazetesiyle özellikle kerhânelerin işletilmesi tartışmaları çerçevesinde, sosyalizm anlayışını *Gâve, "gazetemiz millî, sosyalist liberal bir gazetedir"* tanımıyla belirleyerek bir savunma olarak açıklar: *"Sosyalizmin kerhâne fahişelerine merhamet etmek cihetindeki tatbîkatına gelince: Bizim sosyalizm sizin bilmeyeceğiniz, takdîr edemeyeceğiniz mahiyyet-i ulviyyesine vâkıf olabilmekden âciz bulunduğunuz bir sosyalizmdir. Garbdan intihâb edilen tuhm-i efkârın meşîme-i işarkda ekilerek, şark güneşi, şark muhiti, şark ruhu arasında neşv ü nemâsına çalışılan, semere-dâr olmasına vakf-ı âmâl edilen bir sosyalizmdir..."*, "Sedâd Gazetesine Son Cevâb", *Gâve*, No.5, 2 Kânûn-i sânî 1324 [15 Ocak 1909], ss. 2-3.

35 Bugün, bir rastlantı diyelim, *Gâve*'nin ikinci ve dördüncü sayıları da kütüphanelerimizde bulunmuyor. Bu sayıların içeriklerini az da olsa Baha Tevfik'in eleştirisinden öğreniyoruz.

36 Bahâ Tevfik, *"Âmelî Psikoloji - Gâve Muharririne"*, *Serbest İzmir*, No 17, 10 Kânun-i sânî 1324 [23 Ocak 1909], ss. 3-5.

37 Osmanlı Basınında sosyalizmi savunan süreli yayınlar ve yazarları için bkz.:
İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm, Türkçülük ve İttihatçılık – Rasim Haşmet Bey-*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.
Y. Doğan Çetinkaya, *"Osmanlıca Marksizm"*, *Osmanlı'da Marksizm ve Sosyalizm / Yeni Kuşak Çalışmalar*, Der. Y.Doğan Çetinkaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

38 Mehmet Ö. Alkan, "Bir İttihat ve Terakki Muhalifi Olarak Liberal-Sosyalist Hilmi", *Tarih ve Toplum*, sayı: 81, Eylül 1990, ss. 47-51.
Efdal Sevinçli, "Haftalık İzmir'den Serbest İzmir'e / İzmir Liberal'e", İzmir Basın Tarihi, ss. 108-112.
Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu / Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, ss. 317-329.

39 Mehmet Ö. Alkan, "Bir İttihat ve Terakki Muhalifi Olarak Liberal-Sosyalist Hilmi", *Tarih ve Toplum*, sayı: 81, Eylül 1990, ss. 47-51.
Efdal Sevinçli, "Haftalık İzmir'den Serbest İzmir'e / İzmir Liberal'e", İzmir Basın Tarihi, ss. 108-112.

"Sivil Toplum" Açısından Denenmemiş Bir Yol: Müslüman Cemaatleri Projesi*

TAYLAN ESİN

MÜTAREKE BASININ MÜSLÜMAN CEMAATİ PROJESİNDEN BEKLENTİSİ, DEVLET İLE KURULACAK MESAFE SONUCU, MÜSLÜMANLARIN HEM "HÜKÜMETİN HAKSIZLIKLARINA" MARUZ KALMAMASI HEM DE HÜKÜMETE "YÜK" OLMAMASIDIR. PROJE, OSMANLI'NIN SONA ERMESİYLE DENENMEMİŞ BİR FIRSAT OLARAK KALIR.

I. CEMAAT, DOLAYLI YÖNETİM VE "SİVİL TOPLUM"

Kamus-ı Türki'ye göre, tıpkı "millet" gibi,[1] "cemaat" teriminin de anlamlarından biri "dinî bir cemaatin resmî örgütlenmesi"dir. Cemaat örgütlenmesi, Braudel'in örneklediği üzere,[2] özellikle imparatorluklara özgü bir yönetim yönteminin yan ürünü olarak düşünülebilir: Egemen devlet, kendi yönetim sistemini dayatmak yerine, fethettiği toprakların yönetici ve imkanlarını yönetir. "Dolaylı yönetim" olarak adlandırılabilecek bu yöntem, Roma İmparatorluğu'nun ardılı olan Akdeniz şehir devletleri gibi, üzerlerindeki "haricî... kuvvetin hakimiyet ve tesiri"ne belirli açılardan açık, ama üretim ve yönetimlerini örgütlemekte özerk yapılara imkan tanır. Şehir devletleri, haricî gücün etkisi azalınca, merkezî-bürokratik devletlere doğru evrilse de,[3] Mardin'in "sivil toplum" olarak adlandırdığı bu özerk yönetim tarzı, siyasî çatıların altında varlığını sürdürür.[4] "Dolaylı yönetim", Osmanlı tebaası gayrimüslim cemaatlerini de kapsar. Bir gözlemciye göre, Osmanlı'da "yönetim değil iktidar merkezileşmiştir. Her cemaat kendi kendini yönetir, şiddet olayları dışında Türk yasa veya otoritesine asla başvurmaz, yüklerini bölüşür, vergilerini toplar". Gayrimüslim cemaat kurumları, üretici güçlerini, haricî kuvvetin hariçte durmasına, yazarın ifadesiyle merkezî yönetimin "ihmal"ine borçludur.[5] Pantazapoulos, Makedonya'da dolaylı yönetilen dinî, iktisadî ve askerî birlikleri, kendine yeterli, üst otoriteye kapalı, töreye dayalı, Osmanlılarca kısmen tanınan bir yönetim sistemine ve özel hayatla ilgili konularda yargı ehliyetine sahip olmalarıyla niteler.[6]

Hegel'in "sivil toplum" tanımıyla büyük ölçüde çakışan[7] bu nitelikleri, Müslüman cemaatleri de taşır mı? Ergin'e göre Osmanlı yönetimi, Tanzimat öncesinde "İslamların beledî [= kamusal, yerel] işlerini ferde, İslam olmayanlarınkini cemaate gördürür".[8] Findley de, Osmanlı siyasî ve bürokratik geleneğinin, üç ayrı modelin karması olduğunu savunur. İlki, saltanat-tebaa ilişkisini gösteren patrimonyal hane halkı modelidir. İkincisi, "yönetim sisteminin dışında kalan örgütlenme biçimlerinden, devletin imkan ve kabiliyetlerinin geliştirilmesi yönünde faydalanılmasının" örneği olan "özerk dinî cemaatler (millet)"

Giritli Müslümanlar, 19.yy sonu. Wikimedia Commons

modelidir. Üçüncüsü, dayanışma ve hayır kurumlarını kapsayan lonca ve vakıf modelidir. Bunlardan ilki sanki Müslüman, ikincisi ise gayrimüslim cemaatlere karşılık gelirken, üçüncüsü ortaktır. Osmanlılar, "bireylerle devlet arasında aracı konumunda bulunacak özerk teşkilatları" desteklemese de, gayrimüslim cemaat liderlerinin adlî ve idarî yetkileri 18. yüzyıldan itibaren artar.[9] Tanzimat sonrası için Ergin ve Findley, taşra meclisleri gibi yerel örgütlenme biçimlerinin cemaat yönetimiyle yapısal yakınsamasına dikkat çeker: 1864 ve 1871 Vilayet nizamnameleri ile sağlanmak istenen, siyasî merkezileşmenin, idarî adem-i merkezileşmeyle beraber yürürlüğe sokulması, Urquhart'ın ifadesiyle iktidar-idare ayrımının tescilidir. Pantazapoulos'a göre 1864 Vilayet Nizamnamesi ve Ergin'e göre 1856 sonrası kaleme alınan gayrimüslim millet nizamnameleri, fethedilmiş topraklardaki yönetim geleneğinin izlerini taşır. Fetih'le başlayan gelişme, Tanzimat ile yazılı ve resmî bir mahiyet kazanır.

II. MÜSLÜMAN AZINLIK CEMAATLERİ

Tebaanın doğrudan merkeze bağlı olduğu Müslüman cemaatlerin, bu gelişmenin dışında kaldığı varsayılır. Oysa bazı istisnalar vardır.

Müslüman azınlık örgütlenmeleri ilk olarak, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Doğu Rumeli ve Balkanlar'da kurulur. Bu örgütlenmelerin statüsünü belirleyen kısmen Osmanlı hükümetleri, kısmen ev sahibi ülkeler, bazen de ikili antlaşmalardır: Özerk statülü Doğu Rumeli'deki cemaatler, Osmanlı Hükümeti'nce 1881'de hazırlanan "Şarkî Rumeli Cemaat-i Müslimesi Hakkında Talimatname"ye göre kurulurken, Bulgaristan ve Romanya'dakilerin işleyişi, bulundukları ülkenin iç hukuku tarafından düzenlenir.[10]

Teselya'nın Yunanistan'a kaybından sonra yapılan 1881 İstanbul Antlaşması'na göre, Yunan tabiyetini kabul eden Müslümanların vakıf, yetimhane ve okulları, müftü ve cemaat liderlerince yönetilecektir.[11] 1882'deki yasaya göre Müslümanların yaşadığı neredeyse her yerleşimde Evkaf Nezareti'nin yetkilerine sahip birer cemaat-i İslamiye encümeni kurulacaktır. Yunanistan'daki Müslüman cemaatlerin yasal statüsü, 1913 Atina ve 1920 Sevres antlaşmalarıyla güvence altına alınır. Siyasî hakları gasp edilmesine ve kötü muamele görmelerine rağmen, Müslümanlar bazı yerleşimlerde belediye başkanı ve mebus seçilir.[12]

Girit 1897'de özerkliğini ilan edince, eytam ve vakıf mallarını yöneten Osmanlı memurlarının yerini yerel cemaat temsilcileri alır. Girit Evkaf ve Eytam İdaresi, en azından 1897-1900 arasında Atina'nın tanıdığı ve İstanbul'dan bağımsız bir yönetim oluşturur.[13] 1897-1913 arasında varolan Girit Devleti'nin tanıdığı statüye göre, Giritli Müslümanlar Şeyhülislam'ca seçilen, Yunan Kralı'nca atanan, Girit Devleti'nden maaşlı, bir kadı ve müftü tarafından yönetilir. Bu yetkililer, aile ve miras hukukundan doğan davaları görür. Müslümanlar en azından kâğıt üzerinde, din, eğitim

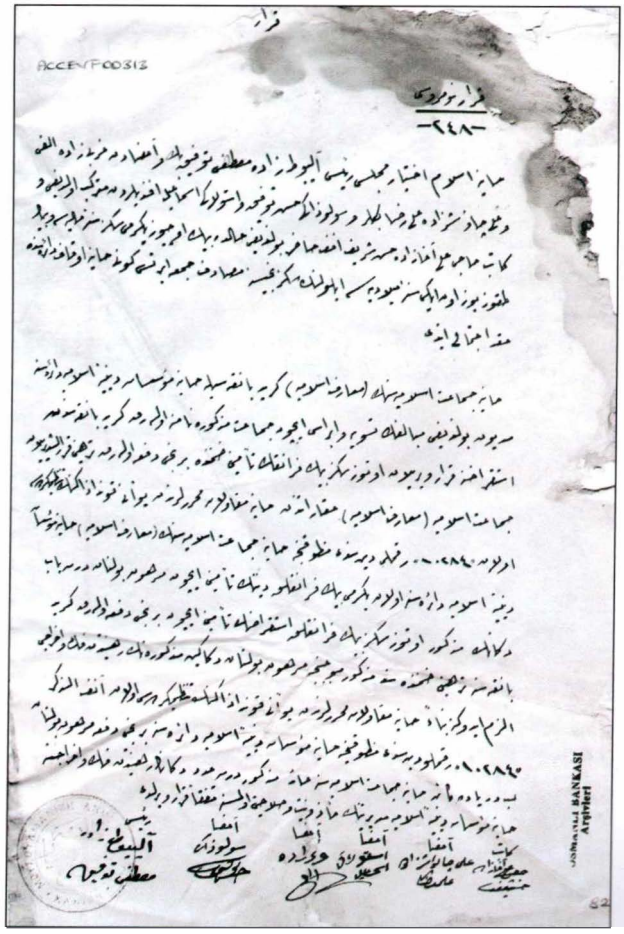

Hanya Cemaat-i İslamiyesi'nin Girit Bankası'ndan borç alma kararı, 1912. ACCEVF 00313, SALT Arşivi

ve cemaatiçi yönetim konusunda özerkliğe sahiptir, Meclis'te oransal olarak temsil edilir. Bu statü, 1889 ve 1896-7'de kırsalda zulüm ve kıyıma uğrayarak şehirlere kaçmak zorunda kalan Müslümanların varlığını korumak için sağlanmış olabilir.[14]

III. MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUK CEMAATLERİ

1876 Anayasası'nın 111. maddesi, yetim mallarını yönetmek üzere kazalarda "her milletin bir cemaat meclisi" olmasını öngörür. Doğu Rumeli Talimatnamesi'ne dayanarak yetim ve vakıf mallarının işletilmesi için 1881'de Edirne'de bir cemaat-i İslamiye kurulur; ancak görev tanımı 1900'de henüz belirsizdir.[15] Uygulama diğer vilayetlere yayılmaz.[16]

Türkiye'deki Müslüman cemaat örgütlenmelerine ilişkin girişimler, II. Meşrutiyet'ten sonra, Osmanlı yönetiminin en güçlü merkezileşme belirtileri gösterdiği dönemde[17] artarak sürer: 1910'da *Ahenk*'te çıkan bir habere göre, Şeyhülislam, okul, cami, hastahane ve vakıfların yönetimi için belirli merkezlerde cemaat-i İslamiyeler kurmaya karar verir. Hürriyet ve İtilaf, fikri 1912'de parti programına alır. Sonrasında itirazlar yükselir: 1912'de *Anadolu* gazetesi,[18] Parti'nin İslamiyet'i "tehlike"ye sürüklediği uyarısında bulunur, "Türkiye'de birçok cemaat-i İslamiye değil tek bir cemaat-i İslamiye" tanıdığını yazar.

Ahenk'te, 1913 sonunda çıkan bir yorumda, Cezayir, Tunus, Romanya, vs. ülkelerdeki cemaat-i İslamiye meclislerinin başarıları örnek gösterilir. Gayrimüslimlere ait cemaat yönetimlerinin benzerlerinden

Velid Ebuzziya (Ebuzziyazade)

Türkiye'deki Müslümanların mahrum kalmaması için Evkaf her kazada cemaat-i İslamiye kurulmasını öngören bir kanun taslağı hazırlamıştır. Örgütün görevi, vakıf ve camileri yönetmek, Müslümanların dinî ve toplumsal terbiyesini güçlendirmektir.[19]

1913 yılı, Şeyhülislamlık makamının ("Meşihat"), siyaset ve Müslüman cemaati ile ilişkilerinin sorgulandığı bir dönemdir. Mehmet Şeref, Meşihat'in siyasetin "kirli, bulaşık yollarına" karıştırılmasını eleştirirken, Müslümanları ihmal etmesinden yakınır. Tüccarzade İbrahim Hilmi, Şeyhülislam ve ulemanın bilimsel açıdan yetersiz olduğunu savunur, Müslümanların toplumsal, demografik, eğitsel durumunu incelemek ve İslamiyeti yaymak için gerekli kurumların oluşturulmasını önerir.[20] İstenen, Meşihat'in siyasetten uzaklaşması, dikkat ve kaynaklarını cemaate vakfetmesidir. Müslüman cemaat örgütlenmesi fikri, anlaşılan, bu şikayet ve taleplerle beraber ilerler.

Mütareke'deki cemaat örgütlenmelerinin bir kısmı Yunan İşgal Rejimi'nin denetiminde oluşturulur: Girit'te Adalet Bakanı iken Müslüman cemaatlerin özerkliğine katkısı olan, bazı müftüleri Girit'te terfi ettiren, arkadaşı Ali Naibzade'yi 1913'te Kavala Valiliği'ne atayan Venizelos, Epir ve Makedonya Müslümanlarının Bulgaristan'a mesafeli olduğunu gözlemlemiştir. Mütareke'de Doğu Makedonya ve Trakya Müslümanlarının desteğini alarak 1919 Paris Konferansı'nda bu bölgelerde hak iddia eder. 1919'da kurulan İzmir Yunan Komiserliği Naibzade'yi din, eğitim ve aile konularıyla ilgilenen Müslüman Hizmetleri Müdürlüğü'ne atar. Sevres'den hemen önce, 1920 yazında Menemen ve Çeşme'de müftülerin başkanlığında cemaat-i İslamiye heyetlerinin kurulmasını kabul eden Yunan İşgal Rejimi, Türkçe basın girişimi desteklese de, merkez kazada bu izni vermekten kaçınır.[21] 1920'de Edirne'de kurulan Trakya Komiserliği de İzmir'dekine benzer vaatlerde bulunur. Trakya Meclisi'ndeki 52 koltuktan 20'sini Müslümanlar kazanır.[22]

1920'de İzmir basınında cemaat-i İslamiye fikri "millî ve ictimaî bir ihtiyaç" olarak genel kabul görür. Yine de kamuoyunda bir dizi tereddüt, "telaş ve vehm" oluşur. Bunlardan başlıcası, bir köşe yazısına göre, örgütlenmede "İttihatçı ruhunun hükümran" olmasıdır. Yunan İşgal Rejimi'nin İzmir merkezde cemaat teşkilatına izin vermemesi belki de aynı nedenledir. Yazı, bu endişe nedeniyle örgütlenmeden vazgeçilmemesini önerir. Bu tereddütü bir semptom olarak ele alır, bunun toplumun "zaaf ve aczi"ni gösterdiğini iddia eder.[23]

Bir proje olarak cemaat örgütlenmesi, İzmir ve Edirne'deki uygulamalardan önce, İstanbul basınında, muhtemelen işgalin neden olduğu çökkünlük sonucu, Müslüman cemaatinin asırlık ahlakî ve toplumsal gerilemesi açısından ele alınır: Ebuzziyazade, 14.12.1919 tarihli yorumunda, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde "bir iki padişah"ın devri hariç milletin toplumsal, siyasî ve millî bir amaç belirleyemediği, millî terbiyeye kavuşamadığı, "devlet gemisi"nin kaptansız ve dümensiz kaldığı, sinesinden çıkardığı sayısız kahramana rağmen, saltanatın gittikçe küçülerek "Asya'nın bir köşesine" sıkıştığından şikayet eder. Siyasî ve millî terbiye, ancak Müslümanları birleştirecek bir amaç çerçevesinde, eğitimin gelişmesine, genel ahlakın korunmasına, dayanışma duygusunun güçlenmesine olduğu kadar, iktisat ve ticaretin ihyasına da yardımcı olacak, böylece Müslümanları hem manevî hem de maddî açıdan koruyacak bir "millî teşkilat" sayesinde oluşabilir. Bu örgüt, sadece Müslüman cemaatinin değil, devletin de temel taşı olacak, devletle cemaat arasındaki ilişkileri düzenleyecektir: Cemaate haklarını gösterecek, "hükümetin haksızlıklarına, memurların suistimaline karşı" ses yükseltecek, halktan "en liyakatlı, faal, fazıl ve arif olanların" ön plana çıkmasını sağlayacak, siyasî çekişme ve parti ciliğin önüne geçecek, cemaati böylece gelişmiş bir millete dönüştürecektir.

Ebuzziyazade başka bir yazısında Ermeni ve Rumların "asırlardan beri" oluşturduğu cemaat örgütlenmeleri sayesinde elde ettikleri "azamî fayda"yı, Türkiye'deki "en şayan-ı tedkik ve ibret" örnek olarak verir. Gayrimüslimler, "dinî ve millî kuvvet"lerini korumalarını, dayanışma ve yardımlaşma duygularını, medenî gelişimlerini, "sanatperverlik, maarifperverlik, yardımseverlik" gibi konularda "maatteessüf" Müslümanlardan üstün olmalarını buna borçludurlar. Bu özelliklerini sonraki kuşaklara miras bırakmış, bu sayede bugüne kadar "devlet içinde devlet" haliyle hayatta kalmışlardır.[24]

Beklentiler üç noktada özetlenebilir: Örgütün, siyaset dışı bir yönetim organı olması, merkezî hükümetin ve bürokrasinin müdahalesini sınırlandırması, kendi kendisini yönetebilmesi. Bu üç nokta, Urquhart'ın Osmanlı gayrimüslim cemaatlerinin işleyişini nitelerken kullandığı dolaylı yönetim modelini hatırlatır: Siyasetin merkeze, yönetimin yerele özgü kılınması, bürokrasinin en aza indirgenerek yerel inisiyatif, imkan ve kabiliyetlerin kendi haline bırakılması ("en iyi yönetim ihmaldir").

Ahmet Emin (Yalman)'ın kurguladığı tarihçe Ebuzziyazade'den biraz daha farklıdır: Köklü anane, itiyat ve kaideler sayesinde, "dünkü hayatımızda", Müslümanlar camiler etrafında kenetlenmişti. Bu örgütlenme, ülkedeki "mevkimizi" korumamızı sağladığı gibi, toplumsal, ahlaki ve hatta iktisadî işlerde, "bir milletin hayatında olması gereken" dayanışmanın da kaynağıydı. Ancak "son nesil içinde" ülkedeki Müslümanlar arasındaki bağlar zayıflar. Buna karşın, gayrimüslim unsurlar "mükemmel" cemaat örgütleri sayesinde varlıklarını korur ve güçlenir. Müslüman cemaatini örgütleyerek eski günlerine döndürmek için kadim anane ve esasları ihya etmek ve günün gereklerine uyarlamak yeterlidir. Şeyhülislam'ın girişimine ihtiyaç vardır; ancak Yalman'ın "her tarafta İttihatçılık umacasını gören" ve hiçbir örgütlenmeden hoşlanmayan Ferit Paşa Hükümeti'nden bu konuda umudu yoktur.[25] Ahmet Emin, Ebuzziyazade'nin aksine, reformdan çok restorasyon ister.

Yalman, başka bir yazısında örgütten beklentisini üç maddede özetler: "Türkiye millet-i İslamiyesi"ni geliştirmek, hilafet ve saltanatı korumak, vatanı mamur ve güvenli kılmak. Bu hedeflere ulaşmak için yapılması gereken, devlet-millet ilişkisini düzenlemektir. Milletin devlete değil, aksine devletin millete dayandırılması gerekir. Böylece millet rüşdünü ispat edebilecek; Müslüman ve gayrimüslimler arasında eşitlik sağlanacak; Müslümanlar gayrimüslimlerin yararlandıkları imtiyazlardan mahrum kalmayacaktır. Bu yolla devlet, Müslüman unsuru kayırma suçlamasından kurtulacak ve Müslümanlar devlete yük olmayacaktır.[26] Cemaatle devlet arasında kurulacak mesafe, iki tarafın da işine yarayacaktır. Müslümanların Osmanlı'nın sadece "hakim" unsuru değil, aynı zamanda "rüşdünü ispat"la yükümlü çocuğu ve hafifletilmesi gereken "yük"ü olduğu fikri, yazının çarpıcı noktalarındandır.

Belirleyici sorunlardan biri, projenin nasıl gerçekleşeceği ve kimin önayak olacağıdır: Yalman Meşihat'i ve Evkaf Nezareti'ni göreve çağırır. Ancak Müslüman örgütlenmesine en önemli engel, bizatihi Meşihat'in yapısıdır. Başka yazılarında, Ahmet Emin, bir nezaret statüsünde bulunan Meşihat'in, Müslümanların haklarını devlet katında savunan bir makam olmaktan çıkıp, devletin icraatını Müslümanlar nezdinde meşrulaştıran bir kuruma dönüştüğünü yazar.[27] Merkezî hükümetin içine sıkışan Meşihat'i[28] Müslüman haklarını savunamaz durumdan kurtarmak ve modern devleti de mümkün kılmak için eldeki tek çözüm, Meşihat ve Evkaf'ı hükümet dışına çıkarmak ve çevrelerinde güçlü bir cemaat örgütü kurmaktır. Örgütün masrafları, gayrimüslim cemaatlerde olduğu gibi, üyelerden gelirlerine göre alınacak vergiler ve bağışlardan karşılanacaktır.[29]

Öykünün bundan sonrası, tarafların "cemaat"a bakışını gösterir: 1919 sonunda Şeyhülislam İbrahim Efendi, cemaat-i İslamiye projesi yol haritasının çok yakında belirleneceği müjdesini verir.[30] Meclis-i Vükelâ konuyu bir "ıslahat projesi" olarak görür ve 1920'de bir çalışma grubu kurar.[31] 1921'de "Cemaat-i İslamiye'yi kurmak, halk ve hükümet nezdinde gerekli çalışmalar yapmak" üzere bir dernek kurulur.

BÖYLECE FETİH'TEN SONRA OLUŞTUĞU VE ZAMAN İÇİNDE EVRİLDİĞİ İDDİA EDİLEN, 19. YÜZYILDA KODİFİYE EDİLEREK NİZAMNAMELERE DÖNÜŞEN GAYRİMÜSLİM CEMAAT ÖRGÜTLENMESİNİN MÜSLÜMANLAR İÇİN BİR BENZERİ, İMPARATORLUĞUN SON GÜNLERİNDE, BU KEZ HÜKÜMETİN DAHLİYLE VE KANUN MARİFETİYLE YUKARIDAN AŞAĞIYA KURULACAKTIR.

Ahmet Emin (Yalman)

Dernek, Cemaat-ı İslamiye Teşkilatı'nın kuruluşuna yönelik bir kanun taslağı, bir de dernek tüzüğü hazırlayarak Hükümete sunar. Kanun taslağı, kazalardan sancak merkezlerine, oradan da İstanbul'daki genel merkeze, Şeyhülislam'a ve nihayet Hilafet'e uzanan hiyerarşik bir mimarî öngörür.[32] Bu örgütlenmenin "sivil toplum" ya da merkezî otorite (meclisler ve hükümet) tarafından yapılması gerektiği konusunda farklı görüşler vardır.[33]

Böylece Fetih'ten sonra oluştuğu ve zaman içinde evrildiği iddia edilen, 19. yüzyılda kodifiye edilerek nizamnamelere dönüşen gayrimüslim cemaat örgütlenmesinin Müslümanlar için bir benzeri, İmparatorluğun son günlerinde, bu kez hükümetin dahliyle ve kanun marifetiyle yukarıdan aşağıya kurulacaktır. "Organik" denebilecek bir oluşum, yapay olarak yeniden üretilmek istenir.

CEMAAT-İ İSLAMİYE TARTIŞMALARINA İLHAM VEREN, TARTIŞMADA ADI GEÇMESE DE, BELKİ DE PRENS SABAHATTİN'İN FİKİRLERİDİR: PRENS, GAYRİMÜSLİM CEMAAT ÖRGÜTLENMESİNİN FAYDALARINI SAVUNUR.

Müslüman cemaat örgütlenmelerinin ülkedeki en bilinen örneği, İstanbul'da değil Menemen'de kurulur: Kaymakamlık kazada bir cemaat-i İslamiye örgütü kurma "gereğini hissederek" muteber eşraftan bir heyet oluşturur. Heyet, Kaymakam'ın başkanlığında 1920 Ağustos-Eylül aylarında bir nizamname kaleme alır. Örgütün vakıf malları, belediye, eğitim vs. konularındaki yetki ve sorumluluğunu düzenleyen nizamname, yerel hükümete de onaylatılır. Sonrasında belediye başkanı ve muhtarların da katıldığı bir seçimle, üçü din uleması ve beşi "eşraf, muteberan ve herkesin teveccüh ve muhabbetine mazhar" sekiz kişiden kurulu bir yönetim kurulu oluşturulur. Kurulun ilk icraatı okullar ve tedrisatın ıslahıdır; hocaların maaşı da ödenir. İddiaya göre Menemen halkı durumdan hoşnuttur.[34] Menemen Cemaat-i İslamiyesi, kuruluş tarihine bakılırsa, işgal rejimine karşı Müslümanların haklarını savunmak amacıyla örgütlenmiş olmalıdır. Kurulma nedeni bir kenara bırakılırsa, iştigal konuları, kuruluş biçim ve formalitesi (örneğin nizamnamesi), Menemen Cemaat-i İslamiyesi'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan gayrimüslim cemaat örgütlenmelerini model aldığı izlenimini verir.

IV. DENENMEMİŞ BİR YOL

Cemaat-i İslamiye tartışmalarına ilham veren, tartışmada adı geçmese de, belki de Prens Sabahattin'in fikirleridir: Prens, gayrimüslim cemaat örgütlenmesinin faydalarını savunur: Öncelikle verginin toptan salınması, Hıristiyanlarda eşitsiz ama adil bir yük dağılımı sağlarken, Müslümanlar kademeli ama sabit oranlarla vergilendirildiği için, fakirler "sefaletin pençesinden" hiç bir zaman kurtulamaz. İkincisi ruhanî ve cismanî meclis vekillerinin oluşturduğu mahkemeler, davaları, Osmanlı mahkemelerinin aksine hızlıca sonuçlandırır. Üçüncüsü Hristiyanlar köy ve mahallerinde hükümet müdahalesine maruz kalmadan okul açar. Bu mukayese, farklılığı idealize etse de, Müslüman cemaat örgütlenmesinin idarî, malî, adlî vs. sorunlarını aşacağı yönündeki beklentileri beslemiş olmalıdır.

Cemaat örgütlenmesinin en rahatsız edici özelliği tam da bu noktada ortaya çıkar: Tanzimat'ın parçası olan gayrimüslim cemaat yönetiminin Müslüman kamuoyunca da makbul ve üstün bulunması, Müslümanların bu yönetim tarzının dışında kalmasının sorgulanmasına neden olur. "Müslümanlara verilmekten çekinilen adem-i merkeziyete mahsus imtiyazları devlet[in], Hristiyanlara resmi kanunlarla temin" ettiği bir kez anlaşıldığında, ortaya iki seçenek çıkacaktır: "Ya Osmanlı Hristiyanlarının hükümete karşı şahsi serbestilerini temin eden bütün imtiyazları lağvederek Türkiye'yi baştan başa merkeziyet ile idare etmek, ya da Hristiyanların yararlandığı adem-i merkeziyet usulünü makul şartlar dahilinde bütün Müslüman vatandaşlara yaymak".[35] "Azınlıklar sorunu", aslında çoğunluğun sorunu ve yönetim aklının bir göstergesidir.

Çağdaş bir kaynak, "İslam cemaati" projesini "millî varlığa karşı başlıca tehdit olarak görülen Rum ve Ermenilere karşı bir tepki olarak" yorumlar.[36] Böyle olsa bile, bu tepkinin, bir "adem-i merkeziyet" tartışmasına dönüşmesi, model olarak da gayrimüslim cemaatleri alması dikkat çekicidir. Başka bir kaynak, bu fikirleri Müslümanların geri kalmışlıktan kurtarılması için kurgulanmış bir reform çabası olarak görür.[37] Ancak, her ikisi de, Müslüman cemaat hayatının, merkezî hükümetin müdahalesinden uzaklaştırılarak "dolaylı" bir yönetime kavuşturulma talebini ve bunun nedenlerini irdelemez.

Gökalp'a göre, 1881'de Edirne'de bir Müslüman cemaati kurulması, Tanzimat'ın cemaatlere tanıdığı hakların mantıksal sonucudur. "Cenab-ı Hakk'a çok şükür ki", Edirne örneği diğer vilayetlerde uygulanmaz. Zira cemaatin siyasî mahiyette "bir nevî natamam devlet" olduğunun farkına varılır. Osmanlı Devleti, Halife'ye bağlı bir İslâm devleti iken onun

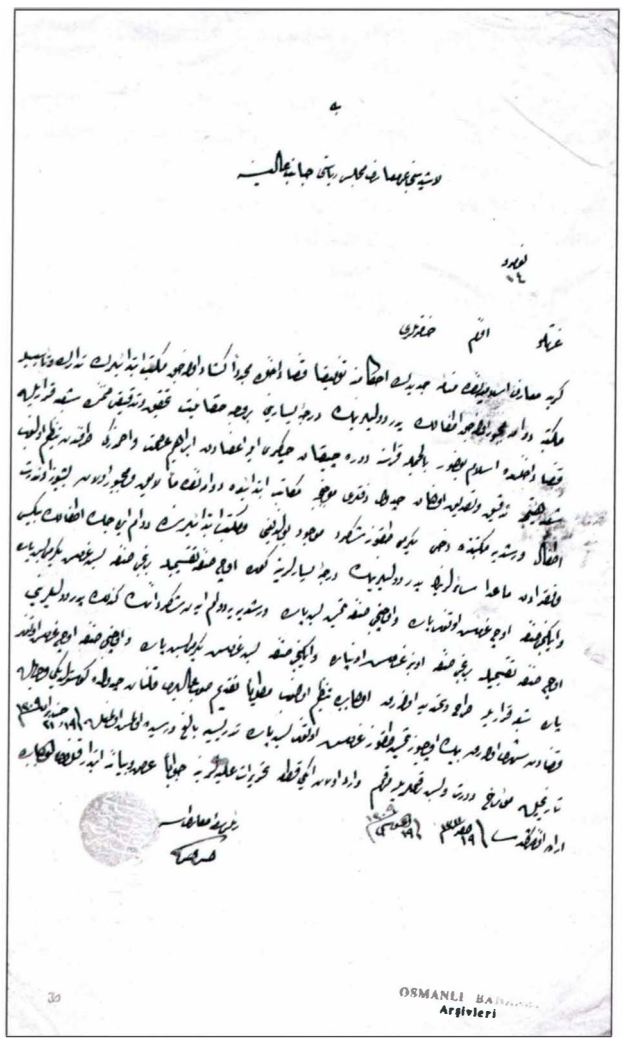

Girit Cemaat-i İslamiyesi'nin yeni açılacak ilkokulların kurulması ve talebe velileriyle ilgili kararı, 1913. ACLEVE 00024, SALT Arşivi

karşısında "cemaat namıyla bir ikinci İslam devleti" kurmanın, kapitülasyonlar dahil birçok sakınca doğuracağı açıktır.[38] 1. Dünya Savaşı'ndan önce ve Mütareke'de yapılanın aksine, Gökalp, cemaat meselesini, genel olarak Müslüman cemaatlerin faydası değil, devletin varoluş koşulları açısından ele alır.

Balkanlar ve Girit'teki örnekler, II. Meşrutiyet'te, ağırlıklı olarak da Mütareke koşullarında, Gökalp'e göre Tanzimat'ın mantıksal sonucu olarak, oysa belki de yönetimin iktidardan bağımsız bir içerik olarak algılanabilmesi sayesinde ortaya yeni imkanlar çıkarır. Mütareke basınının Müslüman cemaati projesinden beklentisi, devlet ile kurulacak mesafe sonucu, Müslümanların hem "hükümetin haksızlıklarına" maruz kalmaması hem de hükümete "yük" olmamasıdır. Bu mesafe, cemaatlerin, Urquhart'ın nitelediği gibi, siyaset dışı yönetim birimleri olarak işlemesini sağlayacaktır. Proje, Osmanlı'nın sona ermesiyle denenmemiş bir fırsat olarak kalır. Bu haliyle bile, "devlet içinde devlet" olarak eleştirilen azınlık cemaat yönetiminin, en azından dönemin bazı tartışmacıları tarafından Müslüman çoğunluğun sıkıntılarını giderecek bir çare olarak algılandığını gösterir.

Gökalp, devlet içinde "na-tamam bir devlet" olarak tanımladığı cemaat yapısını siyasî bir otorite olarak ele alır ve sakıncalı görürken, basın, Müslüman cemaat örgütlenmesini "millî gayelere" ulaşmakta "devlet teşkilatından daha nüfuzlu ve müessir", hatta yegâne araç sayar. Ebuzziyazade, Hristiyan cemaat örgütlenmesini "devlet içinde devlet" olarak betimler, ancak Gökalp'ten farklı olarak "devletin icra kuvveti ve velayet hakkı"nı tehdit eden bir kuvvet olarak görmez. Aksine yetişemeyeceği bazı "ictimaî ve mahallî" işlerin cemaatler tarafından yönetilmesi, devletin yükünü hafifletecektir. Özellikle Mütareke'de devletin nüfuzu kısıtlı olduğundan, Müslüman cemaati bu türden bir örgütlenmeye "her zamandan çok muhtaç"tır.[39]

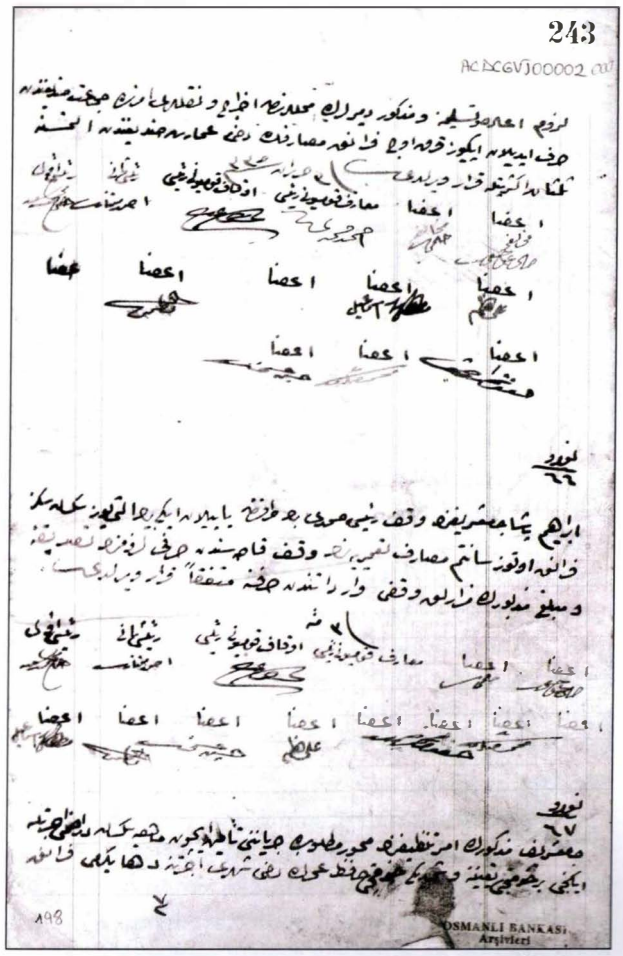

Kavala Cemaat-i İslamiye Meclisi'nin toplantı kararı, 1919.
ACDCGVJ 00002000, SALT Arşivi

Yönetim mekanizmalarını siyasî iktidarın dışına çıkarmak isteyen, Mardin'in tanımına göre "sivil toplum", Meşrutiyet'in siyasî dağarcığına göre "idarî adem-i merkeziyetçilik" olarak adlandırılabilecek bu dağınık girişimler, Osmanlı Devleti'yle birlikte sona erer ve Cumhuriyet'teki kuvvetli merkezileşme eğiliminin gölgesinde kalır.

DİPNOTLAR

* Taylan Esin, ORCID: 0000-0003-0448-7955 / mehmettaylanesin@yahoo.com.

1 Roderic Davison, "The Millets as Agents of Change in the 19th Century Ottoman Empire", B. Braude, B. Lewis (ed.), *Christians&Jews in the Ottoman Empire*, C1 içinde 320.

2 Ferdinand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, C. 2 (NY: Harper&Row, 1972), 691-3.

3 Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin İnkişafı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1936), 83-88.

4 Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (İstanbul: İletişim, 1990), 12-3.

5 David Urquhart, *Turkey and its Resources* (Londra: Saunders&Otley, 1833), 7-19.

6 N. Pantazapoulos, "Community Laws and Customs of Western Macedonia under Ottoman Rule", *Balkan Studies* 2/1 (Ocak 1961).

7 Mardin, *Türkiye'de*, 19.

8 Ergin, *Türkiye'de*, 83.

9 Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform* (İstanbul: Alfa, 2018), 54-62.

10 Ayşe Zişan Furat, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü", *OTAM* 33 (Bahar 2013): 76-9.

11 Esra Yakut, Kemal Yakut, "Mütareke Dönemi'nde Cemaat-ı İslamiye Teşkilatı'nın Kurulması", *Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan* içinde 738.

12 Stefanos Katsikas, "Millet Legacies in a National Environment", Benjamin Fortna, vd. (ed.), *State-Nationalisms in the Ottoman Empire* içinde 55-61.

13 Pınar Şenışık, "Girit'te Yetim Olmak", *Türkiyat Mecmuası* 26 (2016): 275.

14 Konstantinos Tsitselikis, *Old and New Islam in Greece* (Leiden: Martinus Nijhoff, 2012), 39-43, 54-62.

15 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) DH.TMIK.S 30/66.

16 Ziya Gökalp, "İttihat ve Terakki Kongresi Münasebetiyle", *İslam Mecmuası* 49 (Kasım 1916). Örgüt 1915'te faaldir. (BOA.BEO 4373/327968, BOA. DH.KMS 34/16).

17 Donald Quataert, *The Ottoman Empire 1700-1922* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 191.

18 İzmir'de çıkan *Anadolu* İttihat ve Terakki'nin sözcüsü iken, *Ahenk* de Parti'ye uzak değildir (Gülcan Abatay, "İzmir Basınına Göre İttihat ve Terakki Cemiyet Kulüpleri" (yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2019), 16).

19 Nükhet Adıyeke, "Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri", *ÇTTAD* 1 (1992): 278-82.

20 Esra Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din* (İstanbul: Kitap, 2005), 74-5, 200.

21 Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-22* (Ankara: Ayraç, 1997), 260, 278, 334-5.

22 Tsitselikis, *Old*, 58-60.

23 "İzmir'de Cemaat-i İslamiye Teşkilatı Münasebetiyle", *Ahenk*, 25.8.1920.

24 "Cemaat-i İslamiye Teşkilatı", *Tasvir-i Efkâr*, 14.12.1919; 9.12.1919.

25 "Cemaat Teşkilatı", *Vakit*, 28.11.1919. Aynı tesbiti Ebuzziyazade de yapar ("Cemaat-i İslamiye Teşkilatı", *Tasvir-i Efkâr*, 9.12.1919).

26 "Cemaat Teşkilatı", *Vakit*, 20.12.1919.

27 Yakut&Yakut, "Mütareke", 740.

28 1909 Anayasa düzenlemesine göre, kabine ve Meclis-i Vükela'da yer alan şeyhülislamı padişah atar.

29 Yakut&Yakut, "Mütareke", 740.

30 "Şeyhülislam Efendi Hazretleriyle Mülakat", *Tasvir-i Efkâr*, 8.12.1919.

31 BOA.MV 220/75, 8.9.1920.

32 Yakut&Yakut, "Mütareke", 744-5.

33 Yakut, *Meşihat*, 50.

34 "Tavzih-i Hakikat", *Ahenk*, 28.9.1920.

35 Nezahet Nurettin Ege (hz.), *Prens Sabahaddin* (İstanbul: 1977), 84-8.

36 Nesim Şeker, "Türklük ve Osmanlılık Arasında", *Türkiye'de Etnik Çatışma*, Erik Jan Zürcher (der.) içinde 157-171. Bu isabetli iddia ayrı bir incelemenin konusudur.

37 Yakut&Yakut, "Mütareke", 747-8.

38 Gökalp, "İttihat".

39 Ebuzziyazade, "Cemaat-i İslamiye Teşkilatı", *Tasvir-i Efkâr*, 9.12.1919.

BİR MİTOSUN DOĞUŞU:

İslami Popülizm, Necip Fazıl ve "Lozan'ın Gizli Maddeleri"

FATİH YAŞLI

NECİP FAZIL'IN YARATTIĞI LOZAN MİTOSU, BAŞKA İSLAMCI FİGÜRLERİN KATKILARIYLA TEDAVÜLDE KALMAYA DEVAM ETMİŞ VE BUGÜNLERE KADAR GELMİŞTİR.

Popülizme dair herhangi bir metne başlarken öncelikli olarak popülizme dair iki şeye işaret etmek literatürde adeta bir kural haline gelmiştir. Bunlardan ilki, son yıllarda popülizm kavramının giderek popülerleşmesine ve sosyal bilimlerde ya da gündelik politik tartışma ve değerlendirmelerde bir "anahtar" haline gelişine yapılan vurgudur. İkincisi ise kavramın müphemliği, muğlaklığı ve üzerinde halen kesin olarak bir mutabakata varılmamış olmasıdır.

Sahiden de dünyadaki popülist dalganın yükselişine paralel bir şekilde popülizm tartışmalarında bir yükseliş söz konusudur ve yine sahiden de bu yükselişe rağmen halen kavrama dair kesin bir mutabakata varılamamıştır. Popülizm kavramına dair bir tartışma bu yazının sınırlarını da sorunsalını da aşmaktadır ve dolayısıyla böyle bir tartışmaya girilmeyecektir; ancak yine de bir "popülist minimum"a işaret edilecek, popülizmin "olmazsa olmaz" diyebileceğimiz bir niteliği çıkış noktası olarak kabul edilecektir.

O nitelik, popülizmin toplumdaki "asli çelişki"yi, "temel ikiliği" tarif ediş biçimidir. Popülizm yola "halk-elitler" ikiliğinden yola çıkar, halkı yüceltirken elitleri yozlaşmış bir azınlık olarak sunar. Toplumdaki asli çelişkinin, temel ikiliğin bu olduğunu söyleyen popülizm hem söylemini hem de pratiğini bunun üzerine kurar. Popülizmi tarif etmek için kullanılan diğer özellikler, yani liderin halkla bütünleşmesi, onun adına konuşması, "müesses nizam"ı hedef alması, bunların hepsi "halk-elitler" ikiliğinden/çelişkisinden türer. Yani popülizmde her şeyden önce bu ikilik vardır.[1]

Öte yandan popülizmin ünlü Soğuk Savaş kavramı "totalitarizm" gibi her şeyi açıklayan bir "maymuncuk" olarak kullanılmasına ve "liberal demokrasi"ler dışında kalan ya da onun karşısında olan her akımı ve rejimi adlandırmak için indirgemeci ve toptancı bir şekilde kullanılmasına karşı dikkatli olmak gerekir.[2] Popülizmin farklı varyantları vardır ve o varyantları popülist siyasal öznenin asli çelişkiyi, temel ikiliği oluşturan "halk"ı ve "elitler"i nasıl tarif ettiğine, bunların içini nasıl doldurduğuna, bu ikiliği siyasal yelpazenin neresine tahvil ettiğine, hangi sınıfları halkla özdeşleştirdiğine ve hangi siyasal ideolojiyle eklemlediğine bakarak anlayabiliriz. Bu nedenle "sağ popülizmler" ve "sol popülizmler" vardır ve yine bu nedenle "-liberal literatürde olduğu gibi- örneğin Bolsonaro ile Chavez'i ya da Orban'la Lula'yı "popülizm" başlığında ortaklaştırıp analiz etme yanlışlığına düşmemek gerekir.

Necip Fazıl Kısakürek
SALT Arşivi

Popülizmin Türkiye'deki varyantlarından biri "İslami popülizm"dir. Türkiye'deki İslamcılık ideolojisi toplumdaki temel çelişkiyi "elitler" ve "halk" ikiliği üzerine kurar, söyleminin merkezine bu ikiliği yerleştirir ve bu nedenle de popülist bir karakter taşır. Türkiye İslamcılığı hem Osmanlı-Türkiye modernleşmesini hem de güncel siyaseti bu ikilik üzerinden okur. Bu okuma biçimine göre toplumdaki temel ikiliğin, asli çelişkinin bir tarafında "elitler" diğer tarafında ise "millet" vardır. İslami popülizmin "halkının" adı "millet"tir. "Elitler" Batıcı modernleşmeciler yozlaşarak milletin değerlerine yabancılaşmışlardır, "millet" ise esas olarak Müslümanlardan oluşan kolektif kimliğe işaret eder. Elitler "modernleşme" ya da "Batılılaşma" adı altında milleti öz değerlerinden, yani dininden, geleneklerinden, kültüründen koparmaya çalışmış, millet de buna direnmiştir. Bu mücadele tarihsel bir karakter taşır ve bugün de devam etmektedir: İktidardaki AKP "millet"i temsil etmekte ve halen "elitler"e karşı bir siyasal mücadele vermektedir.

Bu ikilik üzerine kurulu söylem ve pratikler Osmanlı-Türkiye tarih yazıcılığından seçim kampanyalarına uzanan bir genişlikte yürürlüktedir ve özellikle AKP iktidarı döneminde çok daha kolay bir şekilde gözlemlenebilir hale gelmiştir. İslamcı cenahtaki Lozan Antlaşması'na dair tezler ve öne sürülen iddialar, yani "Lozan'ın gizli maddeleri" söylemi bizzat İslamcılığın popülist doğasından, İslami popülizmden kaynaklanmaktadır ve ancak bu perspektiften bakıldığında anlamlandırılabilir.

Lozan'ın gizli maddeleri olduğu yönündeki iddiaların içerisine yerleştiği mitosun yaratıcısı Türkiye İslamcılığının en önemli figürlerinden biri olan Necip Fazıl'dır. Necip Fazıl bu mitosu Osmanlı-Türkiye modernleşme sürecine bakışının bağlamına, yani "Batılılaşmacı/modernleşmeci elitler-millet" ikiliği üzerine yerleştirmiş, Osmanlı-Türkiye modernleşme sürecine ve Cumhuriyet'e dair alternatif tarih yazımının önemli başlıklarından biri haline getirmiş ve bu mitos İslamcı cenahta genel bir kabule dönüşmüştür. "Gizli maddeler" tartışması bugün halen günceldir ve Lozan'ın 100. yıldönümü vesilesiyle çok daha yoğun bir tartışma yaşanacağa benzemektedir.

İSLAMİ POPÜLİZM: BATILILAŞMACI/ MODERNLEŞMECİ ELİTLER VERSUS MİLLET

Necip Fazıl, ünlü "Ayasofya Hitabesi"nde Ayasofya'nın neden müzeye dönüştürüldüğü anlatılırken İslamcılığın Osmanlı-Türkiye modernleşme sürecine ve Cumhuriyet'e bakışı da veciz bir şekilde ortaya konulur. Necip Fazıl, 29 Aralık 1965'te Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) tarafından düzenlenen etkinlikteki konuşmasında şöyle der:

Bizi bu hâle getiren, annemizin cennet kokulu başörtüsünü sarhoş kusmuğuna bez diye kullanan, ahlâkımızı Paris'in dünya çapındaki Şabane kerhanesinden daha aşağıya düşüren, millî kültürümüzü çöplüğe ve millî iktisadımızı kumarhaneye çeviren, zekâmızı maymunlaştıran ve kalbimizi kanserleştiren, tarihi 126 yıllık cereyanın, kendi öz evimizde, yüzümüze kapadığı oda, ruh ve mukaddesat odamız... Ayasofya budur!

126 yıl boyunca, dışardan Batı emperyalizmasının, içerden de onların sâdık ajanları sıfatıyla kozmopolitlerin, Yahudilerin, dönmelerin, masonların ve nihayet hepsinin birden ana sermayesi ve gönüllü fedaisi halinde; adı Türk, küfür tip ve zümrelerinin idare ettiği bu cereyan, Ayasofya'yı müzeye çevirmekle, sağlık müzelerindeki balmumundan frengili suratlar şeklinde, Türk'ün öz ruhunu müzeye kaldırmış oldu.[3]

Necip Fazıl'ın "126 yıl"dan bahsetmesi elbette ki nedensiz değildir; 1965'ten 126 yıl geriye gittiğimizde 1839 yılına, Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği yıla varırız ve Tanzimat Türkiye İslamcılığı için bütün kötülüklerin başlangıcıdır; çünkü modernleşme ve Batılılaşma "resmen" Tanzimat'la başlamıştır. Onun "opus magnum"u olarak görebileceğimiz *İdeolocya Örgüsü*'nde Tanzimat'tan "İslam'ın, gitgide bütün çarelerden uzaklaştırılarak gözden ve itibardan düşürülmek metodiyle bozulduğu ilk ve katil devir" diye söz edilir.[4]

Necip Fazıl'ın "dinine ve milletine yabancılaşmış batıcı/modernleşmeci elitlerin milletin dinine, kültürüne ve geleneklerine yönelik topyekûn saldırısı" diye özetleyebileceğimiz Osmanlı-Türkiye modernleşme sürecini ve Cumhuriyet'i okuma biçimi, Türkiye İslamcılığının kurucu ve merkezi anlatısı olup dünden bugüne tedavüldedir.

Örneğin Türkiye İslamcılığının partili geleneğini oluşturan Millî Görüş'ün kurucu lideri Erbakan, Türkiye'deki temel meseleyi "milletin millete rağmen batılılaştırılması" olarak görmüştür. Buna göre "aziz milletimiz, iki yüz yıldır dış güçler tarafından milli şuuru yok edilerek kendisine yabancı kılınmaya çalışılmıştır" ve Millî Görüş bu nedenle batıcılığa karşıdır. "Türkiye milli benliğini bırakıp Batı ülkeleri içinde eriyemez diyen Erbakan, ülkede yaşanan bütün sorunların gerisinde "körü körüne yürütülen Batı taklitçiliği" olduğunu söyler. Bu sorunlar ise ancak "milletin özüne, tarihine uygun bir idarenin" ortaya çıkmasıyla çözülebilecektir ve "milletimiz böyle bir idareyi beklemektedir."[5]

Ahmet Davutoğlu ise yakın zamanlara kadar İslamcı cenahta kült kitap muamelesi gören *Stratejik Derinlik* adlı çalışmasında "medeniyet" paradigmasından yola çıkarak benzer tespitlerde bulunur. Davutoğlu'na göre;

"Türkiye'de yaşanan en temel çelişki bir medeniyet çevresine siyasi merkez olmuş bir toplumun tarihi ve jeokültürel özelliklerinin oluşturduğu siyasi kültür birikimi ile siyasi elit tarafından başka bir medeniyet çevresine iltihak etme iradesi esas alınarak şekillenmiş siyasi sistem arasındaki uyum problemidir ve bu

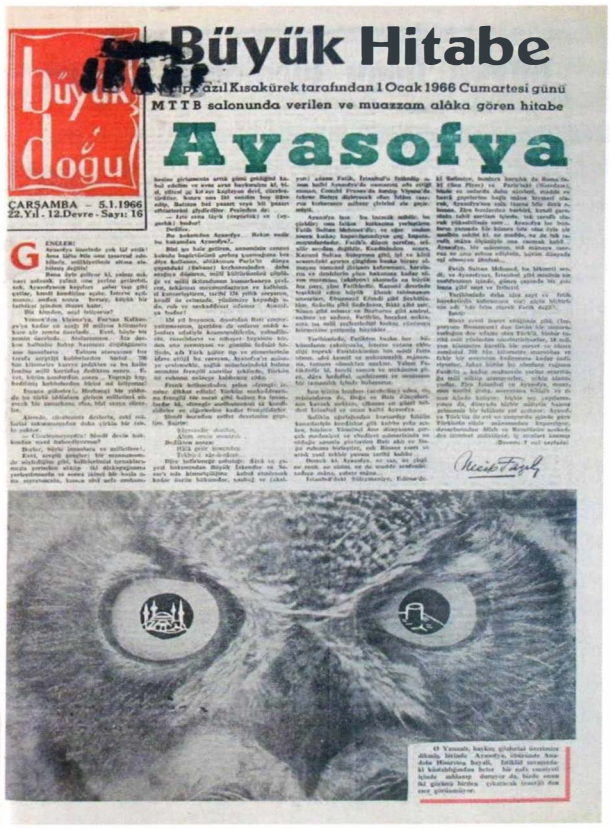
Büyük Doğu

ÇARŞAMBA – 5.1.1966
22.Yıl - 12.Devre - Sayı: 16

Büyük Hitabe

Necip Fazıl Kısakürek tarafından 1 Ocak 1966 Cumartesi günü MTTB salonunda verilen ve muazzam alâka gören hitabe

Ayasofya

"Ayasofya Hitabesi", *Büyük Doğu*, 5 Ocak 1966

durum hemen hemen sadece Türkiye'ye has bir olgudur."[6]

Buna göre Türk milleti, İslam medeniyetinin bir parçası iken hatta Osmanlı bu medeniyetin siyasi merkezi olmuşken, Batılılaşmacı/modernleşmeci elitler onu başka bir medeniyete, yani Hristiyan Batı medeniyetine iltihak ettirmeye çalışmışlardır ve siyasi sistem de, yani Cumhuriyet de bu iltihak iradesine göre şekillenmiştir. Bu irade ise milletin tarihiyle ve jeokültürel özelliklerinin birikimi olan siyasi kültürle, yani esas olarak dinle bir uyum problemi yaşamaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin asli çelişkisi modernleşmeci elitlerle millet arasındadır ve İslamcılık "millet"i iktidara taşıyarak bu çelişkiyi çözecek olan ideolojinin adıdır.

Bu asli çelişki üzerine kurulu İslamcı anlatı, yani İslami popülizm, Batılılaşmacı/modernleşmeci elitleri, Atatürk'ü ve erken Cumhuriyet döneminin uygulamalarını "mutlak kötü" kategorisine yerleştirir. Bu bağlamda başta Atatürk ve İnönü olmak üzere kurucu kadrolar bazen doğrudan Yahudi, mason ya da -Sabetayist olmakla, bazen bunlara hizmet etmekle suçlanır. Modernleşmeci elitler Batı'yla anlaşmış ve Osmanlı'yı yıkmış, saltanat ve hilafeti kaldırmış, laiklik anlayışıyla, inkılaplarla ve eğitim sistemi aracılığıyla Türk milletini İslam dininden uzaklaştırmış, dinsiz nesiller yetiştirmeyi bir hedef olarak benimsemiştir. Millet ise ilk baştan itibaren dinini muhafaza etmek için mücadele etmiş, Demokrat Parti döneminden itibaren konuşmaya başlamış, temsilcilerini iktidara getirmiş, elitlerle millet arasındaki kavga yakın tarihimize damgasını vurmuştur.

LOZAN MİTOSU

İşte "Lozan'ın gizli maddeleri" bu anlatıyı güçlendirmek için icat edilmiş çok sayıda mitostan, İslamcı mitolojinin en önemli başlıklarından biridir. Bu mitosun yaratıcısının Necip Fazıl olması ise şaşırtıcı değildir. Türkiye İslamcılığının kurucu isimlerinden Necip Fazıl, aynı zamanda İslamcılığa uygun bir tarih yazımının/mitolojinin de baş yazıcılarındandır ve onun külliyatı günümüz İslamcılığının ideolojik cephaneliğini oluşturmakta, güncel ve popüler bir mühimmat olarak Lozan mitosunun kullanımı da devam etmektedir.

Haim Nahum. Wikimedia Commons

***Büyük Doğu*, 4 Kasım 1949**

Necip Fazıl, "Lozan mitosu"nu inşa ederken "Siyon Bilgelerinin Protokolleri" tarzı sahte belgeler imal etmeye kalkışmaz, anlaşmanın kamuoyundan gizlenen bölümleri ya da bir süresi olduğunu söylemez. Onun temel iddiası esas olarak anlaşmanın kabulü karşılığında Batılılara kapalı kapılar ardında birtakım taahhütlerin verildiği ve Yahudi din adamı Hayim Nahum'un İngiltere'nin anlaşmayı kabul etmesinde arabulucu rolü üstlenmiş olduğudur.

Necip Fazıl'ın bu konudaki ilk yazısı tek parti iktidarının sonlarına doğru, 21 Ekim 1949'da *Büyük Doğu* dergisinde yayınlanır, yazının devamı ise bir hafta sonra, 28 Ekim'de gelecektir. Necip Fazıl yazısına bir akıl yürütme silsilesiyle başlar ve İtilaf devletlerinin tasfiyesine karar verdikleri halde Millî Mücadele'nin ardından hiçbir direnç göstermeksizin Türkiye'nin bağımsızlığını tanımalarının doğal olarak görülemeyeceğini söyler. Öyle ki Batı ailesine dâhil oldukları ve orduları perişan edilmediği halde Almanya ve Avusturya imparatorlukları dağılmışken sadece "bir operet ordusu"nu, yani Yunanlıları yenen Türkiye'nin bağımsızlık kazanması izah edilebilir değildir. Dolayısıyla "Türkiye'ye Birinci Dünya Harbi bozgunundan itibaren tatbik edilmeğe başlanan şartlarla Lozan Konferansı'nda tatbik olunan son şart arasındaki mesafe" sadece Millî Mücadele'de kazanılan zaferle açıklanamaz ve bu nedenle de "mutlaka Garp âlemine, kendi elimizle, konferans kulislerinde gizli olarak büyük bir ivaz verilmiş olmalıdır."[7]

Lozan'a TBBM'yi temsilen gönderilen heyet. Library of Congress Arşivi

Necip Fazıl hemen ardından "evet, onlara ne verdik ki, bize istiklalimizi hemencecik verdiler, bizi kendi halimize başıboş bıraktılar?" diye sorar ve "istiklalimizi elde edebilmek için onlara, bir milletin hayatında dünyalara bedel bir kıymet feda ettiğimiz aşikârdır" diye devam eder. Peki acaba bu kıymet nedir? Bu sorunun yanıtını ise büyük harflerle ve şöyle verecektir:

"BU KIYMET, TÜRK CEMİYETİNİN BÜTÜN DİNİ VARLIĞI, MUKADDESAT ALAKASI, MANEVİ MÜESSESELERİ, RUHİ TEMELİ, TEK KELİMEYLE TOPYEKÛN MANEVİ HAYATIDIR."[8]

Yani Batı Türkiye'ye "manevi hayatımızı çiğnetmek pahasına maddi hayatımızı bağışlamıştır" ve bugüne kadar gizlenen bu hadise "Türk tarihinin şeksiz ve şüphesiz en büyük olayıdır." Peki bu pazarlıklardaki ve yapılan alışverişteki esas aktör kimdir, bu plan kimler sayesinde ve kimlerin devreye girmesiyle gerçekleşmiştir?

İşte burada "uluslararası Yahudi komplosu" diye adlandırabileceğimiz, küresel-tarihsel hadiselerin arkasında "Yahudi parmağı" bulunduğu ve dünyayı Yahudilerin yönettiği iddiası üzerine kurulu olan ve İslamcıların ciddi bir kısmı tarafından da benimsenen anti-semitist tez devreye girer. Lozan'ın bu şekilde imzalanmasının ve "maneviyatın feda edilmesi karşılığında maddi bağımsızlığın elde edilmesi"nin gerisinde uluslararası Yahudilik bulunmaktadır.

Necip Fazıl'a göre Birinci Dünya Savaşı'nda Yahudiliğin dört temel hedefi vardır: Rus çarlığının ortadan kalkması, Alman militarizminin ve askeri gücünün ortadan kalkması, Avusturya İmparatorluğu'nda cisimleşen Katolik birliği idealinin ortadan kalkması, İslamiyet tehlikesinin, bağımsız İslam devletleri bünyesinin ve İslami temsil ifadesinin ortadan kalkması.

Yahudilik savaş biter bitmez bu dört hedefine de ulaşmıştır, ancak ilk üç hedef derhal gerçekleştiği halde "müstakil İslam cemiyetinin bütün dini bağlarından koparılması gayesi" hemen başarılamamış bunun için biraz beklenmesi gerektirmiştir. Bunun için Yahudilik "Türk birliği içindeki zümrevi temayülleri zamanında ve mekânında ustaca istismar" etmiş, bu istismar adına milli mücadeleyi başından sonuna kadar dikkatle takip etmiş, bu hareketi idare edenlerin şahsi temayülleri ve fikri kaynaklarını anlamaya çalışmıştır.[9]

İşte tam bu noktada Hayim Nahum sahneye çıkmış, Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiş ve orada Türkiye'nin bağımsızlığı lehinde konferanslar vermeye ve Amerikan kamuoyunu etkilemeye başlamıştır. Nahum konuşmalarında Türk milletini övmekte ve bağımsızlığın onun en doğal hakkı olduğunu söylemekteyse de onun "şefkat ve himaye maskesinin altında Türk'ün maddi vücudunu serbest bırakıp kalbini ve onun merkezindeki ruhunu yiyecek kanlı sırtlan dişleri" pırıldamaktadır ama kimse bunun farkında değildir. Nahum ABD'ye gitmeden önce İstanbul'da önde gelen Yahudi aydınlarla ve siyasetçilerle bir araya gelmiş ve onlara şöyle demiştir:

"İşte Anadolu'da milli bir Türk mukavemeti peydahlanmış ve ilk neticeyi almış bulunuyor. Bu hareketin başındaki zat, bizim, bütün şahsi fikir ve temayüllerini tanıdığımız bir kimsedir. Son derece ileri görüşlü, ananeye zıt kafalı bir zattır. Ruhunda, garp medeniyetine karşı çözülmez rabıta ukdeleri vardır. Fevkalade tesir ve telkin kabiliyetindedir. Türk milleti gibi uysal bir kütleye her türlü yenilikleri sindirecek bir şef olmak kabiliyeti yalnız bu zattadır. İşte bizim de planımız şimdi bu müstesna kabiliyet ve istidatları vadeden zatsa İslam birlik ve şuurunu çözdürmek olmalıdır. Bu an Türkiye'de din hâkimiyet ve timsalini yıktırmak için en bulunmaz tarihi fırsat dakikasıdır."[10]

Necip Fazıl'a göre Hayim Nahum ABD'den sonra İngiltere'ye geçmiş, burada doğrudan Lord Curzon'la görüşmüş ve "Türkiye'ye bazı ivazlar vermek ve istiklalini kabul etmek mukabilinde ona İslamiyet'e arka döndürmenin mümkün olacağı mevzuunda"

Curzon'u ikna etmiştir. Bu sayede Türkiye'de "İslam alemi üzerinde nüfuz ve ehemmiyet ifade edecek hiçbir vasıf" kalmayacaktır ve böylece Naum, Curzon'a "milyarlarca sterlin ve yüz binlerce insan feda ederek elde edilemeyecek bir kazancı basit ve bedava bir formülle" takdim etmiştir. Böyle bir konuşmanın yapılıp yapılmadığı dahi belli değildir, elde herhangi bir belge yoktur ama Necip Fazıl adeta oradaymışçasına ya da tutanaklar varmışçasına Nahum'un görüşmedeki son sözlerini de şöyle aktarır: "Türkiye'nin mülki tamamiyetini kabul ediniz; onlara ben İslamiyet temsilciliğini attırmayı kabul ve taahhüt ediyorum."[11]

Nahum Curzon'la anlaşmasının ardından İsmet Paşa'ya gider ve ona teklifini sunar; İnönü ise ona meseleyi Ankara'ya bildireceğini ve gelecek cevaba göre hareket edeceğini yazar, Ankara da teklifi kabul eder. İşte Lozan Anlaşması'nın sırrı budur, Atatürk ve İnönü Müslüman Türk milletinin maneviyatını Batı'ya vermiş ve bunun karşılığında maddi bağımsızlığı kazanmıştır. Necip Fazıl yazısını şöyle bitirir: "Yarının tarihçisi bu hakikati görecektir."[12]

Necip Fazıl aynı konuda 1950 yılında bir yazı daha yazar. "İsmet Paşa ve Lozan'ın İç Yüzü" adlı bu yazı *Büyük Doğu*'nun 6 Ekim tarihli 29. sayısında yayınlanır. Yazıda yeni keşfedilmiş bir belge ya da herhangi bir tanıklık yoktur, ayrıca yeni herhangi bir bilgi de verilmez ama zaten Necip Fazıl da ne yaptığının farkındadır. O yüzden yazıya "biz, tarihi bilgi vermek yerine, bugünü üzerinde taşıyan öyle tarih taşlarının iç yüzünü ortaya koymaktayız ki, bu işin değeri ancak istikbal çapındadır" diyerek başlar.[13]

Necip Fazıl Lozan görüşmelerini iki devreye ayırır ve 1922 Kasım'ından 1923 Şubat'ına kadar süren ilk devrede emperyalizmin Türkiye'den hiçbir şey koparamadığını, 1923 Nisan'ından Temmuz'una kadarki ikinci devrede ise "tepeden inme gizli bir saikle birçok şey koparmaya muvaffak" olduğunu söyler. Birinci devrede İsmet Paşa, Lord Curzon'ın karşısında "saf, hatta bön ve garip mikyasta cesur; ve her esaret teklifini derhal reddetmekten başka bir mukabeleye akıl erdirmez tıynettedir."[14]

1923 yılının Ocak ayı geride kaldığında taraflar arasında herhangi bir ilerleme sağlanamamış ve müzakerelere ara verilmiştir. İşte o aradan sonra bir "arka kapı diplomasisi" başlayacak ve oradan anlaşmanın sağlanacağı ikinci devreye geçilecektir. Necip Fazıl bu süreci şöyle anlatır:

"İşte, işte!.. Gizli müessirin birdenbire hızını arttırdığı, gizli emeli iki taraf arasında kulaktan kulağa götürdüğü ve taraflar arasında hususi temaslar temin ettiği an bu andır. Mutavassıt, daima olduğu ve ilk sayılarımızda tafsilatiyle haber verdiğimiz gibi, bir Yahudidir, ismi Hayim Naum'dur ve Türk heyetinde müşavir sıfatiyle bulunmaktadır. Her şeyden evvel hiçbir tevil, bu adamın nasıl olup da resmi Türk heyeti kadrosuna girebildiğini izah edemeyecektir. Yoksa peşinen ve dikte suretiyle mi?"[15]

Yazının devamı da bir öncekiyle aynıdır. İsmet Paşa ülkeye döner, Mustafa Kemal'le bir görüşme yaparlar o kararı alırlar: "Din öldürülecektir." Artık Curzon da Hristiyan alemi de rahatlamıştır; çünkü "yeni hizbin bundan böyle İslamiyet'i katletmekte, hasım dünyasının kumandanlarından ve 'ehl-i salip kodamanlarından daha hevesli' ve hamarat örnekler bulacağı ve bilhassa hudut dışı değil de hudut içi ve milli irade yaftası altında çalışacağı şüpheden varestedir."[16]

Yazının bitiş cümleleri ise Necip Fazıl'ın ve genel olarak Türkiye İslamcılığının Lozan Antlaşması'na duyduğu husumetin esas nedenini ortaya koyar niteliktedir. Necip Fazıl yazısını şöyle bitirir:

Halbuki Lozan kahramanlığının tarifi şöyledir: "Tarihi an, işte o andır. İşte o andır ki, 24 Temmuz 1923 Salı günü saat tam üçü dokuz geçe, İsmet Paşa'nın attığı bu imza ile Osmanlı İmparatorluğu tasfiye edilmiş ve yeni Türkiye Devleti kurulmuş oluyordu."[17]

İslamcı anlatıda Osmanlı, Cumhuriyet'in anti-tezi ve İslamcı nostaljinin "yeryüzü cenneti"dir. Tanzimat'la başlayan modernleşme ve batılılaşma çabaları ise bu yeryüzü cennetinin sonunu getirmiştir. İşte Lozan Anlaşması Osmanlı'nın yıkılışı ve ondan mutlak bir kopuş anlamına gelen yeni bir devletin ortaya çıkması anlamında bir felakettir. Elitlerle millet arasındaki kavgayı batıcı/modernleşmeci elitlerin kazandığının ve bunu uluslararası hukukun da tescil ettiğinin bir nişanesidir. "Lozan bir hezimettir"den tutun

Lozan görüşmelerinde Türkiye heyetini hicveden bir karikatür
Yüksel Özgen, *Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü 71 (2022), 201-217

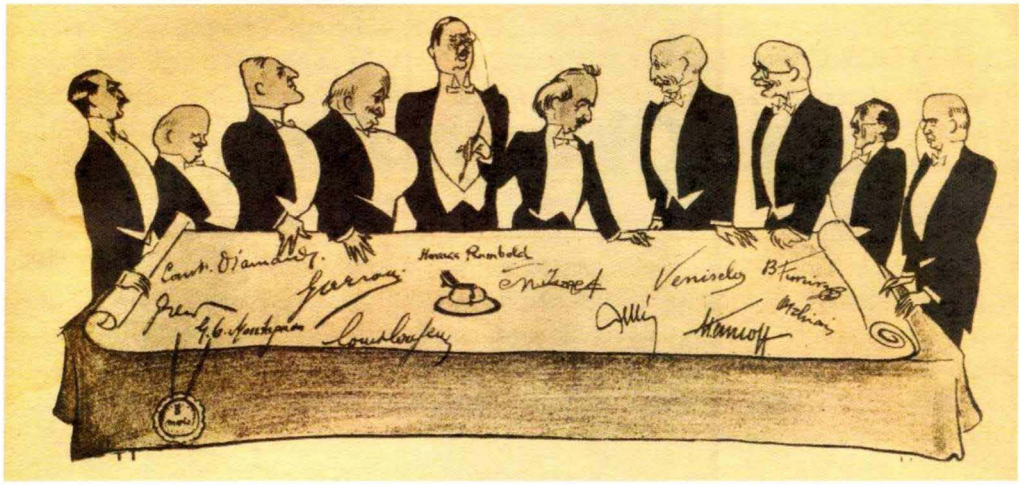

Lozan Antlaşması'nın imzasını anlatan bir karikatür
Yüksel Özgen, *Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü 71 (2022), 201-217

da gizli maddelere uzanan bir genişlikte, İslamcılığın yarattığı mitosun gerisinde de bu vardır. Lozan mitosu Osmanlı-Türkiye modernleşmesine ve Cumhuriyet'e yönelik İslamcı hıncın somutlaştığı hadiselerden biridir. Lozan üzerinden Cumhuriyet'in emperyalizme karşı direnerek değil elitlerin Batı'ya verdiği "milletin değerleriyle savaşılması ve bu değerlerin yok edilmesi" sözü nedeniyle kurulduğu iddia edilmekte, kurucular da Batı'nın ve uluslararası Yahudiliğin adamı olmakla hatta bazen bizzat Yahudilikle suçlanmaktadır. Buradan Cumhuriyet'in kurucu felsefesine, inkılaplara ve laiklik ilkesine kolayca sıçranmakta ve bütünlüklü bir siyasi husumet üretilmektedir.

SONUÇ

Necip Fazıl'ın yarattığı Lozan mitosu, başka İslamcı figürlerin katkılarıyla tedavülde kalmaya devam etmiş ve bugünlere kadar gelmiştir. Örneğin Said Nursi risalelerinden birine Necip Fazıl'ın Lozan'la ilgili yazdıklarını olduğu gibi almış ve kendisinin Atatürk ve Cumhuriyet hakkındaki düşüncelerinin bu vesileyle doğrulandığını söylemiştir.[18] Kadir Mısıroğlu, Lozan'ın gizli maddelerinin olmadığını belirtse de mitosa Lozan'ın bir hezimet olduğunu kanıtlamaya çalışarak katkı yapmıştır.[19] Necmettin Erbakan Lozan'ın esas mimarının Hayim Nahum olduğu iddiasından yola çıkarak "Nahum doktrini"nden sıkça söz etmiştir.[20] Mitosun yakın zamanlara taşınması görevini ise Mehmet Şevket Eygi üstlenmiş, öldüğü 2019 yılına kadar köşe yazılarında sıkça "Lozan hezimeti"ne ve "gizli maddeler"e değinmiştir.[21]

Lozan'daki gizli maddelerle ilgili üretilmiş bir belge bulunmamakla birlikte maddeleri sıralayan bir listeden söz eden herhangi bir yayın da yoktur ama özellikle son yıllarda bir şehir efsanesi olarak bu maddeler kulaktan kulağa yayılmaya başlanmış, bu efsanenin merkezine de Türkiye'nin aslında zengin yeraltı kaynaklarına sahip olduğu ama Lozan'da verilen taahhütler nedeniyle bunları çıkaramadığı yönündeki iddia yerleşmiştir. Dolayısıyla Necip Fazıl'ın "dinin öldürülmesi" karşılığında bağımsızlığın kazanıldığı yönündeki tezine ya da Mısıroğlu'nun Lozan'ın bir hezimet olduğu iddiasına yeni bir ekleme yapılmakta ve Cumhuriyet'i kuranların Batı'ya yüz yıl boyunca zenginleşmeme, kalkınma sözü verdikleri iddia edilmektedir. Bu ise elbette ki "zamanın ruhu" ile ilgilidir; çoğu Necip Fazıl'ın rahle-i tedrisatından geçen günümüzün iktidar kadroları Necip Fazıl'ın yarattığı mitosu doğrudan ve resmi olarak sahiplenemeseler de hem Osmanlı'yı yücelten söylemleriyle hem de emperyal dış politika vizyonları gereği zaman zaman Lozan'ı küçümseyen açıklamalarıyla "gizli maddeler" mitosunun güçlenmesine yardımcı olmuşlardır.

2023 yılının hem Cumhuriyet'in hem Lozan'ın 100. yılı olması hasebiyle ama belki bunlardan da çok cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri nedeniyle başta Lozan olmak üzere Cumhuriyet tarihinin bolca tartışılacağı, tarihsel hadiselerin ve tarih yazımının güncel siyasette bolca kullanılacağı bir yıl olacağı daha şimdiden anlaşılmaktadır. Bu yazı, tüm bu tartışmalara küçük de olsa bir katkı yapabilirse amacına ulaşmış olacaktır.

FATİH YAŞLI - BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ, İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ, ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Burada Mudde ve Kaltwasser'in popülizmin "toplumu nihai bir biçimde 'saf halk'a karşı 'yozlaşmış seçkinler' olarak iki homojen ve karşıt kampa ayrılmış olarak ele alan ve siyasetin, halkın volonte generale (genel irade)sinin bir dışavurumu olması gerektiğini ileri süren" bir ideoloji olduğuna dair tanımını esas alıyorum. Cas Mudde&Cristobal Rovira Kaltwasser, *Popülizm Kısa Bir Giriş*, (Ankara: Nika Yayınevi, 2019), s. 16.
2 Federico Finchelstein, *Faşizmden Popülizme*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), s. 30.
3 "Necip Fazıl'ın Ayasofya Hitabesi (Sansürsüz), https://www.milligazete.com.tr/haber/5048361/necip-fazilin-ayasofya-hitabesi-sansursuz
4 Necip Fazıl, *İdeolocya Örgüsü*, (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2007), s. 150.
5 Necmettin Erbakan, *Davam: Ne Yaptıysam Allah Rızası İçin Yaptım*, (İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 2013), s. 173.
6 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (İstanbul: Küre Yayınları, 2008), s. 83.
7 Necip Fazıl, *Vesikalar Konuşuyor*, (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2017), s. 96.
8 Necip Fazıl, age, s. 97.
9 Necip Fazıl, age, s. 97-98.
10 Necip Fazıl, age, s. 100.
11 Necip Fazıl, age, s. 101.
12 Necip Fazıl. age, s. 104.
13 Necip Fazıl. age, s. 174.
14 Necip Fazıl, age, s. 175.
15 Necip Fazıl, age, s. 179.
16 Necip Fazıl, age, s. 181.
17 Necip Fazıl, age, s. 181.
18 Risale Haber, "Said Nursi Lozan'ın Bilinmeyen İç Yüzünü Risali Nur'a Ekledi", https://www.risalehaber.com/said-nursi-lozanin-bilinmeyen-icyuzunu-risale-i-nura-ekledi-426482h.htm
19 Kadir Mısıroğlu, *Lozan Zafer mi Hezimet* mi?, (İstanbul: Sebil Yayınları, 2012).
20 Işıl Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, (İstanbul: Kopernik Kitap, 2017), s. 182-183.
21 Örneğin bkz. "Lozan'ın Gizli Protokolleri", https://www.mehmetsevketeygi.org/2018/02/26/17

SOSYAL MEDYADA TARİHYAZIMI:

Bilgi Kirliliğini Okuryazarlıkla Aşmak

AHMET ŞİMŞEK

POST-TRUTH OLARAK ADLANDIRILAN, RASYONELLİĞİN YERİNE DUYGULARIN VE KANAATLERİN ÖNEMSENDİĞİ BU DÖNEMDE TARİH ALANINDA YAŞANANLAR, KURGUSALLIĞIN BİLİMSEL GERÇEKLİĞE GALEBE ÇALACAK HALE GELDİĞİNE İŞARET EDER GİBİDİR.

"Sosyal medya ilginç, görsel ve ürkütücü olanı tercih ediyor."
Catherine Fletcher, Tarih Profesörü

GİRİŞ

Malum olduğu üzere yazı öncesinde geçmişin bilgisi, sözlü kültür ürünleri olan mit, efsane ve destanlarla yeni nesillere aktarıldı. Yazıyla kayıt altına alınan geçmiş, her bir yazarın kendi tarihlerindeki kendi anlatısında hayat buldu. Yazılan bu tarihlerin içerikleri ve odakları değişse de zamanın zihniyeti, iktidarların doğrudan ya da dolaylı meşruiyet beklentileri çerçevesinde, süreklilik kurgusu içinde yeniden ve yeniden üretilmesi hiç değişmedi. Antik dönemde krallıkların, Orta Çağ'da dinin ve kurumlarının, Yeniçağda hanedanların ve soylu sınıfın, modern zamanda ise inşa edilen ulusların meşruiyetine odaklanıldı. "Gerçekte nasılsa öyle" mottosu Antik dönem yazarı Samsatlı Lucianus'tan (120-180) modern dönem yazarı Alman Ranke'ye (1795-1886) kadar farklı biçimlerde dillendirilse de süreç içinde tarih yazımına pek çok faktör etki etti ve etmeye de devam ediyor.

Tarihyazımındaki belki de en büyük kırılma, modern zamanlarda üzerinde büyük ölçüde uzlaşılmış olarak onun belli bir metodolojiye erişmesi oldu. Resmî belgeye dayanan, filolojik analiz yöntemlerini uygulayan, geçmişin gerçekliğini olgusal düzeyde keşfetmeyi ve bunu nesnel biçimde yazarak sunmayı amaçlayan bu yaklaşım, geliştirilen metodolojinin özünü oluşturdu. Şüphesiz uluslaşma ve üniversitelerde tarih kürsülerinin kurulması, tarih alanıyla uğraşarak iaşesini kazanan meslek erbabını yani profesyonel tarihçileri doğurdu.

Geleneksel tarih anlayışının egemenlere odaklanan seçkinci tutumu, diğer (öteki) grupların hafızalarının toplumsal görünürlüğüyle ilgili her zaman sorun yarattı.[1] Bu durum modern tarihçilikte de aşılamadı. 20. yüzyılda ortaya çıkan sosyal bilimler okulları (Marksist, Parsoncu veya Annalesci), tarihin demokratikleştirilmesi, toplumun daha geniş kesimlerinin tarihe konu edilmesi ve tarihsel perspektifin siyasetten topluma doğru genişletilmesi gibi farklı amaçlarla ortaya çıktı.[2] Bu yeni açılımlar, toplumun öteki seslerinin de tarihte yer bulmasını kısmen sağladı. Bunun için İkinci Dünya Savaşı sonrasını beklemek gerekti.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra genelde modern bilim, özelde ise tarih epistemolojisine getirilen kökten eleştiriler, modern tarihin metodolojisini ciddi anlamda sarstı ve yöntemsel açıdan sınırlılıklarının gözden geçirilmesine imkân sundu. 1960'lardan sonra yoğunlaşan eleştiriler ise Postmodern üst kavramı çerçevesinde yer buldu.

Postmodern zamanlarda "gerçekliğin metin aracılığıyla temsilinin olanaksızlığı" tespiti yeni tartışmaları doğurdu. Tarihin salt "iktidar merkezli bir retorik olduğu", her ne kadar belgeye dayansa da "anlatıdan ve metinsellikten ibaret kaldığı", bununsa söylemler çerçevesinde çözümlendiğinde ideolojik bir tartışmaya ulaşıldığı gibi eleştirilere rağmen tarihçiler, geçmişi araştırmaya ve açıklamaya devam ettiler.

Tüm bu eleştiri ve deneyimlerden etkilenen tarihin yaşadığımız zamanlarda sadece akademik ya da popüler temsillerinin olmadığı görüldü. Yani artık tarih, sadece makaleler, kitaplar yoluyla sunulmuyor, sanatın her bir kolunda konu edilebildiği gibi sinemadan dizi filme, postmodern romandan, antropolojik, etnografik, arkeolojik yaklaşımların görüldüğü popüler kitaplara kadar farklı farklı sunuş tarzlarıyla işleniyordu.

Modern tarih anlayışlarının değişiminde rol alan etmenlerin başında dünya savaşlarında yaşanan büyük trajedi ve bunda tarihin rolü üzerine getirilen eleştiriler vardı. Bunlara ek olarak, savaş sonrası ulusal tarihlerden ziyade yerel tarihlere olan ilgideki artış, Yahudilere yönelik soykırım (Holocaust) ve kurtulanların deneyimlerinden ses ve görüntü arşivlerinin oluşturulmasıyla ortaya çıkan sözlü tarih, postkolonyalizm süreci ve bu sürecin odağı Avrupa-

merkezcilik ve gitgide karmaşıklaşan kimlik çalışmalarına artan ilgi[3] söz konusu yönelimi çeşitlendirdi. Buna ek olarak önce geleneksel medya ve sonrasında dijital dünyanın artan etkisi ve son 20 yılda ise bireysel gündelik yaşamları etkileyerek toplumsal fenomen haline gelecek kadar yaygınlaşan "sosyal medya" olgusu sayılabilir.

Bütün bu yeni yönelimlerle zaman içinde ortaya çıkan tarihin temsilindeki çeşitlilikle, her bir alanda, bir tür tarihyazımının gerçekleştiği farkedilmiş oldu. Kültür endüstrisinin[4] birer ürünü olarak beliren tarihsel roman, tarihsel sinema, tarihsel dizi ve filmler gibi temsillerle tarih, çeşitli biçimlerde işlendi ve pazarlandı. Bu tarz bir ürünü ya da hizmeti alan kitleler için tarih, hem bir eğlence konusu hem de bilgilenme aracına dönüştü. Hatta bu süreç salt bir bilgilenme ve sadece geçmişin bilgisini öğrenme biçiminde değil, aynı zamanda geçmişin gelenek ve görenekleriyle bezeli bir tür "kimliklenmeyi" ve sunulan siyasal söylemlerle de yine bir tür "bilinçlenme"yi içerdi. Böylelikle sinema, diziler ve filmler iyi zaman geçirme imkânı sunmak yanında siyasal iktidarların söylem ve ideolojilerini işledikleri kültür ürünlerine dönüştü.

MEDYA, YENİ MEDYA VE TARİH

Modern toplumlarda geçmişin nasıl hatırlanacağı (bilineceği) ailedeki geçmiş anlatılarıyla başlıyor, okulda derslerde öğretilen tarihle sürüyor, arkadaş çevresinin yanı sıra televizyon, film, gazete, dergi ve internet gibi kitle iletişim araçlarıyla edinilen sözlü ve yazılı kültürle biçimleniyordu.[5] Bu durumda ulusal tarihin öğretimi formel olarak okullarda yürütülürken toplumsal anlamda geçmişin tartışılma ve gündeme gelme biçimleri çoğunlukla medya tarafından belirleniyordu. Otoriter ve totaliter rejimlerin baskısı altındaki medya, tek sesli bir toplum ve gerçekliğin tek yönlü bir yorumunu sunmakla yükümlü kılınıyor, iktidarın tanzim ettiği ve dayattığı bir geçmiş algısı yeniden inşa ediliyordu. Böylece hegemonik geçmiş temsilleri üretiliyordu. Oysa çoğulculuğun ve çokseslilliğin hâkim olduğu toplumlarda "fragmanter" ve farklı katmanlarda farklı geçmiş temsilleri ortaya çıkabiliyor, bu da bir tür temsilde özgürleşmeyi beraberinde getiriyordu. Hegemonik olmayan hatta polemiksel olan geçmiş, farklı gruplar arasında çatışan temsilleri sunabiliyordu. Demokratik medya burada bu dinamik tartışma ve yeniden inşa sürecine dâhil olarak, farklı seslere alan açmaya ve nihai sözü söylememeye dikkat ediyordu.[6]

Geleneksel medya, devletlerin ve kurumların kuruluşu, yöneticilerin doğumları ve ölümleri, barış beyanları gibi her yıl kutlanan ve anımsamalarla dolu tüm ritüelleri kapsayan çerçeve içinde düşünülebilir. Bahsedilen bu kültürel araçlar aynı zamanda kolektif hafızayı ve toplumdaki tarih anlatısını etkiliyordu. Geleneksel medya araçları, bir haber olarak "o anı" korumanın, onu tekrar tekrar hatırlamanın ve anlatısını dolaşıma sokmanın yollarını sunarken, yeni medya ise benzer bir rol üstlenmekle birlikte ötekilerin anlatılarına daha fazla alan açıyordu. Günümüzde yeni medya, bugüne kadar hiçbir aracın sunmadığı/sunamadığı oranda 'demokratik bir anlatı" oluşturabilmenin potansiyellerini barındırıyordu.[7]

Geniş anlamıyla yeni medya, merkezi bilgi tekellerini ortadan kaldırması, çoksesli bir paylaşım ortamına fırsat vermesi, periferide kalanların da seslerinin duyulmasına imkân oluşturması gibi bilginin demokratikleşmesine katkı sağlamış görünüyordu. Ama aynı zamanda yeni medyada her kullanıcının bir yazar ve paylaşımcı olması da herhangi bir doğrulayıcı mekanizma üretmediği için enformasyon bombardımanına ve büyük bir bilgi kirliliğine de yol açıyordu. Bu durum tarih içerikli yeni medya ürünlerinde de farklı görünmüyordu.

Bir özgürlükler alanı olarak yeni medya, aynı zamanda periferide yer alanların "unutmaya karşı direniş" sergiledikleri muhalif bir alana da dönüşebiliyordu. Resmi anma törenlerinde yer bulamayanlar, burada görünürlük kazanıyor; "yok" sayılanlar bu mücadele alanı üzerinden "var" olduklarını sergileyebiliyordu. Böylelikle "ana anlatı"da yer bulamayanların karşıt anlatılarını bu mecra üzerinden oluşturarak dolaşıma soktukları ya da anımsamaya katkı sağlayarak egemen tarih anlatısını yapı bozuma uğrattıkları bir mekâna dönüşüyordu.

Diğer yandan yeni medya araçları yalnızca muhaliflerce kullanılmıyordu. İktidar sahibi olanlar da iktidarlarını güçlendirecek anlatıları gerekli gördüklerinde planlı biçimde dolaşıma sokuyor, hatta bazen bu amaçla "bot"lar (sahte hesaplar) ve troller (gönüllü ya da ücretli manipulatif işlevsel ajanlar) kullanıyor ve alternatif/muhalif amaçların tam tersi yönündeki amaçlara hizmet edebiliyordu.[8] Sosyal medya şirketlerinin ekonomi politik yapısı, algoritmaların neden olduğu yeni eşitsizlikler, internete toplumların farklı kesimlerinin eşit derecede erişemiyor olması, bazı dezavantajlı grupların dijital okuryazarlık becerilerinin düşük olması, veri kapitalizmi, platform kapitalizmi, dijital gözetim ve denetim gibi pek çok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir.[9]

SOSYAL MEDYA VE TARİH

İşte bütün bunlara paralel zamanda gelişen ve temelinde "pazar" amaçlı olan internet ve web tabanlı paylaşımlarsa, yeni medya ve bunun içinde insanların etkileşimlerini yüksek düzeyde geçekleştirdikleri "sosyal medya" olarak tanımlanan alanları doğurdu. Web tabanlı paylaşımlar "dijital tarihçilik" olarak adlandırılan; kaynak, yazım süreçleri ve yayımlama konularında gelenekseli aşan pek çok kolaylık ve güvenlik adına bazı sınırlılığı beraberinde getiren yeni tarihçilik yanında, sosyal medya üzerinden paylaşılan tarih içerikli bilgi, görsel, ses ve videonun da bir tür tarihyazımı oluşturduğu görüldü. Bu tarihyazımı, aslında şimdiye kadar hiç üzerinde durulmayan bir aşamaya işaret ediyordu.

İlhan Tekeli, tarihin belgeyle ilişkisini üç aşamada açıklamıştır. Buna göre ilkinde, en bilindiği şekliyle, tarihçi önce kaynak olarak belgelere odaklanır

ve bunlardan konusuna katkı sağlayanları dikkate alarak yararlanır. İkincisinde kendisi bir metin inşa ederek bir tür belge üretir. Bu da çok aşina olunan bir durumdur. Üçüncüsünde ise bu üretilen yeni belge okuyucunun beğenisine sunulur ve okuyucuyla etkileşime geçer.[10] Buna göre modern tarihçilikte, ilk aşamaya odaklanıldı. Kaynaklar belirlendi, standartlar açıklandı, inceleme yolları gösterildi, belge ile tarihçi arasındaki gerilim çeşitli biçimlerde çözümlendi. İkinci aşamada tarihçinin yazdığı ve oluşturduğu eser, yani bir tür yeni belgenin yazım süreçleri ve bu sürece karışan etmenler, bunların yönü postmodern eleştiriler neticesinde görülmeye başlandı. Tarihyazımı incelemeleri de böylelikle ortaya çıktı. Üçüncü aşama ise tamamen yeni bir girişime ve oluşuma dikkat çekiyordu. Bu aşama, üretilen tarihsel bilginin, yani tarihçinin eseriyle sunduğunun ne anlama geldiğinin, "okuyucu-eser etkileşimi" çerçevesinde incelenmesi ve tartışılmasıydı. Bu aşama tarihçiler açısından oldukça yeni bir durumdu. Bu sebepten henüz tarih eserleri bağlamında örnekleri görülmemekle birlikte, Yeni Tarihselcilerin dile getirdikleri yeni tür tarihsel romanlar üzerinden en azından bir kısım edebiyatçıların bir süredir incelemeler yaptıkları bilinmektedir. Bu bağlamda tarihçiler bu konu üzerine henüz doğrudan bir inceleme sunmasalar da sinema ve dizilerde tarihin temsiliyle ilişkili konularda akademik ve popüler kanallarda onların bir süredir yazmaya başladıkları söylenebilir. Sosyal medya ise yeni bir iletişim ve paylaşım kanalı olarak tarihyazımı açısından henüz çok az incelemenin yapıldığı yeni bir olgudur.

Sosyal medya, kullanıcıların içeriğini kendilerinin oluşturduğu, kendilerinin yayımlayarak doğrudan paylaştığı; etkileşimin paylaşım ve tartışmalar aracılığıyla gerçekleştiği her türlü çevrimiçi ortamdır. Sosyal medya güncelliği, "anındalığı" ve "hızı" vurgulaması dolayısıyla içinde yaşanılan hâkim görme biçimini yeniden üreten bir mantığa dayanmaktadır.[11] Postmodern kuramcı Jean Baudrillard, "hipergerçeklik" kavramıyla medya tarafından gerçekliğin yeniden inşa edildiğini; medya tüketicilerinin zihninde gerçek dünyanın simülasyonları olduğunu öne sürmüştü.[12] Sosyal medya tam da bu hipergerçekliğin genel kabul gördüğü ve bir tür simülatif gerçekliğin paylaşıldığı alan haline geldi. Bu durum sosyal medya kullanıcısının gerçeklik algısı ve "kullanımını" da derinden etkiledi. Hipermetinlere dönüşen paylaşım imkanları, insanlara bir tür zenginlik sunarken özellikle temsil ve beğenilme süreç içinde kendi görünürlüğünü arttırmak için "teşhirciliğe" dönük bir bağımlılık yaratabiliyordu.

Genellemeler doğru değildir, ama Post-truth (Hakikat sonrası) zamanlara rastgelen sosyal medya olgusu, çeşitli yönleriyle incelenmeye değer, başlı başına bir alan olarak görülmektedir. Artık medya ile ilgili yeni olan şey, insanların yalanları kabul ediş tarzı ve bunu yayarlarken kullandıkları süreçlerin kontrol edilemezliğidir. Bugün internete ulaşımı olan, okuma yazmayı ve dijital platformlarda paylaşım yapabilmeyi bilen her kişi, herhangi bir konu hakkında istediğini yazabilir ve paylaşabilir. Bu yazdıkları doğru da olmayabilir. Binlerce kişinin buna inanması için sunumun ya da içeriğin ilgi çekici olması yeterlidir. Bundan dolayı sosyal medya kullanımındaki hızlı artış, bu tarz yalan haber üretimi ve yayılımını da hızlandırmaktadır.

Sosyal medyada kaynağı belli olmayan ve doğruluğu test edilmeden paylaşılan yüzlerce haber her gün karşımıza çıkmaktadır. Medya okuryazarlığı becerisine sahip olmayan bu medya üretici ve tüketicileri, internette karşılaştıkları doğruluk payı olmayan bu haberlerin büyük bir kısmına inandıkları ya da çıkarlarına uyun düştüğü için paylaşmaktadır.[13] Sosyal medya kullanıcıları tarihle ilgili bir bilgiyi de duyduğu veya kendinde var olan bilgiyle birleştirip, geçmiş zaman koşullarını göz ardı ederek günümüz şartlarıyla değerlendirip yorumlayarak yayımlayabilmektedir. Bu durumda paylaşılan tarih içeriği gerçeklik dayanaklarından uzaklaşmakta, ideolojik ya da grupsal beklentilere uygun düzenlenmesi yönüyle genelde bugüncülük (presentism) diyebileceğimiz anakronik sapmaları barındırabilmektedir.

Sosyal medyada tarihin, bir zaman boyutu olarak "şimdi" içerisine hapsedilmesi, geçmişin sadece şimdiye hizmet ettiği oranda varlık alanı bulmasına yol açmakta ve bu da bireyi geçmişi sorgulama gerekliliğinden uzaklaştırmaktadır. Tarihselliğinden koparılmış olaylar bolluğu ile karşı karşıya kalan bireylerle tarih, kullanıcıların elinde ironik biçimde binlerce kez yeniden paylaşılan yüksüz, etkisiz, homojen imgelere dönüşmektedir.[14]

TARİH OKURYAZARLIĞI YA DA TARİHSEL DÜŞÜNME BECERİLERİ

İtiraf etmek gerekirse tarihçi formasyonuna sahip olmamıza ve uzun zamandır sosyal medya kullanmamız sonucunda olası yanıltma yollarını bizzat defalarca deneyimlememize rağmen, paylaşılan içeriğin ilginçliği ve kendi bakış açımıza uygunluğuna kanıp, doğru olmayan bazı paylaşımları biz dahi yapabiliyoruz. Bu durum tam da sosyal medya dünyasının cazibesi ve gücüne işaret ediyor gibidir. Bu süreçler konusunda daha çok ayrıntılı araştırmaların ve incelemelerin yapılması gerekli görünüyor.

Peki bu durumda tarih formasyonu olmayan sıradan kişiler ne yapmalıdır?

Son 40 yıldır aslında refah düzeyi yüksek gelişmiş demokratik ülkelerin üniversitelerinde başlamak üzere dünyanın diğer demokratik toplumlarına doğru yayılan, bilginin bireysel nitelikleri ön planda tutan bir süreçle inşa edildiği yaklaşım, toplumsal bağlamda karşılaşılan sorunların çözümünde nasıl hareket edilmesi gerektiğinin de önerilerini bireysel düşünme becerileri ya da çeşitli bilgi okuryazarlıklarını ortaya atarak göstermeye çalışmıştır. Bugünün hızlı akan, dakik işleyen toplumsal trafiğinde bireylerin adeta tercihler yaparak yol almak zorunda kaldıkları geniş enformasyon ağında doğru-yanlışı ayırt edecek bazı becerilerinin geliştirilmesi gereği, bir süredir ülkele-

rin ulusal eğitimlerinin de gündeminde yer almıştır. Bu bağlamda tarih alanında karşılaşılan dezenformasyon karşısında doğruyu tercih edebilecek beceriler ya da okuryazarlık neleri kapsamaktadır?

Tarihsel düşünme becerileri (historical thinking) ya da tarih okuryazarlığı (historical literacy), bireylerin tarihsel duyarlılık (historical sensibility), tarihsel farkındalık (historical awareness) ve tarih bilinçlerini (historical consciousness) arttırarak karşılaştıkları tarihsel içerikle ilgili doğru kararlar verebilmelerini amaçlar. Başka bir anlatımla tarihsel olayları sadece ezberleyen değil eleştiren, sorgulayan, yorumlayan, nedensel bir bakışla günümüzdeki olayların kökenlerini analiz edebilen bireylerin yetiştirilmesidir.[15]

Tarih okuryazarlığı becerisi içinde:[16]

- Tarihsel Olaylar Bilgisi: Tarihi olayları hatırlama, akılda tutmayı kapsar.
- Kronolojik Düşünme Becerisi: Tarihsel olayların oluş zamanlarına göre sıradizimsel düşünmeyi kapsar.
- Neden-Sonuç İlişkisi Kurabilme Becerisi: Olayların sonuçlarıyla başka olayların nedenleri arasında bir ilişki kurarak anlamaya çalışmadır.
- Tarihsel Dili Anlama Becerisi: Tarihsel metinleri anlamak için konu olan tarihsel dil ve sözcükleri zamanındaki bağlamı çerçevesinde değerlendirmektir.
- Tarihsel Araştırma Becerisi: "Ne biliyoruz", "Ne bilmeyi istiyoruz" sorularını sordurur.
- Bilgi İletişim Teknolojilerini Kullanma Becerisi: Araştırma ve paylaşım yaparken dijital imkanları kullanabilmektir.
- Tarihsel Empati Becerisi: Tarihsel bir figürle duygusal bir bağ kurarak onu ve yaptıklarını gerçekçi biçimde anlamaya çalışmaktır.
- Tarihsel Olayları Anlatı Şeklinde İfade Etme Becerisi: Olayları dinleyicinin anlayabileceği düzeye göre sunmaktır.
- Geçmişle Günümüzü İlişkilendirme Becerisi: Şimdinin geçmişin bir birikimini taşıdığından hareketle günümüzdeki geçmişi anlayabilmektir.
- Çelişkili Yorumları Ayırt Edebilme Becerisi: Okuyucunun karşılaştığı tarih içeriğini eleştiri süzgecinden geçirerek olaylar arasındaki çelişkili ifadeleri fark etmesi, benzerlik yahut farklılıkları ortaya koymasıdır.
- Anlatımsal İfade Becerisi: Sanat yapıtlarının gözüyle geçmişe bakmak, olayları dar bir kalıptan değil de çok yönlü olarak görebilmektir.
- Ahlaki Muhakeme Becerisi: Bir tarihsel olayın değerlendirilmesinde doğru, yanlış, iyi, kötü, olumlu, olumsuz gibi ahlaki kavramlar temel alınarak tartışma sürecine girilmesidir.

SOSYAL MEDYADA TARİH OKURYAZARLIĞI: BAZI CAPSLAR ÜZERİNDEN ÖRNEK İNCELEMELER

Sosyal medyada paylaşılanların sadece metin değil, resim-fotoğraf-grafik-şekil-şema ya da video biçiminde hipermetin olduğundan daha önce bahsetmiştik. Tarih içeriğinin paylaşıldığı yaygın yollardan biri de "caps" olarak adlandırılan, konuyla ilgili bir görsel ve ilgi çekici bilginin bulunduğu formlardır. Bunlardan birkaçı üzerinde örnek inceleme yapmak tarih okuryazarlığına ilişkin de fikir verebilecektir.

Örnek 1:

Capste dikkat çeken "Vachra Dada" isimli piramitin Mısır piramitlerinden çok önce Uygur Türkleri tarafından inşa edildiği bilgisi verilmiştir. Basit bir kronoloji bilgisiyle Uygurların MS 8. ve 9. yüzyıllar arasında yaşamış olmasına rağmen MÖ 2500 yıllarında inşa edilmiş Mısır piramitlerinden daha eski olamayacağı kolaylıkla ortaya çıkmaktadır. Capsin ana vurgusu olan ve Uygurlara atfedilen piramitin Mısır piramitlerinden daha eski olduğu bilgisinin böylelikle doğru olamayacağı anlaşılmaktadır. Kaldı ki gösterilen piramit Meksika'da "Güneş Piramidi"[17] olarak geçmektedir. Bu durumda Capsin eski Türk kültür ve medeniyetini en eski örneklerden bile daha eski bir zamana taşıma amacına rağmen doğru olmayan bir bilgiden hareketle yaptığını anlıyoruz. Dile getirilen "Vachra Dada"nın ise iddia edilen piramitin adı olup olmadığı da meçhuldür. Zira internet üzerinden basit bir araştırma ile Vachra Dada'nın eski Hint ilahlarından birinin adı olduğu anlaşılmaktadır.

Örnek 2:

Sosyal medya capslarine bir göz atılınca, tarihsel olarak II. Abdülhamit'le ilgili söz ve duruma çokça yer verildiği görülecektir. Bunun nedenlerinin başında çalışmamızın başında belirttiğimiz üzere geleneksel medyada son zamanlara kadar yer bulamamış İslamcı tarih algısının mevcut sistem ve rejime yönelik oluşturduğu siyasal tepki birikimi olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan Türkiye'deki günümüz iktidarının siyasi söylem ve eylemlerini hem Osmanlı gelenekseliyle hem de özellikle II. Abdülhamit'le bağdaştırma çabası bu paylaşımların artmasının diğer bir nedeni olarak sayılabilir.[18]

Örnek 2.1:

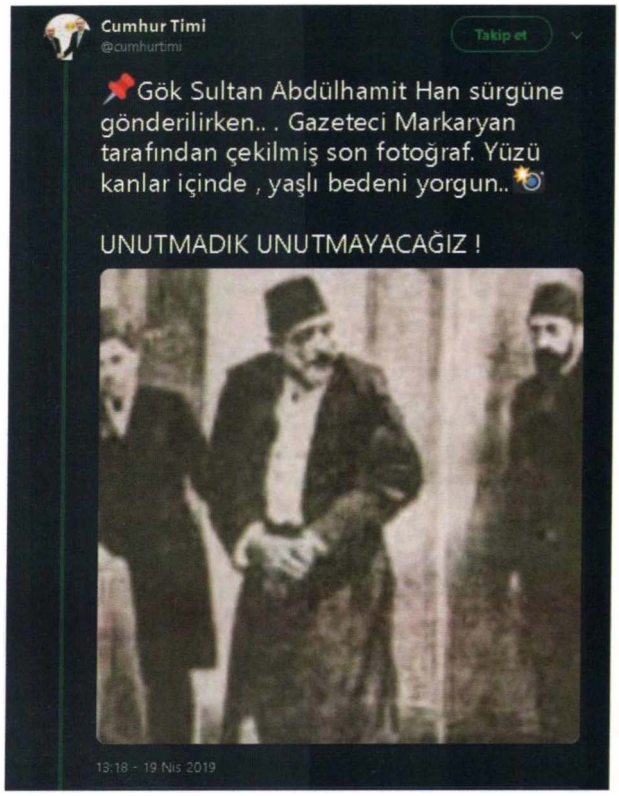

Konuya ilişkin ilk örneğimiz aslında Gennaro D'Amato adlı İtalyan bir ressama ait olan bir tablonun II. Abdülhamid'in sürgüne gönderilmesini anlattığı iddiasıdır. Bu durumun gerçek olmadığı hem malumatfuruş hem de teyit.org tarafından yapılan inceleme sonucunda ortaya konmuştur.[19]

Örnek 2.2:

Diğer bir görsel yine Abdülhamid'e ilişkindir. Burada bir çift kutuplu söylem yer bulmuştur. Bu sözün II. Abdülhamit'e ait olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamış olsa da sözün tam olarak TRT'de yayımlanan *Payitaht: Abdülhamit* dizisinde geçen bir replik olduğu anlaşılmaktadır. Zaten sık paylaşılan bir başka (sonraki) capste bu durum tam olarak sunulmuştur.

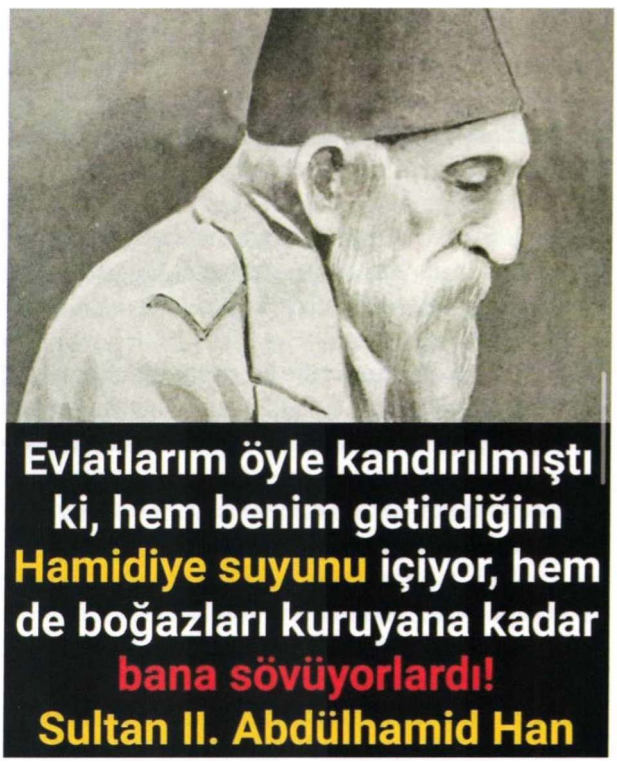

Örnek 2.3:

Bu durum çok ilginç olmakla birlikte kurgusal bir senaryoya dayanan filmin repliğinin, sosyal medyada bağlamından koparılarak sık paylaşıma girdiğinin göstergesidir. Bu örnek aynı zamanda paylaşımın tarihselliğin önüne geçen kurgusal bir gerçeklik yaratması bağlamında okunabileceğini söylemek mümkündür.

Örnek 2.4:

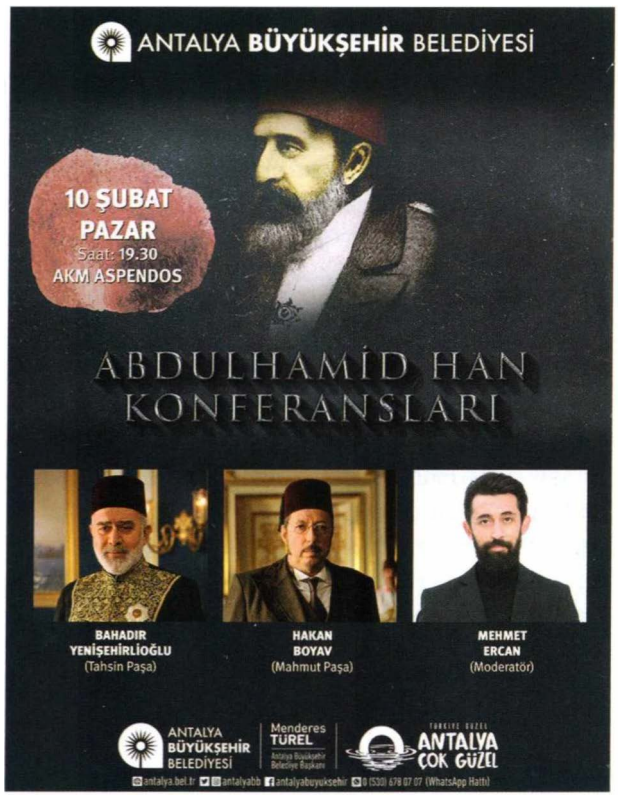

Konu bağlamında kurgusallığın tarihselliğin önüne geçtiğine örnek teşkil etmesi bakımından yine II. Abdülhamit'le ilgili bir konferans serisi dikkat çekicidir. Burada "Abdülhamid Han Konferansları"[20] başlığıyla sunulan toplantıların çeşitli belediyelerin davetiyle gerçekleşen, bu anlamda tekrarlanan bir özelliğinin olduğunu vurgulamak gerekiyor. İlginç olansa II. Abdülhamit gibi tarihsel bir aktörü tarihçilerin değil de yine mezkur dizide onun paşaları olarak görev yapan tiyatrocuların halka anlatmasıdır. Bu da sosyal medya üzerinden başlayan siyasal paylaşımların, sonrasında gerçekleştirilen sosyal organizasyonlar aracılığıyla bu manipülasyonu nasıl sürdürdüğünü gözler önüne sermektedir.[21]

Örnek 2.5:

Son örnekte bu manipülasyonun boyutlarını göstermesi bakımından kayda değer görünmektedir. Bu dizinin başrolünü oynayan aktörler, kendilerine biçilen rolün tarihselliğini o derece benimsenmiş görünmektedirler ki dizide Abdülhamit'in yaveri Tahsin Paşa karakterini canlandıran aktör, rolüyle eşdeğer tutularak sonraki bireysel konferanslarda Tahsin Paşa olarak tanımlanmıştır.

Bu durum tam da yaşadığımız post-truth dönemde tarihselliğin nasıl bir kurguyla yeniden ve yeniden, üstelik keyfince üretilebileceğine de örnek oluşturmaktadır. Tarihçilerimiz buna haklı olarak itiraz etseler de günümüzde sosyal medyanın etkisiyle yeniden oluşturulan ya da biçimlendirilen toplulukların hafızaları, tarih bilgisinin ötesinde kurgusal bir tarihsellikle doldurulabilmektedir. Kültür endüstrisinde farklı örneklerini gördüğümüz bu tarihselliği yeniden kurgulamak, tarih açısından son derece hatalı kabul edilmesine karşın, toplumsalda yarattığı etki ve uyandırdığı duygular bakımından sosyolojik anlamda mutlaka üzerinde çalışılması gereken bir durum arz etmektedir.

SONUÇ

Geçmişin bilgisini şimdiki zamanda inşa etme olarak tarihyazımı, günümüzdeki dijitalleşme imkanlarıyla birlikte başka bir mecraya girmiş görünmektedir. Dijital veri tabanları, bloklar ve sosyal medya üzerinden geçmişle ilgilenme, profesyonel tarihçilerin yanında amatör tarihçileri ve hatta sıradan insanları ilgilendirecek biçimde oldukça geniş bir çerçevede kendini göstermektedir. Dijital imkanların artmasıyla kaynaklara daha kolay ve hızlı ulaşan tarihçinin yanında, daha popüler bir anlatımla bilinenleri sunma eğilimindeki amatör tarihçiler kadar, sosyal medya üzerinden gerçekleştirdiği paylaşımlarla sıradan insanlar da tarih içeriğiyle sık sık ilgilenmektedir. Bu durum yoğun bir enformasyonla karşılaşan bireylerin doğru olanı seçmesini zorlaştırmaktadır.

Bilgi merkezlerinin çoğalması gibi bilginin demokratikleşmesine katkı sağlayan internet ve süreç içinde ulaşılan dijitalleşme, araştırma-yazma-yayımlama süreçlerini kolaylaştırsa da pek çok aşamada sahte durumların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Dijital imkânların sık kullanıldığı bir etkileşim platformu olarak beliren sosyal medya bu sahtekliklerin sık yaşanabildiği durumdadır. Sosyal medyada bireysel ya da grupsal imkânı bulan her paylaşımcı aynı zamanda yayıncı sayılabilir. Bu çerçevede düşünülünce yapılan paylaşımların niteliği sadece iyi zaman geçirmek ya da eğlenmek amacı taşımamakta; bireysel ya da grupsal tutum, tavır, ideoloji, beklenti çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda yapılan tarih içerikli paylaşımların gerçekliği meselesi öne çıkmaktadır.

Post-truth[22] olarak adlandırılan, rasyonelliğin yerine duyguların ve kanaatlerin önemsendiği bu dönemde tarih alanında yaşananlar, kurgusallığın bilimsel gerçekliğe galebe çalacak hale geldiğine işaret eder gibidir. Bireylerin sanal gerçeklik merkezli yaşadıkları bu tür durumlar, sanal ortamların dışındaki yaşamlarını da derinden etkilemektedir. Bu tür organize bilgi kirliliği karşısında doğru olanı tercih etmeleri kolay olmamakla birlikte bu, düşünme becerileri ve okuryazarlık eğitimiyle mümkün görünmektedir. Günümüzde her konuda üretilen okuryazarlıklar gibi tarih alanına yönelik de tarih okuryazarlığından bahsedilebilir. Edinilmesi zaman alsa da her bireyin tarih okuryazarlığına sahip olduğu toplumlarda tarihsel doğrular her zaman önemsenecektir. Tarih okuryazarlığını kazanmış bireylerin, tarihle ilgili ister akademik makale, ister tarihsel bir roman ya da sosyal medyada karşılaşacakları eğlenceli bir tarih içeriği olsun, her biriyle baş edebilecek donanıma sahip oldukları görülecektir. Bu yüzden önerimiz okullarda öğretilen tarih derslerinde salt geniş bir tarih bilgisinin aktarılması yerine tarih okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesine yönelik mesai harcanması olacaktır.

AHMET ŞİMŞEK - İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-CERRAHPAŞA, HASAN ALİ YÜCEL EĞİTİM FAKÜLTESİ

KAYNAKLAR

Adorno, T. *Kültür Endüstrisi*. çev. Elçin Gen vd., İletişim Yayınları, İstanbul. 2007.

Aslan A., "Toplumsal Seslerin Çoğulluğu: Alternatif-Aktivist Yeni Medya ve Demokratik "Tarih" Anlatısı", *Alternatif Politika* 13 (1), (2021), s. 51-74.

Avcı, Ö., "Geçmişi Tarihselleştirmenin Bir Aracı Olarak Tarih Dizileri: Diriliş, Payitaht, Kûtul'amâre". *Sosyoloji Dergisi*, (39), (2019), s. 103-139.

Baudrillard, J. *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016.

Çelik. H. & Elbasan, D. "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sosyal Medyadaki Tarihle İlgili Paylaşımlara İlişkin Görüşleri". *Turkish History Education Journal*, 7 (2) , (2018), s. 251-270.

Çınar, R., *Ecdadın İcadı AKP İktidarında Bellek Mücadelesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Horkheimer, M., *Akıl Tutulması*. çev. Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

Iggers, George G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*", çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı, İstanbul, 2003.

İnce, G. B., "Medya ve Toplumsal Hafıza", *Kültür ve İletişim*, 13(1), (2010), s. 9-29.

Keçe, M., "Tarihsel düşünme becerileri ile tarih okuryazarlığı becerilerinin karşılaştırılması", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (03), (2015), s. 108-122

Neyzi, L. *Nasıl hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011,

Oğuzhan, Ö., *İletişimde sosyal medya sosyal medyada etkileşim*. Kalkedon, İstanbul. 2015.

Özgül, G. E., "Bir Görme Biçimi Olarak Yeni Medya: Kamusal Bir Alan İmkânının Araştırılması", *Journal of Yasar University*, 26 (7), (2012), s. 4526 – 4547.

Şimşek, A. & Yalı, S. *Gerçekten Öyle mi Olmuş? Post-truth Zamanlarda Tarihin Temsili*, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2019.

Şimşek. V.. "Post-Truth ve Yeni Medya: Sosyal Medya Grupları Üzerinden Bir İnceleme". *Global Media Journal TR Edition*, 8 (16), (2018), s. 1-14.

Tekeli, İ., *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*. Dost Yayınları, Ankara, 1998.

Topbaş, H. & Doğan, A., "Toplumsalın Yeni Agorası Olarak Sosyal Medya: Eleştirel Yaklaşım" *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4 (1), (2016), s. 124-148.

Word of the Year 2016, "Post-truth", Erişim tarihi: 03.02.2022. Online: https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/

DİPNOTLAR

1 A. Aslan, "Toplumsal Seslerin Çoğulluğu: Alternatif-Aktivist Yeni Medya ve Demokratik "Tarih" Anlatısı", *Alternatif Politika*, 13 (1), (2021), s.57.

2 George G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*", (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı, İstanbul, 2003, s. 1-4.

3 Aslan, agy.

4 Kültür endüstrisi, sanayi toplumunun homojenleşmiş ve rasyonelleşmiş dünyasının düzgün işlemesine yardımcı olur. Gerçeklikler yerine sahte gerçeklikler sunarak kitleleri etkiler (Adorno, 2007:74). Bireyi buna mahkum eden ise bilinçli bir azınlığın planlayarak ürettiği kültürel ürenlerdir (Horkheimer, 1996:122). Bireyler üzerinde böylesi bir etkiye sahip olan medya araçları, modern toplumlarda iktidar odaklarının güçlenmesinde ve etkisinin yaygınlaşmasında oldukça önemli bir etkiye sahiptir. İçeriğin oluşturulması, belirlenmesi ya da en azından yönlendirilmesi noktasında etkili oluşu, içeriğe kendi ideolojisini dolaylı ya da doğrudan taşınmasını sağlamıştır (Avcı, 2019: 107).

5 L. Neyzi, *Nasıl hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 2.

6 G. B. İnce, "Medya ve Toplumsal Hafıza", *Kültür ve İletişim*. 13(1) (2010), s. 9-29.

7 Aslan, agm, s. 54.

8 Aslan, agm, s. 63.

9 agm, s. 55.

10 İ. Tekeli, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*. Dost Yayınları, Ankara, 1998.

11 H. Çelik,& D. Elbasan, "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sosyal Medyadaki Tarihle İlgili Paylaşımlara İlişkin Görüşleri". *Turkish History Education Journal*, 7 (2) , (2018), s. 252.

12 J. Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016.

13 V. Şimşek, "Post-Truth ve Yeni Medya: Sosyal Medya Grupları Üzerinden Bir İnceleme". *Global Media Journal TR Edition*, 8 (16), (2018), s. 4.

14 Ö. Oğuzhan, İletişimde sosyal medya sosyal medyada etkileşim. Kalkedon, İstanbul, 2015, s. 96.

15 Murat, Keçe, "Tarihsel düşünme becerileri ile tarih okuryazarlığı becerilerinin karşılaştırılması", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (03), (2015). s. 113.

16 Taylor ve Young'tan (2003) aktaran agm, s. 113-116.

17 https://en.wikipedia.org/wiki/Pyramid_of_the_Sun?fbclid=IwAR0XUpi2GplsPu5Z69B9Hpsa4hXMQ0vrLWFO0gfSpIE9ZTcJ6p57LzV7hu0

18 Bu konuda çok daha tafsilatlı yaklaşan Reyhan Ünal Çınar'ın *Ecdadın İcadı AKP İktidarında Bellek Mücadelesi* (İletişim Yayınları, İstanbul, 2020) başlıklı çalışmasına bakılabilir.

19 Ayrıntılı bilgi için bkz. https://teyit.org/analiz/gorselin-sultan-ii-abdulhamitin-surgun-edildigi-ani-gosterdigi-iddiasi

20 Antalya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, vefatının 101. ölüm yıl dönümü nedeniyle 'Abdülhamid Han'ı Anmak ve Anlamak' konulu konferans düzenleyecek. Mehmet Ercan'ın moderatörlüğünde gerçekleştirilecek konferansa, Payitaht Dizisi oyuncuları Bahadır Yenişehirlioğlu (Tahsin Paşa) ve Hakan Boyav (Mahmut Paşa) konuşmacı olarak katılacak. Konferans 10 Şubat 2019 Pazar günü saat 19.30'da AKM Aspendos Salonu'nda düzenlenecek (*Hürriyet* Gazetesi, 06.02.2019)

21 Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Şimşek, & S. Yalı, *Gerçekten Öyle mi Olmuş?*, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2019.

22 Oxford sözlük, Post-truth sözcüğünü 2016'da yılın sözcüğü olarak seçmişti. Resmi tanımlamalarıyla Post-truth, "kamuoyunu şekillendirmede nesnel gerçeklerin duygulara ve kişisel inanca hitap etmekten daha az etkili olduğu durumlarla ilgili veya bunları ifade eden' olarak tanımlanan bir sıfattır. Word of the Year 2016, Erişim tarihi: 03.02.2022. Online: https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/

PAVLİDİS'TEN UĞUR'A GİRESUN'DA SİNEMANIN TOPLUMSAL TARİHİ (1914-1990)

Odağına seyir deneyimini ve hafızayı alan yeni sinema tarihi çalışmaları içinde konumlanan *Giresun'da Sinema*, hem yeni sinema tarihi hem de toplumsal tarih sahasındaki araştırmalara sinema seyir deneyiminin perspektifinden özgün bir kapı aralamaktadır.

Devlet arşivleri, süreli yayınlar, il yıllıkları, sinema salonlarında çekilmiş fotoğraflar, telefon rehberleri, sinema hikâyeleri gibi çeşitli kaynaklardan yola çıkan, aynı zamanda sosyal bilimlerde, bilhassa yirminci yüzyıl sonlarında önemli tartışma başlıkları haline gelen tarihyazımı, bellek çalışmaları, sözlü tarih, toplumsal tarih gibi birçok konuya değinen bu çalışmada, on dokuzuncu yüzyıl sonlarından yirminci yüzyıl sonlarına kadarki süreçte yaşanan toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik dönüşüm Giresun'daki sinema serüveni takip edilerek tartışılmaktadır.

Kitapta, Giresun'daki sinema salonları ile sinema seyircisi, etnik ve dini çatışmalardan cumhuriyetin ilk yıllarındaki modernliğin inşasına, fabrikalaşmadan, apartmanlaşmaya, darbelerden küreselleşmeye kadar pek çok önemli yaşanmışlığın ve dönüşümün tanığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dahası çalışmada, tüm bu dönüşümlerle yeniden inşa edilen kentlerin kaderi ve sinemanın yazgısının ne denli iç içe olduğunu Giresun'dan bakarak görmekteyiz.

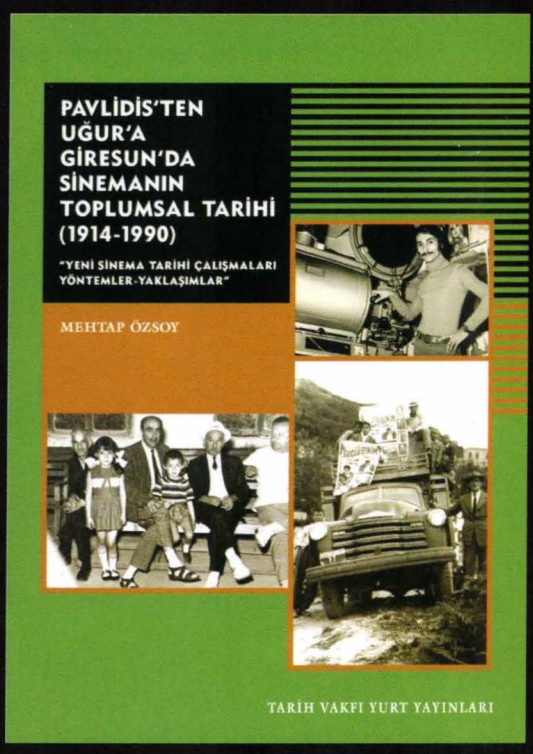

Online Satış: https://tarihvakfi.org.tr/kitaplar/

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10 34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

GELENEKSEL VE DİJİTAL MEDYA TEK BİR TIKLA PARMAĞINIZIN UCUNDA!

Ajans Press, markanız hakkında tüm mecralarda yer alan haberleri **yapay zekâ** modülleri ile takip ederek her sabah size toplu haber sunumu yapıyor.

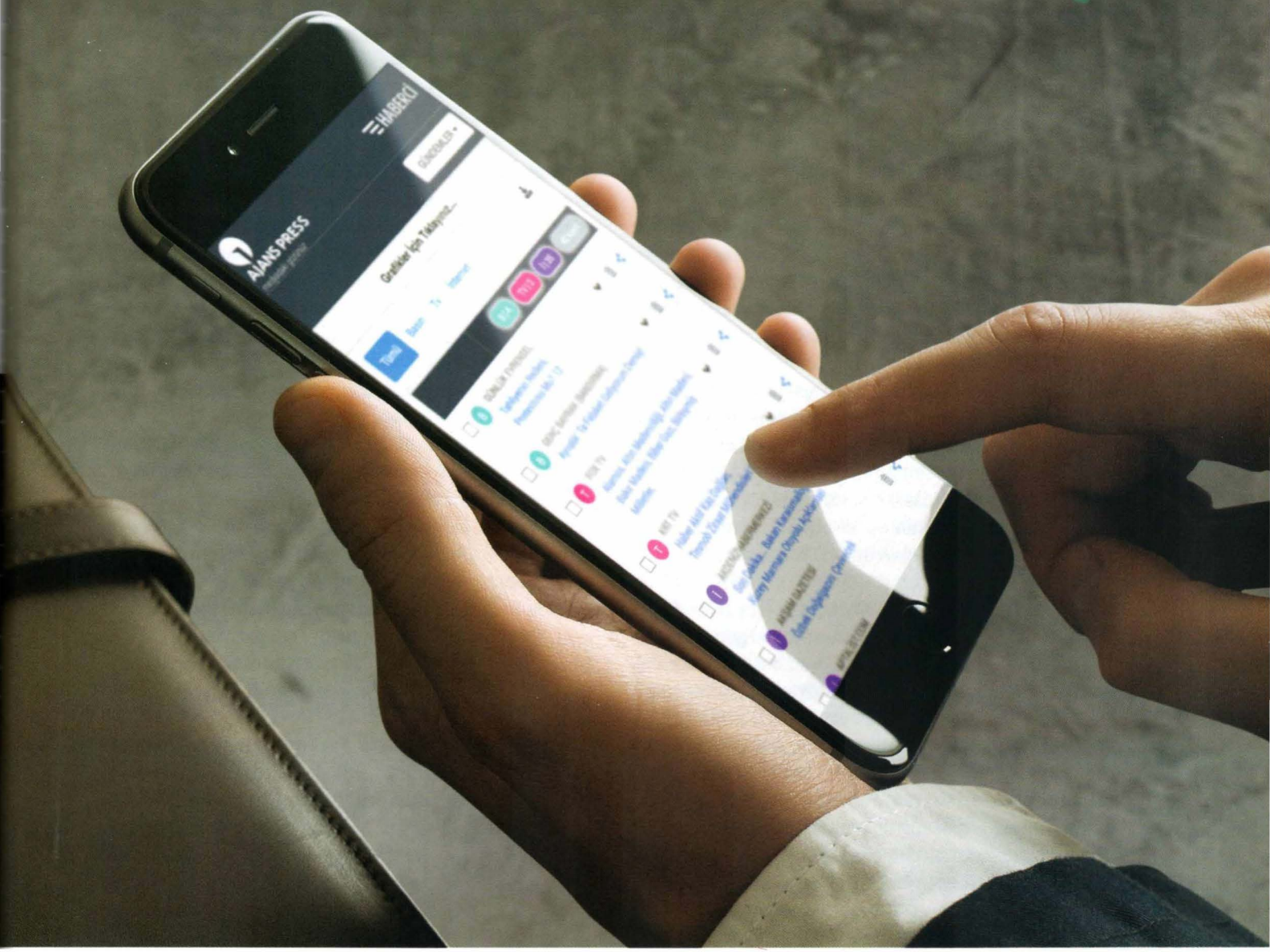

AJANS PRESS
medyadaki gözünüz

444 7 212
info@ajanspress.com.tr
AjansPressMT AjansPress.Turkey

Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)

CANDAN BADEM

SERDAR OĞUZHAN ÇAYCIOĞLU'NUN TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN ÇIKAN KİTABININ İNCELEMESİ.

Son yıllarda Türkiye'de Rusya tarihi ve Kafkasya üzerine doğrudan Rusça kaynaklara dayanarak yapılan çalışmaların sayısı arttı. Bu tarihçiliğimiz açısından elbette olumlu bir gelişme. Türkiye tarihçileri artık İngilizceden başka dilleri de daha çok kullanabiliyor. Ancak Avrupa'da önemli bir akademik iş olan kitap incelemeleri bizde yeterince gelişkin değil. Tarih doktoralarının, tarih bölümlerinin ve akademik tarih dergilerinin (dolayısıyla makalelerin) sayısı kat kat artmış olmakla birlikte tarih tartışmaları ve eleştirel kitap incelemeleri çok az ve olanlar da yasak savar kabilinden, suya sabuna dokunmayan çalışmalar. Nitekim yukarıdaki önemli kitabın yayımından bu yana iki yıl geçtiği halde görebildiğim kadarıyla herhangi bir inceleme yazısı çıkmamış bulunuyor. Bu kadar çok akademik tarihçi var ama biri oturup yazmamış, bu kadar akademik dergiden de biri bir tarihçiden inceleme isteyip yazdırmamış!

Mareşal İvan F. Paskeviç, Rusya İmparatorluğunun 19. yüzyıldaki en başarılı mareşal ve generallerinden biri. 1808 yılında 26 yaşında yüzbaşı rütbesini almasından sadece iki yıl sonra tuğgeneral olmuş (agy, s. 8-12). 1806-12 Osmanlı-Rus savaşına ve 1812 Rusya anavatan savaşına katılmış. Osmanlı tarihinde mektepli subaylar arasında bu kadar hızlı bir kariyer var mı bilmiyorum. Mustafa Kemal Paşa'nın yüzbaşılıktan generalliğe (paşalığa) 11 yılda, Enver Paşa'nın ise 12 yılda yükseldiğini biliyoruz. Kuşkusuz Paskeviç'in o dönemdeki Rus subayların çoğu gibi doğuştan beyzade olduğunu ve bunun da kariyerinde etkili olduğunu eklememiz gerekiyor. Paskeviç'in Kafkasya'daki faaliyetleri Osmanlı tarihini de yakından ilgilendirdiği için onun hakkında Türkçede bir monografiye gereksinim olduğu açıktır. Rusya'nın Kafkasya siyaseti de başlı başına önemli bir konudur. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı üzerine Türkçede kapsamlı bir monografi de yoktur. Bu açıdan bakınca incelediğimiz kitabın önemli bir boşluğu doldurmaya aday olduğu da açıktır. Paskeviç'in emrindeki güçlerden kat kat büyük olan İran ve Osmanlı ordularını birbiri ardına darmadağın ederek, çok kısa bir sürede çok sayıda sarp ve aşılmaz görünen kaleleri ve şehirleri teslim alması savaş tarihinin az rastlanan olaylarındandır. Paskeviç'in başarılarının ve İran ve Osmanlı ordularının başarısızlıklarının sebeplerini araştırmak da kuşkusuz askeri tarihçilik açısından önemli bir iştir. Serkan Keçeci, doktora tezinde Rusya'nın Kafkasya'da İran ve Osmanlı'dan daha başarılı olmasını üç temel sebebe bağlıyor: birincisi iyi işleyen bir maliye, ikincisi Rusya önderliğinin Osmanlı ve İran devletleri arasında bir ittifak kurulmasını önleyerek ikisiyle ayrı ayrı savaşmasını sağlayan askeri, siyasi ve diplomatik becerileri, üçüncüsü de Rusya'nın jeopolitik konumunun üstünlüğü.[1] Çaycıoğlu, kitabında Keçeci'ye de bazı askeri ayrıntılarda başvuruyor, ancak Rusya'nın başarısının nedenlerinin genel analizine girişmiyor. Paskeviç'in Kafkasya'daki önceli olan ve bir süre birlikte çalıştığı General Yermolov'un sertlik yanlısı siyasetinin kısa vadede başarılı olmakla birlikte uzun vadede Kafkas halklarının direnişine yol açtığını saptayan yazar, Yermolov ile Paskeviç yöntemleri arasında bir karşılaştırma da yapıyor.

Kitap beş bölümden oluşuyor. Birinci bölümde Paskeviç'in bütün hayatı biyografik tarzda anlatılıyor. İkinci bölüm Paskeviç öncesi Rusya'nın Kafkasya siyaseti, üçüncü bölüm 1826-28 Rusya-İran Savaşı, dördüncü bölüm 1828-29 Osmanlı-Rusya Savaşı ve son bölüm de Paskeviç dönemi Kuzey Kafkasya savaşı hakkında. Yazar "Paskeviç'in Kafkasya'daki idari faaliyetleri konunun sınırlarını açtığı için çalışmanın dışında tutulmuştur" diyor. Peki o zaman kitabın iri puntolu üst başlığı neden *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti*? Siyaset savaşlardan ibaret olmadığına göre Rusya'nın Kafkasya'da kurduğu idarenin niteliği de çalışmanın sınırlarına girmeliydi veya çalışmanın başlığı ona göre seçilmeliydi. Çalışmanın ana konusu Paskeviç'in biyografisi olmadığına göre, kanımca, birinci bölüme gerek yoktu, onun yerine Kafkasya'daki Rus sivil idaresi hakkında bir bölüm olsa daha yararlı olurdu. Her ne kadar Paskeviç'in Kafkasya'daki rolü daha ziyade askeri olmuşsa da mülki işlere de daha çok yer ayırmak gerekirdi.

Yazar olayları çoğu zaman Rus askeri tarihçiliğinin gözünden aktarmış. Örneğin "Paskeviç'in Kars kuşatması" bölümü (sf. 145) neredeyse satır satır General Şçerbatov'un eserinden olduğu gibi aktarmayla gidiyor ancak anlatımda bazı tutarsızlıklar ve maddi hatalar var. Şöyle: "14 Haziran'da Kars'a gelen Paskeviç, kalenin kuzeybatısından gelecek Osmanlı kuvvetleriyle kurtarılmaya çalışılacağını tahmin ederek, ordusunun ana kısmını Erzurum yolunun iki tarafına yerleştirdi. Paskeviç, Erzurum Seraskeri Köse Mehmed Paşa'nın..." Bu iki cümlede iki yanlış var. Birincisi, Erzurum'dan Kars'ın yardımına gelen Osmanlı askeri, Kars kalesinin kuzeybatısından değil güneybatısından gelir. Kars'ın kuzeybatısında Ardahan var, Erzurum ise güneybatısında yer alıyor. General Şçerbatov, kitabında Paskeviç'in Kars'ın "kuzeyinden dolaşarak" "düşmanın muhabere yolunu kesmek için" Erzurum yoluna yerleştiğini yazıyor. Bu ifadeyi, Paskeviç'in Kars'ın kuzeyinden dolaştıktan sonra Erzurum yoluna yani Kars'ın güneybatısına kamp kurduğu biçiminde anlamak gerekir, çünkü Kars'ın Erzurum yolu kuzeyinde değil güneyindedir. İkinci hata ise Köse Mehmed Paşa'yı "Erzurum Seraskeri" sanmak. Oysa o sırada Erzurum valisi Galip Paşa aynı zamanda şark seraskeri. Nitekim Çaycıoğlu'nun da kafası karışık olmalı ki aynı sayfada Galip Paşa hakkındaki dipnotunda paşanın "Erzurum valisi ve şark seraskeri" olduğunu yazıyor. Erzurum seraskeri ve şark seraskeri diye iki ayrı serasker olmadığına göre Galip Paşa ve Köse Mehmed Paşa'dan yalnızca biri serasker olmalıdır. Bu noktada yazarın kafasını karıştıran, Rus kaynakları değil İngiliz kaynakları olmalı, çünkü Rus askeri tarihçileri General Aleksandr Şçerbatov ve General Nikolay Uşakov kitaplarında doğru olarak 1828'de Osmanlı şark seraskerinin Galip Paşa olduğunu yazıyorlar. Kars'a ve Ahıska'ya yardıma gelen ordunun komutanı olan Sivas valisi Köse Mehmed Paşa'yı şark seraskeri olarak yanlış tanıtanlar ise, İngiliz tarihçileri W. Monteith, J. Baddeley, ve W. Allen. Nitekim Rus kaynaklarına olduğu gibi İngiliz kaynaklarına da eleştirel yaklaşmak gerekiyor. Bu iki hatadan bir sonraki sayfada (sf. 146) yazar, yine Şçerbatov'a referans vererek, 19 Haziran'da Rusların yaklaşık 300 kayıp verdiğini iddia ediyor. Oysa, gönderme yapılan sayfada Şçerbatov, Rusların değil, Türklerin 300 kayıp (ölü ve yaralı) verdiğini, Rusların kaybının ise önemsiz olduğunu yazıyor.[2] Bu hatanın nedeni bir yanlış anlama olmalı, bilinçli bir çarpıtma olduğunu sanmıyorum.

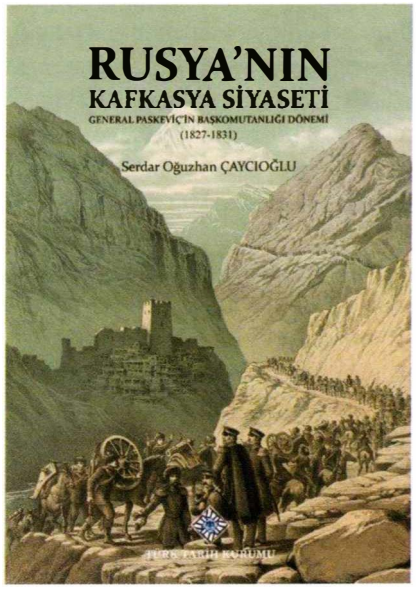

Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu; "*Rusya'nın Kafkasya Siyaseti,General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*", Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021

Eserde Osmanlı arşiv kaynakları çok az kullanılmış.[3] Oysa Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Galip Paşa'nın, onun halefi Salih Paşa'nın, Köse Mehmet Paşa'nın, Kars muhafızı Emin Paşa'nın, Ardahan naibinin, Çıldır (Ahıska) Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın ve başkalarının çok sayıda uzun ve ilginç yazıları var. Kars, Ahıska ve Erzurum'un Paskeviç'in kolordusu tarafından işgalini yalnızca Rus kaynaklarına referansla ve iç dinamiklere yeterince yer vermeden anlatmak bir eksiklik. Örneğin Galip Paşa'nın ve Sultan İkinci Mahmud'un Kars ve Erzurum'u savaşmadan Ruslara teslim eden Kars ve Erzurum'un Müslüman ahalisine, eski yeniçerilerine, bazı voyvoda ve ayanlarına "hain" dediğini Rus kaynaklarından öğrenemeyiz. Kars müftüsü ve naibinin Kars'ın Paskeviç'e teslimindeki rolünü de Rus kaynaklarından öğrenemeyiz. Köse Mehmed Paşa'nın Erzurum'dan çıkıp ağırlığını Mecingert'te bırakıp Kars'a doğru ılgar ederken yolda karşısına kimlerin çıktığını, Ruslar yolları kesti diyerek onun ordusunu Kars'ın kuzeyinde Bey Yurdu mahalline nasıl götürdüğünü de öğrenemeyiz. Yazar, Türkiye'de devletçi Türk-İslam sentezci tarihçiliğin adeti olduğu üzere Ermenilerin Rus ordusuyla işbirliğini abartarak vurgularken, Müslümanların (Türklerin ve Kürtlerin) işbirliğini ise kısaca geçiştirmiş. 19. yüzyılda Osmanlı-Rus savaşlarında Kürtler üzerine Rusça kaynaklar nedense kullanılmamış. Örneğin Rus askeri istihbaratçı Pyotr Averyanov'un Türkçeye de çevrilmiş olan eserine bir atıf yok. Kitabın alt başlığı olan "General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)" de sorunlu, çünkü Paskeviç başkomutan değil. Bu başlık Paskeviç'in bütün Rusya orduları başkomutanı olduğunu veya Kafkasya'da birden çok ordu olduğunu düşündürüyor ancak bu doğru değil. Rusça kaynaklarda geçen *glavnokomanduyuşçiy, glavnoupravlyayuşçiy* ve *glavnonaçalstvuyuşçiy* sıfatları biraz kafa karıştırıyor ve birincisini başkomutan olarak çevirmek mümkün ancak Türkçede başkomutan deyince bütün orduların komutanı anlaşılacağı için kullanmamakta yarar var. İkinci ve üçüncüsü ise askeri ve mülki baş amir anlamına geliyor. Rusya o dönemde Kafkasya'daki askeri birliklerine tam bir ordu bile demiyor, kolordu (*korpus*) adını veriyor. Paskeviç'in tam ve resmi unvanı Müstakil (*otdelnıy*) Kafkas Kolordusu komutanı, Astrahan ve Kafkasya oblastları ve Gürcistan genel valisi. Burada kolordunun müstakilliğinden kasıt, herhangi bir orduya bağlı olmaksızın doğrudan genelkurmaya ve imparatora bağlı olması.

O zamanki "Kafkasya oblastının" merkezi Stavropol idi ve Kuzeydoğu Kafkasya'da idi. O zamanki Gürcistan da şimdiki Gürcistan'ın bir kısmını içeriyordu. Yine o zamanki Rusça kaynaklarda geçen "Azerbay-

can" terimi, bugünkü Azerbaycan'ı değil, İran'ın, merkezi Tebriz olan Azerbaycan eyaletini ifade ediyordu. Yazarın kullandığı Azerbaycan ve Azerbaycan hanlıkları terimleri bazen kafa karıştırıyor, çünkü bazen Rus kaynakların da bu terimi kullandığı izlenimi yaratıyor, oysa Ruslar öyle demiyorlar. Örneğin s. 129'da "Azerbaycan hanlıklarından çıkarılarak Rusya'ya gönderilen Ermeniler"den söz ediliyor, ancak Paskeviç, "Azerbaycan hanlıkları" değil, "Azerbaycan" diyor ve kastettiği de İran'ın Azerbaycan vilayeti (AKAK VII, s. 628). Rusların o dönemki terminolojisinde Azerbaycan Türklerine Tatar, Osmanlı tebaasına ise Türk adı veriliyordu. Yazar, Rusya Genelkurmay Başkanı General Dibiç'in General Yermolov'u "Tatarlara karşı uyguladığı insanlık dışı cezalar"dan dolayı suçlamasından söz ediyor (s. 93), ancak burada geçen "Tatar"ların Azerbaycan Türkleri olduğunu açıklamadığı için uzman olmayan okuru yanıltıyor. Ayrıca Dibiç, Tatarlar demiyor, tek bir "Tatar"dan (*tatarin*) söz ediyor, yazar bunu da yanlış anladığı için "Tatarlar" diye çevirmiş. Kitapta dönemin bütün Kafkasya yönetim birimlerinin adlarını ve sınırlarını gösteren bir harita yok. Rusya'nın Revan hanlığını İran'dan almasından sonra kurduğu Erivan merkezli "Ermeni oblastının" da bir haritası yok. Kitapta Ek 13'teki harita dönemin sınırlarını değil bugünkü siyasi sınırları ve devletleri gösteriyor, dolayısıyla bir yararı yok. Oysa internette basit bir aramayla bile çok sayıda Rusça tarihi harita bulunabiliyor. Eserin yeterli editör veya hakem desteği alamadığı ve Türk Tarih Kurumu yayınlarının editörlük kalitesinin istenen bilimsel düzeyde olmadığı görülüyor.

Önsözde yazarın, Rusça "general ot infanterii" ve "general adyutant" terimlerinin Türkçesinin olmadığı için ikisinin de general şeklinde yazıldığını söylemesi şaşırtıcı. Kanımca bunların Türkçe karşılığı sırasıyla piyade orgeneral ve yaver general veya Osmanlıcasıyla piyade müşiri ve mabeyn müşiridir. Yazar devamında, "farklı büyüklükte bölgeler olan uyezd, oblast, rayon, okrug gibi kavramların yerine genel itibariyle 'bölge' adı tercih edildi" diyor. Kanımca bu tercih yanlıştır. Farklı idari birimlerin hepsini birden, idari değil coğrafi bir terim olan bölge diye adlandırmak kafa karıştırır. Oblast, okrug, uyezd ve rayon Rusya İmparatorluğu'ndaki yönetsel bölümleme birimlerinin adlarıdır, Osmanlı sistemindeki vilayet, sancak, kaza ve nahiye gibi birimlere benzer. Tam örtüşmezler, doğru ama o zaman bu terimleri Türkçeye çevirmeden olduğu gibi bırakmak gerekir. Her halükarda bölge demek yanlıştır, hepsine birden bölge demek ise katmerli bir yanlıştır. Çünkü bölge, bir yöneticisi olmayan, sınırları da net olmayan toprak parçasına veya birden çok idari birimi kapsayan ve sınırları net olmayan bir alana işaret eder. Örneğin Doğu Anadolu Bölgesi veya Çukurova Bölgesi gibi. Oysa idari birimlerin sınırları bellidir, başında da bir yönetici bulunur. Nitekim yazar da kendi tercihine uymuyor. Ermeni Oblastı için Ermeni Bölgesi yerine Ermeni Vilayeti, Kafkas Oblastı için de Kafkas Vilayeti ifadesini kullanıyor. Paskeviç'in emrindeki General Nikolay Muravyov'un (1855'ten itibaren Muravyov-Karsskiy) adı Muravyev-Karskiy biçiminde yanlış yazılmış. Rus ve Sovyet tarihçileri de bazen Karsskiy sıfatını tek s ile yazarlar ancak bu doğru değildir, çünkü Rusçada tek s ile yazılan Karskiy sıfatının kökünde Kars değil Kara sözcüğü vardır, Rusya'nın kuzeyindeki Kara ırmağı ve Kara denizi (Karskoe more) bu sıfatla anılır. Ancak Kars şehrinin adından türetilen sıfatlar iki s ile yazılmalıdır: Karsskaya oblast gibi. Yazar kitapta geçen tarihleri hangi takvime göre verdiğini belirtmediği için verdiği tarihler de yanıltıcı olabiliyor, örneğin Ortodoks takvime göre verdiği tarihleri Miladi takvim sanmak mümkün. Bazen de verdiği tarih iki takvime de uymuyor. Örneğin Rusya'nın Osmanlı devletine savaş ilanı manifestosunun tarihini 12 Nisan 1828 olarak veriyor (sf. 145), oysa Çar Nikolay'ın o manifestosunda Ortodoks takvime göre verdiği tarihleri Miladi takvim 14 Nisan 1828 tarihi var, bu da Miladi 26 Nisan 1828'e denk düşüyor.

Kars tarihi üzerine çalışmaları olan Fahrettin Kırzıoğlu, soğuk savaş döneminin Rusofob ve antikomünist militanı olarak ciddi bir tarihçi sayılamaz, ancak yine de yerel gelenekler ve halk edebiyatı konusunda işe yarar bazı derlemeleri vardır. Paskeviç'in adının Kars ve yöresinde halk tarafından "Başkovuç" olarak anıldığını Kırzıoğlu'nun *Kars Tarihi* adlı kitabından okumak mümkündür. Çaycıoğlu'nun Kırzıoğlu'nun eserine de başvurmamış olması dikkat çekiyor. Burada şunu da belirtmek gerekiyor ki "Başkovuç'un" katliam yaptığına dair Kırzıoğlu'nun iddialarının Osmanlı arşivi kaynaklarında bir dayanağı yoktur. Aksine Galip Paşa Kars teslim olduktan sonra Rusların askerin bir kısmını esir alıp çoğunu serbest bıraktığı ve sivil halka dokunmadığını rapor etmiştir. Nitekim Çaycıoğlu da İngiliz subayı Monteith'e gönderme yaparak aynı şeyi söylüyor. Bununla birlikte ve bundan dolayı, Paskeviç üzerine yazılan bir kitapta Kırzıoğlu'nun eseriyle de hesaplaşmak gerekirdi.

Kitabın 2. baskısında eleştirel bakış ve çözümlemeci yönünün güçlendirilmesini, Osmanlı kaynaklarının eklenmesini ve daha iyi bir editörlük sürecinden geçmesini umarak bu inceleme yazısını bitiriyorum.

CANDAN BADEM - OXFORD ÜNİVERSİTESİ NİZAMİ GENCEVİ MERKEZİ, KONUK ARAŞTIRMACI

DİPNOTLAR

1 Serkan Keçeci, "The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus against Its Southern Rivals (1821-1833)", PhD, LSE, Londra 2016.

2 Karş. Aleksandr P. Şçerbatov, *General-feldmarşal knyaz Paskeviç. Yegojizn i deyatelnost*, cilt 3, Petersburg 1891, sf.113: "Turki bıli smyatı i otstupili v bezporyadke, ostaviv na pole srajeniya 300 çelovek ubitımi i ranenımi; naşi poteri bıli vesma neznaçitelnı". Çaycıoğlu, Şçerbatov'un adını Şerbatov biçiminde yazıyor, telaffuz açısından pek yanlış değilse de transliterasyon açısından tam doğru değildir çünkü Rusçada ş ve şç iki ayrı harftir.

3 Şunu da belirtmek gerekiyor ki Osmanlı arşivinin çevrimiçi katalogunda arama hanesine Paskeviç yazarak bütün belgelere ulaşmak mümkün değil çünkü başka birçok yabancı kişi adından olduğu gibi Paskeviç'in adı da Paskiyeviç, Paskoviç, Pasköviç, Paskoyeviç, Paskayoviç, Pskövic, Paskieviç, Paskiyeviç, Baskeviç ve Paskriçin gibi çeşitli biçimlerde geçmektedir.

MAYIS'23

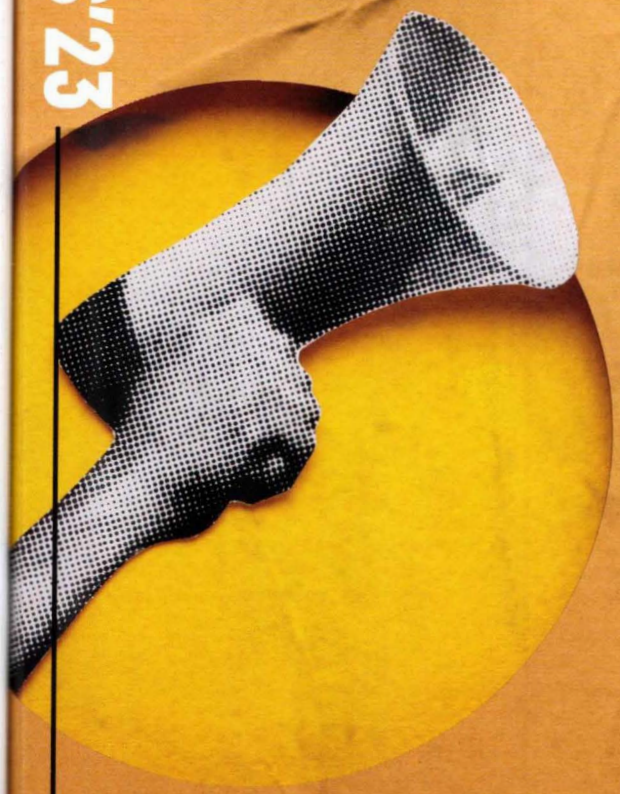

özgürlük

bir-lik-te

değişim

tercih

Atölye
Misi Akademi
Taş Tepelerden Kentlere Antik Kentler Ne Anlatır?
İsmail Gezgin
6-7 Mayıs 2023 / 11.00
Çevrimiçi

Okunacak Kitaplar:
Ian Hodder, Çatalhöyük, Yapı Kredi Yayınları
Klaus Schmidt, Göbeklitepe, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, A.Sagona- B. Zimansky, Türkiye'nin En Eski Kültürleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Katılımın sınırlı ve ücretsiz olduğu atölye hakkında bilgi almak için 0224 441 8189 numaralı telefonumuzu arayabilirsiniz.

Söyleşi
Bursa'yı Araştırmak Bursa'yı Yazmak
Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi
Mine Akkuş
Milli Mücadele Döneminde İnegöl 1918-1923
Ümit Yetik
Hacı Tonak'ın Sorularıyla
7 Mayıs 2023 / 16.00
TÜYAP Fuar Alanı - Uludağ Salonu

Söyleşi
Tarih Buluşmaları
"Geleceği Tasarlamak, Toplumu Tasarlamak"
Mustafa Arslantunalı, Tanıl Bora, Esra Dicle, Eser Köker
09 Mayıs 2023 / 19.00
Nâzım Hikmet Kültürevi - Balaban Salon

Okuma
Yılın Yazarı Etkinliği
Altan Gördüm Tomris Uyar Okuyor
10 Mayıs 2023 / 14.00
Üçevler Kütüphanesi

Atölye
Yılın Yazarı Etkinliği
Drama Atölyesi
Serdar Solkun
11-12 Mayıs 2023 / 10.00
Nâzım Hikmet Kültürevi - Balaban Salonu

Atölye
Misi Akademi
Edebiyatta Ekopsikolojik Duyarlılık
Tuğçe Isıyel
21 Mayıs 2023 / 11.00
Çevrimiçi

Katılımın sınırlı ve ücretsiz olduğu atölye hakkında bilgi almak için 0224 441 8189 numaralı telefonumuzu arayabilirsiniz.

Ödül Töreni
Boyun Kadar Kitap Oku Ödül Töreni
Tekerlekli Sandalye Dans Projesi
24 Mayıs 2023 /10:30
BAOB – Bursa Akademik Odalar Birliği

NİLÜFER KÜTÜPHANE

441 8189
kutuphane.nilufer.bel.tr
NiluferKutuphane
NiluferKutuphane

VESTEL V-BOT PRO ROBOT SÜPÜRGE

Dilediğin Anda, İstediğin Alanda

360 Derece Lazerli Haritalama Sensörü

Mop Özelliği

Vestel Evin Aklı Uygulaması Üzerinden Kontrol

Seçili Alan Temizliği

V-Bot Pro'nun Anlık Durumunu Uygulama Üzerinden Takip

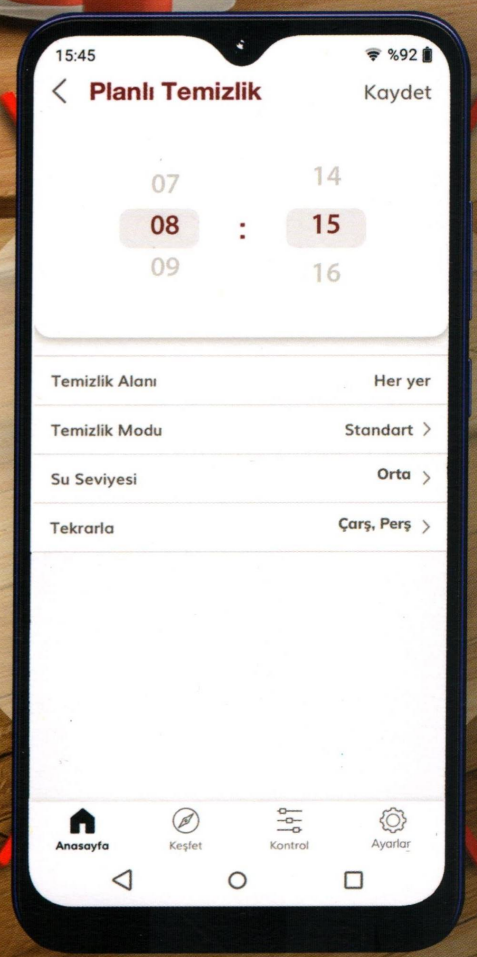

ZORLU 70.yıl

VESTEL